

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1895.

TARTALOM.

	Lap
Világiak régi magyar imádságos könyvei. <i>Dr. Horváth Cyrill</i>	257
A XVIII-dik évszáz Molière-fordításai. <i>Bayer József</i>	282
Mikes »Törökországi Levelei«-nek keletkezése. (Első közl.) <i>Császár Elemér</i> ...	294
Verseskönyv a század elejéről. <i>Balassa József</i>	306
Budai Ferencz és a »Polgári Lexikon«. <i>Révész Kálmán</i>	325
A legrégebb magyar jezsuita-dráma, <i>Melich János</i>	330

Adattár :

Halotti emlékvers Bethlen Elek fölött és Tótfalusi Kis Miklós ismeretlen műve 1697-ből. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	334
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. <i>Dr. Récsy Viktor</i>	358
Kazinczy egy kiadatlan levele. <i>Huttkai Lipót</i>	364
Kossuth László tudósítása fiának Kossuth Lajosnak elfogatásáról. 1837. máj. 6. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	365
Jászay Pál naplója. (Hetedik közl.) <i>Czékus László</i>	366

Ismertetések, bírálatok :

A magyar költészet kincsesháza. <i>K. I.</i>	379
Popini Albert, Horatius. <i>K. I.</i>	381

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	383
--	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas*.

VILÁGIAK RÉGI MAGYAR IMÁDSÁGOS KÖNYVEL.

A következő sorokban, mint a címből kitetszik, azt a pár codexet óhajtom szemügyre venni, melyek részben vagy egészen világiak részére, imádságos könyvül készültek.

I.

A mindössze néhány emlék középpontját, mint látszik, a paulinusok szerzete alkotja.

A pálos rend a legnagyobb és legtekintélyesebb hasonló természetű testületek közé tartozott, melyek Magyarországon a XIII. századtól a XVI. századig virágoztak, és mint különösen »magyar« szerzet, nagy hírre tett szert.

Annál meglepőbb jelenség, hogy egyéb rendeknek, minők a ferencziek, dömések, karthauziak, magyar codexek dolgában annyira mögötte maradt és hagyatéka szinte néhány imádságra szorítkozik.

E tény aligha teljességgel a véletlen játéka; gyökere minden valószínűség szerint mélyebbre nyúlik.

Az első pálos telepek: az ireghi és szántói, amaz 1215-ből, ez 1250 tájáról, a XIII. században keletkeztek. A talaj nem volt kedvezőtlen, s az új szerzet csakhamar virágzásnak indult. 1327-ben, midőn XXII. János pápa a kalocsai érseket, a szegszárdi és benedeki apátokat a szerzet megvizsgálására kiküldötte, csak Magyarországon hatvan volt a paulinus monostorok száma, melyekben a tagok mennyisége húsz és tizenkettő között változott; félreeső helyeken levő oratoriumaik és remeteségeik sokaságát pedig számtalannak vallják az iratok.¹ Fejedelmek, főurak, mint Károly Róbert, Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás, a Kontok, Drugettek, Garák, Perényiek, Gyulaiak, Czudarok, Szapolyaiak,

¹ Fragmen Panis, 117—118. l.

Kanizsaiak, Forgáchok, a királyi házak tagjai, aztán is lelkesedve karolták fel őket, úgy, hogy helyeik száma a XVI. századig több, mint megkétszereződött.

Lakóhely dolgában a pálos mindig hű maradt a remeteség hagyományához. A monostor rendszerint erdők mélyén, magas hegyeken vagy a városokon kívül épült.¹ Körülötte voltak kertjei, földbirtoka, szőlői, melyeket rendtagok műveltek. A pálos — mondotta róluk nagy dicsérettel már Károly Róbert — nem szeret világi ügyekbe avatkozni.² Munka közben csöndben kellett lenniök, s foglalkozniok is csak olyasmivel volt szabad, a mi mellett istenes gondolatokba merülhettek.

Kinn a gazdaságban elég könnyen felügyelhetek rájuk főlebbvalóik; de a czellákban is szigorúan őrizték a »vesztegségtartást.« A XV. században e czélből István generális a szobák ajtajára még apró ablakokat is vágatott, miért az elégedetlenek aztán gúnyból *Fűrő* Istvánnak nevezték el.³

Az élet apró és nagy perpatvarai tehát nem igen kavarthatták föl életüket; noha a nem laikus tagok e részt kevésbé voltak óva. Az egyházi szónoklat és gyóntatószék elég korán megnyilt előtök, Hozzá tartozóikat — a »familiát« — már a XIV. században feloldozhatták; 1401-től kezdve pedig, IX. Bonifáczius pápa jóvoltából, nemcsak bárhol tanulhattak, »hol keresztyén hit vagyon«, de e mellett Itáliában ép úgy, mint másutt, »a nép elé terjeszthették az Isten igéjét.«⁴

A gyakorlati szükség nyomása alatt mindinkább fejlődhetek tudományos embereik is. *Pozsonyi János*, erdélyi, mihálykői szerzetes, jeles szónok, *Velasquez* szerint⁵ — 1380 körül — a szepőlötelen fogantatás védelmére »ragyogó beszédet szerzett.« *Báthori László* bibliát fordít, melyet utóbb Mátyás király a maga könyvesházába helyezett,⁶ és legendákat dolgoz át magyarra, *Tatai Antal* — 1476 körül — a szerzet misekönyvét és breviárját renzezi sajtó alá.⁷ *Szombathelyi Tamás*, ugyanaz idétt generális,

¹ Fragmen Panis, 20. l.

² U. o. 113. l.

³ U. o. 214. l.

⁴ U. o. 180. l.

⁵ Lib. VI. Dist. 3. Annot. 1.

⁶ Dombro, c. 67.

⁷ Fragmen Panis, 241. l.

népszerű prédikációkat bocsát közre.¹ *Jacobus de Szegeto* vasárnapi és ünnepi beszédeket ír.² *Csanádi Albert*, e szent életű, nagy tudományú szónok, ki 1492-ben, Bajcsón halt meg, Remete Sz. Pál életét szerzi ékes latin versekbe; énekeket ír az Annunciációról és az angyalokról³ a passiót egy lengyel ének dallama szerint »in nostro idiomate« versbe szedi.⁴ Egy másik tudós rendtag, *Dombró Márk*, remetei, majd lepoglavai vicarius — 1490 körül — a szerzet annalesait kezdi meg, hogy a tollat utóbb, az 1528-ban generálissá emelkedő *Gyöngyösi Gergelynek* adja át.⁵

A többség, a laikus többség azonban, mint látszik, épen nem tudott az eszmék világáért lelkesedni. 1448-ból bizonyos *Istvánról* van emlékezet, már mint generálisról, ki valaha minden idejét »olvasásra és könyvek írására« fordította, miért is — az előljárók többször rajtakapván, a mint kezével homlokát dörzsölte — bocsánatot kellett kérnie.⁶

Még jellemzőbb dolgokat vetett fölszínre ama forrongás, melyet — ugyancsak a XV. században — *Magyar Mihálynak*, a kitünő hittudósnek szereplése idézett elő.

Magyar Mihály, úgy látszik, valahol *Laád* környékén, Borsodban született és ott is lépett a szerzetbe. Laádon már 1387-től fogva volt paulinus monostor, a *Czudarok* bőkezűségéből. Később — 1506. — a híres Fráter György itt végezte próbaévet s a theológiát és itt is lett pappá.⁷ A hely csak 1537 tavaszán pusztult el, midőn Tomafay János, Szeredi Gáspár kapitánya, ura meghagyásából megrohanta és kirabolta.⁸

Mihály mint látszik, megnyerte a vidék tetszését s *Jacobus de Laad* személyében kitaró pártfogóra talált. Jakab úr ellátta költséggel és a párisi egyetemre küldötte ki, honnét aztán hazatérvén, Szent-Lőrinczre került. Így tűnik fel ismét Budán, a mint fényes gyülekezet előtt, melyben a király is jelen volt, néminemű szerzetes — tán dominikánus — ellenében Mária szeplőtelen

¹ Fragmen Panis, 242. l.

² U. o. 244. l.

³ U. o. 262. l.

⁴ L. Dombró-Gyöngyösinél.

⁵ Fragmen Panis, 266. l.

⁶ Fragmen Panis, 211. l.

⁷ U. o. 306. l.

⁸ U. o. 300. l.

fogantatását vitatva, a hallgatóság viharos tetszése mellett győzelmet arat.

Diadala, munkái (*De immaculata conceptione, De operibus Eremitarum, Sermones capitulorum generalium opera concernentes*) és soha kétségbe nem vont nagy tudománya kiváló tekintélyt szereztek neki, szerzetében ép úgy, mint a világban. A király kegyelte, s a fiatal tudós naponként ellátogatott az udvarhoz. Mint említik, a rendfő tiszte vágyainak tárgya volt, s a szerzet »tudós« elemi támogatták. A tanulatlanok tömege azonban nem nézte jó szemmel. Vádolták, hogy büszke s önző tervei vannak, az isteni dolgokat elhanyagolja és ekkép a legfőbb hivatalra méltatlan; sőt rendi határozattá emelték, hogy »a sciolusok dölyfét megzabolázzák és többé egy testvér kiképeztetésére sem fognak pénzt pazarolni.«

Mihálynak ettől fogva nem volt maradása; lelkén erőt vett az elkeseredés. Laádi Jakab mellette volt. Kérte, bocsássák vissza Párisba: héberül szeretne tanulni. Megengedték neki. Elment és nem látták többet. Czelja helyén — 1444. — meghalt, s a jeles könyvek, a melyeket a szent-lőrinczi könyvtárból kapott volt, szintén nem kerültek vissza.¹

De van idevágó adatunk a XVI. századból is. 1523-ban Fr. Joannes generális rendeletet bocsát közre, szigoruan megtiltván, hogy a rendtagok közül senki »novitiust vagy világi személyt írásra, másolásra, vagy festésre ne tanítson,« nehogy a testvérek figyelve az élet szentségéről világi dolgokra térüljön.²

Mindez a szerzet hagyományainak szigorú őrzéséből fakadt. A paulínusnak, mint minden más szerzetesnek, elvben, mindenek fölött való czélja: életének erkölcsi tökéletessége, lelkének örök üdve. Minden, a mi e czélra nem szükséges, mellékes; minden a mi ezt a czélt hátráltatja, veszedelmes.

A gondolat épen nem volt új; a középkor és különösen a középkori szerzetesség alapeszméjét kell látni benne. Az Üdvözítő nem volt sem tudós, sem művész, sem író. Azok, a kik követni akarták, könnyen ama következtetésre juthattak, melyet a középkori szerzetesség kiváló emléke, az *Imitatio Christi* hangoztat: »Mit ér a rejtett és titkos dolgok nagy feszegetése, melyeknek nem-tudásáért nem vádoltatunk az ítéletkor? . . . Mit törődünk a nemekkel és fajokkal? — A kinek az örök Ige beszél, az meg-

¹ Fragmen Panis, 209—210. l.

² U. o. 189. l.

szabadúl a sok véleményről.« »Nem kell nekem a sok gyakori olvasás és hallás: benned van (ó uram) minden, a mit akarok és kívánok,« »Hiúságok hiúsága, és minden hiúság az Isten szeretésén s szolgálatán kívül. Ez a legfőbb bölcsesség: a világ megútálása által a menyország felé törekedni.« »Nem kell hibáztatni a tudományt vagy minden egyszerű tudományos ismeretet, mely magában véve jó és az istentől származik; de a jó lelkiismeret és erényes élet mindig többet érjen.« »Sok dolog van, a minek tudása a léleknek semmit vagy csak keveset használ. És nagyon oktalan az, ki egyéb dolgokban többet szorgoskodik, semmint azokban a melyek a lélek üdvösségére szolgálnak.« — Nem tartozik ide, azonban, hogy a kép teljes legyen, idézzük még a következő szavakat: »A szent könyvekben az igazságot kell nézni, nem a *beszédnek okosságát* . . . Inkább a hasznosságot kell az iratokban keresni, *semmint az előadás szabatoságát.*«¹

E nézetek helyes vagy helytelen voltának vitatása nem tartozik ide. A tény, mely egyik-másik középkori szerzet magaviseletét számba véve, mindenkinek szemébe ötlük: a paulinus rend rideg konzervatívizmusa. Ez nem az Albertus Magnusok, nem is a Duns Scotusok társasága, mely fölkarolja a kort és uralkodik a szellem áramlásaiban: szerény testület ez, a melynek egyedüli célja, hogy nagyon jó emberekből álljon.

Most már meg lehet érteni azt a kedvezést, a melylyel körülvették őket.

A viszonyok e sajátossága azonban nemcsak magában a szerzet külső nagy pártolásában nyilvánult; az esetleges paulinusoknak codex irodalmi szereplésében is okvetlen tükröződni fog.

E kérdés megoldásánál mindenek előtt a deák és a magyar iratok különbsége vár megszívlelésre.

Tényleg, a latin munka ritkán vagy sohasem jelöli a szerzet átlagos színvonalát, rendszerint általánosabb érdekű és csupán »választottak«-hoz beszél. A magyar mű, ellenkezőleg, gyér kivétellel, — s most éppen ezekről lesz szó, — a szerzetek átlaga részére készül s annak szükségleteihez és körülményeihez alkalmazkodik. Oly szabály, melyet a pálosok irogatásainak vizsgálatánál sem szabad feledni.

A paulinusnak női testvér szerzete, mely hosszú elmélkedéseket,

¹ Imitatio Christi, c. 1—5.

példákat és legendákat kívánna tőle, nem volt: a laikus férfi-nép pedig — a papok deákül olvasnak az idétt — tán legfőlebb saját nagy remete-őse történetén lelkesült s rövidebb-hosszabb imádságokat mondott vagy énekelgetett. A »sciulus«-ságot nem igen becsülték, s kezükben ekeszarva, kalapács, véső, ecset, tű vagy olló, aligha gondoltak rá, hogy könyvekhez ragaszkodjanak. Talán épp ez az oka, hogy számukhoz képest oly kevés írott emlékek maradt az utókorra, s ez is — másutt.

Monostoraik közül a legkiválóbbak egyike a híres szentlőrinczi volt. Alapítása még a XIV. század legelején történt, s pár év múlva, 1309-ben, már benne tartották a rendi nagygyűlést. Itt működött egyideig Báthori László, Magyar Mihály, Tatai Antal, Szombathelyi Tamás, Gyöngyösi Gergely, itt székeltek a generálisok. A regényes, szép hely Budától nem volt távolabb egy mértföldnél, s falai a székes fővárig ellátszottak. Mátyás király akárhányszor kirándult ide. Fr. Gergely, az akkori generalis jó embere volt, kivel órák hosszat elsétálgatott a hatalmas épületben, sőt ottan-ottan egy kis felvidulás okáért »a pinczébe is leméltőztatott.«¹ Szerette ezt a szerzetet, a melynek, mint Eggerer írja, »sorsa ide volt kötve szülőhazája, Magyarország sorsához.«² Kedvelte szigorú és ritka fegyelmezetségeért, melyhez csupán a karthauziaké volt hasonló; tagjainak jámborságáért, melyet személyesen is próbára tett és kipuhatolt; és baráti vonzódással ragaszkodott Gergely testvérhez, kinek halálán is, a mint mondják, igaz szívből könnyezett.

Úgy látszik, a szerzet, a melynek érdekében a király több intézkedést tett, szintén kedveskedni óhajtott pártfogójának. Báthori László bibliája ez úton kerülhetett a Corvinába, hol aztán végkép nyoma veszett.

A fejedelem példáját követték a főurak. Kinizsy Pál, kinek személyét egy — mint hiszik, egykorú — verses magyar krónika is emlegeti, Vázsonyban vetette meg egy paulinus kolostor alapját. Akkor 1483-at írtak, tíz esztendő múlva az alapító tetemei is ott pihentek a monostor falai alatt. Felesége Magyar Benigna, Balázs leánya, utóbb Kamichházi Horváth Márk, majd Kereky Gergely hitvese szintén pártfogolta a zárdát és 1511-ben két jószágot adományozott neki.³

¹ Fragmen Panis, 237. l.

² U. o. 178. l.

³ U. o. 275. l.

A szerzet és a vázsonyi uraság közt fenállott eme jó viszony-
nak két becses emléke van codexeink között: a *Festetich*- és a
Czech-codex. Mindkettőt paulinus kezek, Benigna asszony számára,
imádságos könyvvül írták, mint látszik, ajándékképen, hálából inkább,
mint megrendelésre.

A *Festetich*-codex 177. lapján »Pál uram betegségéről szer-
zett imádság« van. Kinizsy 1490 körül házasodott, 1492-ben mint
beteg végrendeletet készített és 1494-ben halt meg. A könyv keltét
tehát ezen éveken belül kell keresnünk.

A *Czech*-codex 1513-ban készült, két évvel Magyar Benigná-
nak említett adományozása után.

A *Festetich*-codex tényleg a legszebb magyar codexek sorába
tartozik. Írása ékes, gazdag festett díszítései — Volf szerint veteked-
nek az olasz könyvfestők munkáival.

Az első lapot finom virágdísz köríti, alsó szélén kék paizsban,
avagy foglatban a Kinizsi-czímer: a második lapot kettős arany-
vonalra fonódó virágkeret, a felső bal sarokban Mária, karján a
gyermek Jézus, térdig festve, félholdban, piros mezőben, fején arany
glória, s arany sugarakkal véve körül. Alul két angyal arany fog-
latban két címert tart: a Kinizsiét s a Magyar családjét. Arany
nagybetű csaknem minden lapon van, s ily helyeken, főképp a könyv
első felében, számos virágdíszítés.¹

Maga a könyv egy úgynevezett »Officium Marianum«, avagy
»Bodog azzon horay«: kis breviár, minő a Máriát különösen tisz-
telő szerzetekben a nagy breviáron kívül máig is van haszná-
latban.

Az egyházban — tudvalevőleg — korán kifejlődött az imád-
kozás ama módja, mely a régi napfelosztást utánözva, a zoltárokat,
a szentatyák íratait és a himnusokat bizonyos időpontok szerin-
t való elmondásra alkalmazta. A hagyomány e részben még a
zsidókra utalt, kik a zoltár szerint »napjában hétszer mondták
dicséretet.«

Tényleg az első keresztények megszentelték a 3., 6. és 9
órákat, sőt az *Apostoli Constitutiók* a reggelt, délutánt és éjfélt
is említik.² Ekkép az imádság rendes órái a kereszténységben is
hétre szaporodtak. Éjjel elmondották a »veternyét«, a »vigyázat«-ot
(vigilias; psalmi nocturni; laudes); reggel és délelőtt a primát,

¹ V. ö. Nyelvméltár, XIII. k. VII. l.

² L. VIII. c. 34.

tertiát, sextát és nónát; délután volt a vecsernye és a napot este a »compléta« fejezte be.

Az ájtatosság anyaga sokoldalú volt. A legjelentékenyebb részt a zsolnárok alkották. Elmondásuk, éneklésük nem járt nehézséggel. Az egyháziakat föl sem szentelték, míg könyv nélkül nem tudták azokat; ¹ a világiak pedig még Sz. Jeromos ² és utóbb Béda ³ idejében, tehát a VIII. században is, maguk jószántából annyira kedvelték a zsolnárt, hogy szántás-vetés közben a földművelők is énekelték.

Más részek a biblia egyéb helyeiből kerültek. Ezek — részben — a homiliákkal, szentek életéből vett darabokkal együtt olvasásra voltak szánva.

Végre kiváló hely illette meg a himnusokat. Ezek közül a »Te Deum«, melyet a jámbor hagyomány alap nélkül Ambrusnak és Ágostonnak tulajdonított, már az Apost. Constitutiókban ismeretes. Utóbb kiváltak Sz. Ambrus (*Aeterne rerum conditor; Aurora lucis rutilat*), Sz. Ágoston (*Exultat iam angelica*), Sedulius (*A solis ortus cardine, Herodes, hostis impie*), Claudius Fortunatus poitiersi püspök (*Pange lingua gloriosi lauream; Vexilla regis*) és Nagy Sz. Gergely (*Audi benigne conditor*) énekei. — A karolingi korszakból Rabanus Maurus (*Veni creator spiritus; Te splendor et virtus patris*) emelkedik ki. A XI—XV. század már a tetőpontra hág. Ekkor készül a *Veni sancte Spiritus*, a gyönyörű *Ave maris stella*, Sz. Bernát *Jesu dulcis memoria-ja*, aquinói Tamás *Lauda Sion-ja*, Celanói Tamás *Dies irae-je*, Jacopone de Todi *Stabat mater-ja*.....

A XV. századdal a breviár le van zárva, be van fejezve. Az egyházi szellem elvégezte az ő munkáját, megteljesítette a forrást, mely az ő szolgálói részére a tanulság és áhitat kincseit akarja magában foglalni.

Az elsorolt anyag kezdetben a hívőknek közös lelki táplálékul szolgált. Használta kiki, a mint neki tetszett. Az elmondásnak rendjét, módját semmiféle szabály, semmiféle kánon nem szorongatta.

Később aztán jelentős változások történtek. A hitélet nagy tüze lohadni kezdett, s ezzel a breviári anyag is hovatovább az egyháziak körébe vonult vissza. Másfelől megjelent a szerzetesség,

¹ Concil. Toletan. VIII. (653-ban).

² Epist. 44. ad Marc.

³ Hist. Angl. lib. IV. c. 18.

s az ügyet mindennél jobban kezébe ragadta. A szövegeket az év ünnepei szerint szétosztották, az imádságok részeit, rendjét, az »officium«-okba tartozó zsoltárok számát és helyét s az olvasmányokat meghatározták. Az egység, természetesen, hiányzott. Az egyesek jogát a szerzet, az egyházközség foglalta le, s minden helynek meg volt a maga külön zsolozsmája. E mellett aztán a »központ« sem maradt tétlen. Sz. Jeromos, a pápák: I. Leo, I. Gelasius, Nagy Sz. Gergely föl Hildebrandig tevékenykedtek a dolog rendbehozásán. Egyszersmind folyton újabb és újabb részleteket alkalmaztak, minők a hymnusok. A túlságos termelésnek végre zavar lett az eredménye. VII. Gergely idejében az egyes officiumok már oly nagyra dagadtak, hogy nem lehetett őket végig énekelni. Számталanszor megtörtént, hogy egy napra kétféle imádság is esett: a »de tempore« és valamely szentnek officiuma, s így az egyháziak vállára súlyosodó teher immár elviselhetetlenné vált.

A pápa úgy felelt meg a viszonyok követelményeinek, hogy az anyagot lehetőleg, megrövidítette.¹

Az egyházak elfogadták az újítást; sőt a *megkurtított* új zsolozsmás könyv — *breviarium* — a már virágzó Ferencz-rendbe is útát talált.

Haymo, ferenczi generalis — 1230 körül — még egyszer rátette javító kezét: így aztán a XVI. század első negyedének végéig általános használatnak örvendett.²

Ma — az 1215-ben tartott lateráni zsinat óta — a *breviarium*-olvasás minden kath. papnak köteles napi munkája.

A buzgalom azonban ennyivel sem érte be. Az áradozó lelkesedés, melylyel különösen némely szerzetek a Szűzanya tiszteletét fölkarolták, egyebek közt Szűz Máriának mindennapi officiumát eredményezte, egy külön kis breviárt a szent Szűz tiszteletére, ugyanoly napi beosztással, noha kevésbé változatos tartalommal, minővel a nagy breviárban találkozunk.

Ezt a kis zsolozsmás könyvet már a világiak is könnyen használhatták, s a magyar Mária-kultusz ereje csak kedvezőleg hathatott terjedésére.

A *Festetich*-codex szintén ilyen Mária-officium. Legelől a husvéti-adventi évszak officiuma: a veternye (1—21). a »Te

¹ C. 15. dist. V. de Consecr.

² Némely szerzetek saját breviárt alkottak. A pálosokét — láttuk — 1476 körül *Tatai Antal* rendezte sajtó alá. Fragm. Pan. 241. l.

Deum«-mal (21—25) és Laudes-sel (25—51), majd a prima (52—70), tertia (70—81), sexta (81—92), nona (92—104), a vecsernye és completa olvasható. Erre vegyes imádságok következnek.

A 183. lapon ismét »vecsernye« áll: »Boldogasszony vecsernyéje *Adventben*«, — fölösleges ismétlésekkel. A »capitulum«, »antiphona«, vers és imádság tudvalevőleg az év szakai szerint változik; de a codex írója, mint látszik, hogy művének használatát, kényelmessé tegye, visszautalás helyett mindent leír újra. Ép így tesz az adventi komplétával, veternyével (hol a lectiók is újak) és primával, s csak azután fog visszautalásokhoz, melyeket aztán meg is tart mindvégig, a *karácsonyi* officiumban is.

A könyvet a hét bűnbánati zsoltár és János evangeliumának eleje zárja be.

A liturgia ismerőnek első pillanatra szemébe fog ötleni, hogy a codexből a Gyertyaszentelő és húsvét közötti officium hiányzik s az imádságos könyv ekkép nem teljes.

A dolognak okát ma már nagyon bajos volna megmondani. Az írónak, mint a visszautalások elárulják, sietnie kellett munkájával, s a megjelölt rész lemásolására nem maradt többé ideje.

A hiányt maga Benigna is észrevehette. Tán épen ő volt, a ki a szerzeteseket annak némi pótlására fölszólította. A reggeli és esti órák valószínűleg kevésbé érdekelték; csupán a vecsernye. Ez rövidebb is, alkalmasabb is világi személynek.

Valóban, a *Czech*-codexnek vége felé, a 137—157. lapokon újra feltűnik a Marianum töredéke: »Asszonyunk Máriának vecsernyéje«, épen az, mely a Festetich-codexből kimaradt: a gyertyaszentelő-húsvéti rész.

E szerint tehát a két codex mintegy kiegészítője egymásnak. A kettő között legalább is kerek húsz esztendő fekszik; de a ki az utóbbit Benigna részére írta, annak tudnia kellett az első fogyatkozását.

Előbb, lehet, Benigna sem törődött vele. Kinizsyvel, majd 1495-től kezdve második férjével, ki még 1509 előtt meghalt,¹ úgy látszik, boldog házaseletet élt. A zivatarok csak akkor törtek ki feje fölött. Harmadik férje Kereky Gergely nem volt az az ember, a kit szeretett volna. Lehet, hogy bizonyos tekintetben már az 1511-iki adomány is ezt akarta érinteni, ki a szerzeteseket nem

¹ Régi M. Nyelvmélekek. Buda, 1840. II. k. V. l.

igen kedvelhette, különben a codex-író testvér alig írná művébe nagy mellőzéssel, hogy: »Nagyságos Benigna asszonynak, néhai Kenesy Pál társának ő nagysága klastromában, Vázsonyban.« — Lehet, hogy az élet nagy keserőségei közt Benigna is megkísérlé a vallás vigasztalását; szükségét látta, hogy Mária-imádságait kiegészítsék, s figyelmeztette a dologra embereit....

Semmi kétség, a Czech-codex tervvel készült imádságos könyv. Elül a »cultus latriae«, majd a »cultus hyperduliae« imái vannak szép sorral. Erre a Jézus és Mária összefonódó tisztelete következik. Aztán — a mindenszentek litániájával — a szentek kultusza foglal helyet. Mintegy függelékül erre jön a már említett »vecsernye«, különféle »commemoratiók«-kal, a Marianum officium ajánló imádságaival, s ezzel a munkának »Weege. vr yftennek haalaa.« Igy jelenti maga az író, Fráter M., ki »ez könyweth yrtha Nadlaagos Benyigna azzonnak.« Az a »thõb« »ygõn zeep, aytatos ees haznalatos Imadlaagh«, a ki »meeg ees« rákövetkezik, nem változtat semmit a dolgon....

Milyen játéka a véletlennek! Az a pár szó, melylyel az elején csonka könyv kezdődik, szomorúságról, bánatról beszél, — s az utolsónak *szánt* imádság végsorai is azért esdenek a »Bűnösök segítségé«-hez, hogy a mint az ő szent fia feltámadott, »olyan bizonynyal feltámadhassak az én nagy büneimből.«

Ez 1513-ban volt írva,¹ Hat évvel utóbb, 1519 körül, Benigna asszony a férjét orgyilkosokkal megölette.²

Fr. M. tagadhatatlanul jól végezte dolgát. Az imádságokat másolgatta ugyan; de mint szerkesztő korának képzetebb gondolkodója. Nem írt össze vissza mindent, mint akármennyi codex-töröltő társa, szövegeinek stílje szabatosságra hajló, imái nem ritkán költői lendületűek. A világ azonban, melybe a lelket meríti, szomorú, fájdalmas. Szenvedésről van benne szó, melyet az üdvözítő érezett, szűzanya átélt, s a könyv mindenütt ezekre hivatkozva esedezik segélyért, irgalomért, üdvösségért. Talán Benigna körülményei okozták a dolgot, talán, hogy a gyűjtemény a bőjti időszakra volt szánva, talán mind a kettő.

Tudva van, hogy a fényes nevű Révai egykor³ a *Peer-codexet* is a pálosoknak tulajdonította. Csakugyan, a Peer-codex

¹ Czech-cod. 180. l.

² Régi M. Nyelvemlékek. II. k. VI. l.

³ Tudományos Gyűjtemény, 1833. II. k. 85. l.

jelleme nem üt el az ismertetett paulinus-émlékekétől; mi több, érintkező pontok sem hiányoznak közöttük. A könyv elején Remete Sz. Pál Jeromos-féle legendája olvasható.¹ E mű hosszabb is, pontosabb is, akár az Érdy-, akár a Debreczeni-codex Pál-legendájánál. Az író egészen pontosan tudja, hogy a szent holtteste »budanak feleől eg kūs mel' földön: zent lőrinch kalaftromaba, eg ekefen alkotot caponaba« vagyis, — miből az is következik, hogy a codex még 1526 előtt Sz. Lőrincz földülését megelőzőleg készült. Aztán — másfelől — számba jön a pálosok régi hagyománya is. A benedekiek Sz. Benedektől, a ferencziek Sz. Ferencztől származtatják rendjüket; a magyar paulinus őseként, szerzetének alapítójaként egyenesen thébai Sz. Pál remetét tiszteli.² Ma ez állítás legalább is — anakronizmus és egyéb szerzetesek a multban sem igen tartották hitelre méltónak. Annál inkább hangsúlyozni kell a Peer-codexnek 113. lapján levő szavakat: »kynek ő fyay naprol napra nevedenek es mostanees vadnak ees lakoznak meg gyülekezwen zenth tarláfagban, ees witezkeduen ez dychőfezes zent palnak zazloia alat.« — Végre nem mellőzhető a codex tartalmának némely rokon eleme sem, mint ama mindenféle baj ellen használatos imádság, melynek mása a *Czech-codex* 169—173. lapjain olvasható és az »Igaz bíró« kezdetű, kétszer is előforduló könyörgés, melynek egyik változatából néhány hely a *Czech-codex* szövegével határozottan rokonságot mutat.³

Tagadhatatlan, hogy mindezzel szemben a Peer-codex vége felé olvasható Vásárhelyi-féle ének más szerzet irányába tereli a kutató figyelmét; azonban a nehézség egyáltalán nem volna megoldhatatlan.

Tényleg a Peer-codexnek rideg barát gót írású első része (1—330. l.) és a mindenestre későbbi — cursiv — második fél: a Mária-ének és Apáti Cantilenája, mint látni fogjuk, más-más elbírálás alá esik.

Az sem lehetetlen, hogy — elfogadva tudós Sziládynek nézetét Vásárhelyi Andrásnak mivoltáról,⁴ — a codex paulinus-francziskánus érintkezés nyomait viseli. Erre vall a könyv II. sz. írójának

¹ V. ö. *Fragmen Panis*, 6—12. ll.

² V. ö. *Fragmen Panis*, 18—24. ll.

³ V. ö. *Peer-cod.* 266—272. ll. továbbá a Révai-féle másolat szövegét a *Nyelvemléktár* II. k. (1874) X—XI. l. és *czech-codex*, 186—192. ll.

⁴ Régi m. *Költők tára*, I. k. 351. l.

ama szokása is, hogy a *cs* hangot, ferenczrendi módra, rendszerint *L* alakban írja. De ez a jelenség szintén nem áll magában.

Az irodalomtörténet a mai napig a Festetich- és Czech-codex mellett tudvalevőleg még egy vázsonyi pálos emléket ismer: a Gömör-codex 47—58. lapjait. E töredék tartalma: János evangéliumának eleje, Lukács evangéliumának egy részecskéje, a *Te Deum Magnificat* és néhány rövidebb imádság, megannyi 1516 tájáról, »frater pal tetemy valony vikarius« írásával.¹

A pálosok tehát, vagy éppen Tetemi (Tétényi?) vikárius, mint látszik, érintkezésben voltak a veszprémi dömés apáczákkal s kézírataikat kicserélgették egymással.² Vázsonytól Veszprémig, sőt innen át, Csatkára, a Séd kies völgyében, rövid volt az út, más dömés-apácza-zárdára pedig, melybe a Gömör-codex készítését helyezni lehetne, nem is gondolhatunk.

Visszatérve ezek után a Peer-codexhöz, említhetnők a Dunántúlon máig elterjedt »*czucza*« szót, mely — tudunkra a Nyelv-történeti Szótárból kimaradt — valószínűleg lövöldi karthuziánus ajkán oly gyakori,³ a Festetich- és Czech-codexben⁴ többször előfordul, az ezektől vagy ős szövegeiktől leszármazó egyéb codexekbe is átment⁵ és a Peer-codexnek némely amazoktól független darabjában szintén előfordul.⁶ A Révai sejtelmének támogatására eddig fölhozható okokat azonban mindemellett sem tarthatjuk döntőknek.

A minek kétségen kívül kell állnia, az, hogy a Peer-codex magán használatra készült. A jámbort, a kinek szánva volt, Simonnak hívták. Járt hadakozásba, csetepátéba, minők az idők zavaros árájában napirenden voltak. »Lövéstől, törtől és egyéb nemű mérges ártandó állatoktól«, nyíltól, láncsától és egyéb közönséges fegyverektől kellett óvakodnia.⁷ Imádság pedig volt minden ellen, olyan is, melynek biztos hatásában, erejében hittek. Egyik azzal a természettel bírt, hogy ha valaki halálakor elolvassa vagy elolvasta, tehát »kétség nélkül mennyországba« jutott.⁸ »Szent Ágoston«

¹ V. ö. Gömör-cod. 53. l.

² V. ö. Festetich-c. 141—166., Czech-c. 104—122. l. és Gömör-c. 175—190. l. — Czech-c. 1—41 és Gömör-c. 98—123. l.

³ Érdy-codex, 265. 594, 404 stb. ll.

⁴ Festetich-cod. 150. Czech-cod. 37, 74, 113. ll.

⁵ L. alább.

⁶ Peer-codex, 209. l. »Az viteznek čučaiaual.«

⁷ Peer-codex 251, 252, 255, 273 és 275. ll.

⁸ U. o. 229—234. ll.

egyik könyörgéséről meg volt írva, hogy a ki olvassa vagy leírva magánál hordja, semmi ellenség neki nem árthat, se tűz, se víz, se méreg, se pokol.¹ Parancsoltak a nyílnak, hogy álljon meg; a fegyvereknek, hogy »felfele járuljanak« és meg ne sérthessék az Istennek szolgáló fiát, Simont.²

Simon különben fiatalabb, világi ember. Atyja anyja még élt, volt bátyja, voltak hugai és fiai, a kikért imádkoznia kellett, s az imádságoskönyv írójának volt rá gondja, hogy a könyörgés formáját ehhez képest módosítsa.³

Még egy idevágó emlékre kell rámutatnunk: a nem nagy terjedelmű, de annál értékesebb *Gyöngyösi*-codexre. Mint az előzők, legalább részben, szintén világi ember imádságos könyve. Ez az ember *Pál bíró*,⁴ beteges férfi, olyan, a milyenről a Festetich-codex beszél;⁵ bár nehezen az országbíró tisztjét viselt Kinizsyvel.

Tényleg a Gyöngyösi-codex a Peer-codex testvérei közé tartozik. Apróbb egyezéseiket⁶ fölösleges volna feszegetni. Annál fontosabb az a jelenség, melyet a Sz. Lászlóról való ismert ének dolgában mutatnak.

Mind ez, mind amaz közli a versezet latin »eredeti«-jét, de mindegyik csonkán. A Gyöngyösi-c. négy vers-szakot ad ugyan a Peer-c. tőkéjéhez; de helyében viszont a Peer-c. végső stropháját elejti. Ugyanakkor azonban, feltűnő módon, a magyar átdolgozásból ép ama három vers-szakot mentette meg, a melyek a Peer-codex tizenöt strófája közül hiányoztak.

A Nyelvemléktár megfelelő helyei, fájdalom, annyira homályosak és pontatlanok, hogy a további következtetésről ebben az irányban, egyelőre le kell mondanunk.

Egy dolog a mondottakból így is bizonyos: a codexek érintkezése. Alapszövegek, úgy látszik, vándoroltak egyik klostorból a másikba. A *Czech*-codexnek legkiválóbb részei közül szinte csak a Mária-ciklus imádságait nem találjuk az imádságoskönyv-

¹ Peer-codex 185. l.

² U. o. 272, 276 és 277. ll.

³ U. o. 212—213. l. »Méltoltass irgalmasságot ténned én atyámmal, anyámmal, bátyámmal, hugaimmal, fiaimmal és rokonságimmal.« — V. ö. Gömör-cod. 223. l.

⁴ Gyöngyösi codex, 44. l. »En palbiro. . . vallást teszek«, stb.

⁵ U. o. 53. l.

⁶ Peer-c. 288—9: Gyöngy-c. 25. — Peer 245—24 : Gyöngy. 26. — Peer 285— 288 : Gyöngy. 27.— stb.

természetű codexekben, a Peer, Winkler, Gyöngyösi, Thewrewk, Kriza vagy Gömör-codexben. Brigitta tizenöt imáját tartalmazza a Gyöngyösi- (7—24) és Thewrewk-codex (1—34), főképp a Czech-féle szöveggel egyezve; aztán a Gömöri- (99—123) és Winkler-codex (246—260), melyek ismét ottan-ottan erősebben eltérést mutatnak amazoktól, de velök közös forrásúak. Végre a két csoportot mintegy a Kriza-féle dömés szöveg (5—67) közvetíti. — Az úgynevezett Bernát-imádság (Czech, 43 és kk.) reánk maradt a jóval későbbi keletű Thewrewk-codexben is (283.s kk. II.). Hasonlóképp vagyunk amaz »Igön szép imádság«-gal (Czech, 68—81), mely szintén megtalálható a Thewrewk-codex 111—122. lapján. A »Sz. Ágoston imádsága« elég sokat ígért, hogy a ki hallott róla, törekedjék utána; meg van némi eltérésekkel a Gömöri- (153—156) és még nagyobb önállósággal a Peer-codexben (185—190); de aztán a Thewrewk-codexből (63—67) se maradt ki, s ennek a szövege már jó középhelyet foglal el a Czech- és Gömör-féle hagyaték között . . . Végre ott van a Peer-codex 288—289. lapjain levő fellengző imádság. Latin eredetijét, fordítással együtt a Teleki-codex (362—363) is megőrizte; azonban a Gyöngyösi-codex 25. lapján szintén előfordul, ép úgy, mint a Peer-codex 245—247. lapján levő imádság a Teleki-codex 363—364. és a Gyöngyösi-codex 26. oldalán; mint az »O yo Jესus« kezdetű könyörgés, mely a Gyöngyösi-codexben (69—74) csak úgy megtalálható, mint a Peer- (199—205) és a Gömöri-codexben (133—136); vagy mint ama csinos rimes ének a Szentlélekhez, mely a Gömör-codex 156—160. lapjain és a Gyöngyösi-codexben (69—68.) olvasható . . .

Emez és egyéb hasonló érintkezések számbavétele után okvetlen fölmerül a kérdés imádságoskönyv-codexeinknek további viszonyáról. Van-e bizonyos fonál, mely egyesíti őket: bizonyos alaptípus, melyre — úgy, a hogy — visszavezethetők?

A tárgyalt codexek általában két osztályba sorakoznak. Némelyik, mint a Gömör- és Peer-codex, minden terv nélkül indultak, a másoló vagy compiláló mit sem törődött az anyag természetével, szövegeit azon mód és azon sorban, a melyben szert tett rájuk, iktatta gyűjteményébe. Másoknak legalább kiindulásában bizonyos hagyományos rendre való törekvés, bizonyos fő anyag kultusza nyilatkozik. Ily módon készült a Czech-, a Gyöngyösi-, a Kriza- és talán a Thewrewk-codex. A tipikus szöveg, egyszersmind a könyv eleje, mindegyikben a Sz. Brigitta-

féle tizenöt imádság, melyet a Máriához intézett könyörgések követnek. Ez az alapszöveg mindig azonegy ősfordításra támaszkodik, arra, a melyik a sorozatban legrégebbi Czech-codex szövegének is forrása volt. El lehet tehát mondani, hogy a vékony szál, mely az utókort a régi magyar imádságos könyvek ez idő szerint legősibb típusához vezérli, mai szemnek a pálosok kezébe nyúlik vissza. Ugyanaz, a mit e cikk elején hangoztattunk.

II.

Hatoljunk kissé beljebb, vizsgáljuk a címben meghatározott négy codex érdekesebb oldalait.

Tartalmuk lényege: ima, ének. Az a két legenda a Peer-codex elején, melyek közül az egyik a világ megvetését tanítja, a másik Sz. Antal dicsőségét hirdeti, vajmi kevés nehézséget okoz, ha meggondoljuk, hogy még utánok egy lappal — 116 — is a »tökéletes szerzetességnek fundamentumá«-ról van szó. Akkor a jámbor szerzetes író aligha gondolt még rá, hogy munkája egykor világi kezekbe jut, mint a hogy ebbeli hivatását a 186. lap, hol egyelőre új kéz veszi át az írás fonalát, világosan elárulja.

A codexek imáit korán sem részesítettük kellő figyelemben. Pedig az imádság anyagnak — helylyel-közzel — szintén megvannak érdekes oldalai. Ezek a sorok csak oly jellemzők azoknak lelki világára nézve, a kiknek szánva voltak, mint akár a Mátra-vidéknek népi olvasmánya manapság Pelbárt munkáiból, régi apokrifákból, a kedvelt »Makula nélkül való tükör« című könyvben, az ő közönségére.

A XV. és XVI. század világi emberének imádságában áhitat, Jézushoz és a Szent Szűzhöz való mélységes ragaszkodás, bűntudat és bizalom nyilatkozik. Éppenséggel tévedés, a mit egynémely író hirdet, mintha az isteni fölség nagysága mintegy visszaretentette volna őket és e miatt menekültek volna a szentek kultuszához. Ellenkezőleg a kor fiúi szívvel járult a mennyei Atyához, még inkább Jézus Krisztushoz. Üdvözlük tagjait, emlékeztetik szenvedéseire, s azokra hivatkozva kérnek tőle »szárnyának árnyéka alatt« oltalmat, istenfélelmet, örök boldogságot, bizodalmat és reményt, csöndes kimulást; kérik testi kívánságaik és gerjedelmeik »megoltását«; esedeznek hozzá, hogy: »irjad én szívemnek táblájára a te szent sebeidet,« »a te kínod legyen nekem méznél édesb,

balzsamnál nemesb és mind ezföldi gazdagságnál és tisztségnél szerelmesb.«

A Mária-kultusz különös nekilendülése ismeretes. A középkori imádságíró senkit sem ünnepel gyakrabban az istenanyánál. »Napnál fényesb, szebb a csillagnál, lépes méznél édesb, rózsánál pirosb, liliomnál fejérb,« hangoztatják róla itt is ott is.¹ »Örök napnak fényes hajnala,« — így nevezik, — a kinek boldogsága megvilágosítja és öröme gerjeszti a mennyeket, »miképen az idő a napfénytől megvilágosul.« Virágozik, miként a rózsza, illatozik, miként a liliom; orczája minden szűzekénél ékeesebb; szűzeknek virága, szép rózsza, szebb az angyaloknál, — mint a Peer-codex írja: »üdvösséges malasztanak szövéténeke,« »mennyei gyöngyökkel megékösültetött szűz,« mint a Czech-codex nevezi. Hozzá sóhajtának legtöbbször és szinte alig tudnak betelni magasztalásával. E dicséretnek és fohások közben nem egyszer megnyilatkozik a nyelv, és az író az ő legszebb szólásait halmozza egymásra. Mindebben van hit, melegség, sőt forróság, föl a pietisztikus »reszketegös«ségig; — csupán a hazafiság hangja nem csendül meg sehol — az éneken kívül.

Tényleg az imádságokban helylyel-közzel apokrifák, költői hagyományok hatása sem marad el. Szó van Krisztusnak, feltámadása után, anyjánál történt megjelenéséről;² emlegetik a Sz. Szűz halálát, úgy, a mint ezt apokrifákban olvassuk.³

Ottan-ottan, mint láttuk, babonás hajlamok mutatkoznak. »Valaki,« mondja a Peer-codex Krisztus hót szaváról szerzett énekének utolsó vers-szaka, »ez ígéket híven megtartandja,

Térdepelvén, szeretvén mindennap megmondja,
Harminez napnak előttén halálát megtudja.«

Ide tartozik ugyancsak a Peer-codex 248. lapjáról ez a hideglelés ellen való ráolvasás:

Krisztus országol,
Krisztus parancsol,
Krisztus győz, oroszlán
Juda nemzetéből.
Szabadojtsad meg Simont
Mindenemű gonosztól
És ez hidegleléstől.

¹ V. ö. Peer-c. 288--9. l. Gyöngyösi-c. 25. Teleki-c. 362--363. Ez utóbbi a latin eredetit is közli.

² Peer-c. 76., 150., 224. l. (V. ö. a Cornides-codex 94--118. II.)

³ U. o. 240. l.

Továbbá — a 235 – 236. lapokon — a következő imádság a döghalál ellen.

Örök mindenható
Istennek hatalma,
Az megfeszült Krisztusnak
Hatalmának érdeme ;
Jézusnak békessége
Hitnek erőssége ;
Nemes asszonyunk, szűz
Máriának tisztasága :
Oltalmazzon, védelmezzen
Engemet Simont
Mindennemű döghaláltól
És az hirtelen haláltól.¹

Hogy ezek mellett a codex 186. lapján nekieredő »Sz. Ágoston imádsága« eredetileg szintén verses ráolvasás, azt a Gömör-codex 153—156. lapjain előforduló szövege világosan mutatja. Ime egy részlet:

Semminemű gonosz
Ellenség engemet
Ne bánthasson :
Sem úton, sem házban,
Sem ház kívül,
Sem vízen, sem tűzzel,
Sem hadba, sem törrel.
Sem méreggel ;
Sem alva, sem szólva,
Sem állva, sem ülve,
Semminemű dolgomba, stb.

Maga a nyíl és lándzsa ellen való imádság, szelídebb természetű bár, mint akár az 1488-iki ismert ráolvasások,² akár a Bornemisza Péternél³ fönmaradt bájos imádságok, eszméjénél, irányánál fogva, mint a keresztény vallásosság és a régi babonák vegyüléke, már teljes határozottsággal belevág a ráolvasások mezejébe.

Valóban, a kor mélyen hisz a szellemi világnak mindent átható rendjében, az anyagra való hatalmában — ez az időszak jellemvonása, mozgató eszméje, — s nem igen számol a kettő

¹ E két darab ritmusát már Kacziány G. észrevette. Irodalomtört. Közlemények, 1891. 14. l.

² Zolnai, Nyelvemlékeink. Bpest, 1894. 152—153. l.

³ Örögi kísértetekről. Sempte, 1578.

között álló törvényekkel. Az embernek csupán akarnia kell és a fizikai világot Isten, angyal vagy ép az ördög egyszerű segítségével hívása által kénye szerint alakíthatja. Bizonyos szavak biztos eszközökül tetszettek, hogy a halandó a minden anyagon uralkodó magasabb erőket kényszeríthesse. Benne volt ebben az egyszerű — népies — gondolkodásnak következetessége, erősítették a múlt babonás hagyományai, s tenyészett úton-útfélen.

Kétségkívül, a codexek imádságai részben a költészet határának egyik-másik részébe nyúlnak vissza. Népies és egyházi szellem kisebb-nagyobb mértékben hatott rájuk.

A codex-író a verses darabokat általában imádságul írja le, s épen nem állíthatni, hogy e darabok kihüvelykezése a »Régi Magyar Költők Tára«-ban teljes volna. Néhány egyéb szempontok alá eső s ottan-ottan szép és hatásos töredéket újabban is közölt az Irodalomtörténeti Közlemények,¹ s ugyanott, évekkel előbb szó van a Peer-codex 220. lapján levő szép verses antifonáról.² Részünkről rámutathatunk a Peer-codex 288—289. lapjain olvasható két verses »imádság«-ra, melyek közül az elsőt (*Idvez légy Istennek*), mint régi, Urfelmutatásra szóló templomi éneket, bizonyos, 1524-iki esztergomi breviárium hátlapjáról, némely társával együtt, a Lányi-Knauz-féle »Magyar Egyháztörténelem« is közölt.³ Ime néhány sora

Idvez légy Istennek szent teste,
Szent oltáron áldoztatál,⁴
Atya Istentől adatál
És születél szeplőtelen
Szíz Máriátul.

... Ez az angyali szent kenyér,
Ki Máriátul születél;
Valaki ezt nem hiszi, kárhozik,
Menyországból ki rekesztetik.

Ó mennyei nagy dicsőség,
Paradicsomnak gyümölcse,
Máriának szent fia,
Szép Jézus,
Világosóhad meg
Az mi elménket.

¹ 1895. (V. évf.) 121. l. A »Példák Könyvé«hez.

² U. o. 1891. 14. l. (*Szűz Mária ez világon*).

³ Esztergom, 1868. I. k. 489. l.

⁴ A Peer-codexben: *áldoztatol*. V. ö. Nyelvemléktár, II. k. 87. l. Lányi-

Szeplőtelen szűz Mária,
 Kegyes Krisztusnak szent anyja,
 Szent háromságnak leánya,
 Szép rózsza,
 Nyerj irgalmat ez nap
 Minekünk. Amen.

Akárhány imádságtöredék nem egyéb költői művekből, hymnuszokból eredő reminiscentiáknál; akárhány részlet, minő a Peer-codex 288—289. l. olvasható »Idvezlég kegyelmes szűz« kezdetű imádság is, melynek a Teleki-codex¹ verses latin eredetijét sem mellőzte, verses munkának kötetlen, szabad fordítása. A hangra nem nehéz ráismerni, az egyházi költők tipikus szólamai, metaforái, főkép a Mária-költészetben, sokkal ismeretesebbek, hogysen a dologhoz értőt nagyobb nehézségekkel fárasztanak.

Tényleg a szemügyre vett codexek sajátos jelleme ének-készletökben domborodik ki. Az a körülmény, hogy világiak részére készültek, hogy világiak birtokában voltak, nyomot hagyott tartalmokon, s verseiken meglátszik a viszonyok alakító ereje. Oly emlékek, minő Apáti Cantilenája (Peer-c.), Mátyás király emlékezete (Gyöngyösi c.) csak oly könyvekben vannak helyökön, melyek kívül estek a zárdák falain. Vásárhelyi András darabja, az imént emlegetett úrfelmutatási ének, a Bernát-imádság (Czech-c.) valóságos népénekek. Aztán itt van — a Peer- és Gyöngyösi-codexben — a Szent-László-hymnus, melynek breviáriumi eredetét nem sikerült kimutatni. Szinte mind az, mi egyházas jellegű középkori codexekben az igazi nemzeti lyra maradványa, bennük van följegyezve. Ez legfőbb érdemök, okvetetlen.

A klastromi és a külső élet egymásra való hatása, vagy inkább az utóbbié az előbbire, mindeddig csak igen kevés figyelemben részesült. Utóbb lesz alkalmunk e hatásnak fontosságát bizonyos tekintetben mérlegelni. Egyelőre bizonyos, régóta föl-fölvetett kérdést kell megoldanunk, a mint az a tárgyalt codex-csoport darabjaiból lehetséges.

A Festetics-, Czech-, Peer- és Gyöngyösi codexekben tényleg a codex-versek minden fajtája megszólal. Vannak eredeti énekeik és

Knauznál: »áldoztattál.« Ez utóbbi variáns különben a Peer-codex-beli 1. és 2. versszak közé még egy strófát sző be, jelesül: Idvöz légy Christusnak zent vére, mi lelkünknek édes itala, ki ontatál ur Jesusnak testibül, Bwneincnech bochiánatiára.«

¹ 362—363. l. V. ö. Gyöngyösi c. 25. l.

különféle fordításai. Az első csoportba sorakozik Apáti, Vásárhelyi, a Mátyás emléket ünneplő névtelen munkája, tán a Peer-codex »O kegyes szűz Mária« kezdetű éneke . . . ; a másodikba beletartoznak első renden a Festetich-codex hymnus-fordításai, a Czech-codex Mária-hymnusa, s másfelől a Bernát-ének (Czeh-c.), a László-hymnus, a Peer-codex »Imperatrix glóriosa«-ja . . .

Nézzük az első csoportot, és mindenkit meg fog lepni az alakok hasonlatossága és magyaros jellege. Szótagszám, metszet, a szövegnek a vers-schemába illeszkedése, a szólások ereje szembezőkő. Az alak egyszerre született a tartalommal. Így van ez másutt is. A »Pannonia megvétele« valóban »rest és siket vers«; de a hol nem köti a krónika deák szövege, a sokszor hangoztatott alliteratíós és szójátékos sorokban egyszerre megcsendül a ritmus, a szerzőt szabadon vezeti érzéke, s a mi azonnal felöltő, megzendül a rím, akár csak a Nyirkállai négy sorában, a Szabács viadaláról való töredékben, a Szent jobbkézről készült énekben vagy a Mátyás haláláról írt elegiában . . .

Már a második csoportnál hirtelen megváltozik az állapot. A fordításban egyre-másra eltűnik a rím, megromlik a schema. Az írók számtalanszor érzik, hogy kevés az erejük, mikor a gondolatot a sorba sem igen tudják elhelyezni; nem erőlködnek a rímmel, elhagyják, látva, hogy akárhány deák hymnus nélkülözi ez ékességet. Küzdenek, a hogy tudnak. Néha sikerül a munka, egy-egy sor meghatározott szótag-számába begyűrnek annyit, mint az eredeti, s akkor ők győztek; a következő pillanatban már ismét az anyag az úr. Erősebb, gyakorlottabb érzék s tehetség jobban bírja; a gyöngébb tesz-vesz a maga gyarlósága szerint. Valóban kár volna egyéb törvényt keresni nálok.

Az, a mi például a Czech-codex-beli Bernát-hymnusban áll előttünk: helylyel-közzel költői nyelv, ütem és rím szép együtt-hangzásban: jóra való tehetség bizonyossága, de az átdolgozás szabadságának is folyománya. Ez már valódi ének, mint a szent jobbkézről szóló ének vagy a Vásárhelyi András 1508-iki versezete, amazokkal együtt meghonosodik a nép ajkán és átmege a későbbi énekeskönyvekbe.

Volf nézetét hogy a codexek »hymnusai« közül csak a rímeseek voltak éneklésre szánva, némi megszorításokkal bátran el lehet fogadni.

Hogy a dolgot némileg megvilágítsuk, szükséges, hogy a birtokunkban levő adatok közt kissé körültekintsünk.

Semmi kétség, a codexek hymnusai első sorban breviár-jellegű könyvekben, mint a Festetich-, Apor-, Keszthelyi-, Kulcsár-, Döbrentei-, s parányi részben a Czech-codex, maradtak fön. Azt kell tehát — ha lehetséges — eldönteni, szolgáltak-e eme fordítások liturgikus anyagúl? Mondották-e szövegöket a karban?

Látni való: a Festetich- és a Czech-codex már céljoknál fogva sem vonhatók ide. Egészen máskép áll a dolog az Apor-, Kulcsár- és Festetich-codexekkel. E könyvek mindegyike zsoltárok és hymnusok gyűjteménye — psalterium, hymnarium, — tehát a zsolozsmának ép ama részeit tartalmazza, melyeket a karban közösen szokás mondani. Vajon nem következik-e ebből, hogy épen rituális használatra voltak szánva?

A sorozatban mindenesetre a Döbrentei-codex a legrégeb. Zsoltár-beosztása a napi officiumok szerint (1—25, 26—37, 38—51, 52—67, 68—79, 80—96, 97—108, 109—150. zsoltár) ugyanaz, a mi a szintén XV. századbéli, elején csonka Apor-codexé s az ennek elágazásául tekinthető Keszthelyi- (írta 1522. Lékán, Velikei Gergely) és az ismét ezzel közeli rokon Kulcsár-codexé (írta 1539. Pápai Pál), melyeknek hymnus-tartalma öregében szintén egyezik vele.

Ez a körülmény mindenesetre *egy szerzetbéli* származásukra vall; de ugyanekkor el is ejteti a könyvek közhasználatú jellegének hypothesisét. Valóban, közös és liturgikus írás szoros egységet követel az iratoktól. Egymástól csak némileg is eltérő szövegeket egyszerre recitálni egyszerűen lehetetlenség volt volna, s másrészt, mivel minden változtatás okvetlen a szerzet összes, egykőrbeli könyveinek változtatásával járt, a szövegek sem módosulhattak átlag rövid idő alatt, mint az előttünk levő maradványokban tapasztalható.

A codexek provenientiáját épen csak érintenünk kellett. Hangsúlyozzuk ugyanazon szerzetből való eredetöket és azokat, a mik az Apor-codex 150. lapján olvashatók. Itt világosan meg van mondva, hogy a zsolozsma az illető szerzetház falai közt deákul folyik, s a mellett magán zsoltárolvasásról is van szó; a minthogy a Lányi-codex — ez az érdekes régi directorium — is folyton deák nyelvű officiumokra eszmél. A szöveg megértése más és egyéni dolog volt. Az egyház megelegetett az imádságoknak »verbális« elmondásával, és ez a dolog maig sem változott.

Bajos is volna hinni, hogy — visszatérve a hymnusokra —

e szabálytalanul írt darabok valaha recitálásra készültek. Kardos Albert¹ idevágólag az éneklésre hivatkozik, mely a gregoriánus beosztások szerint a szövegírónak szinte végtelen szabadságot enged: azonban ne feledjük a szövegegyezést, melyre liturgikus használatnál még ez esetben is szükség van; ne feledjük, hogy — mint a Czech-codex »Ave maris stellá«-jának és a Festetich-codex megfelelő részeinek összehasonlításából megtetszik — az ugyanazon szerzetbeli codex-író mester egész megszólítások (Idvez légy), sőt egész sorok betoldozgatásától sem riad vissza. Akkor mindenki előtt világossá lesz e fordítások ama célja, melyet Volf a Döbrentei-codexről szólóban megjelölt: hogy nem énekek, csak egyszerű imádságok akartak lenni. Valóban lehetetlen nem látni, hogy a pilises másoló, ha a hymnust, a verset, a maga szerzetében, a zsolozsmán, akárhányszor nap nap után, énekelni vagy recitálni hallja, sőt maga is éneklé vala, nem tehet nagyobb módosításokat, nem ronthatja meg szövegét kitérésekkel, toldozgatásokkal: a vers ritmusa megköti, uralkodik rajta.

Mindez nagyon meg fogja csappantani azok örömet, kik e rosszul verselt darabokban csupa templomi éneket akartak látni; épen nem kedvez ama föltevésnek, mely a magyar ősi nyolczast az egyházi énekek túlon-túl erős befolyásának tulajdonítja; fényt áraszt a középkori magyar verselésre, mely magasan fölötte állott a breviarium-fordítók munkájának, a nép jó érzékére, mely a népköltés formáinak, tartalmának fejlettségével természetszerű mély kapcsolatban állott.

Az idők folyása ebben a tekintetben is megmaradt döntő bizonyítéknak. A mi közönségessé lett, a mi elég érdemes és hatásos volt, hogy ott zengjen a nép ajakán, azt a kor, a század nem temette könyvek porába; az élt tovább és él maig a vallásos élet eleven tenyészetében. A mi idetartozik, az a korszak idevágó emlékeinek színe-java. Ezt elfogadta a tömeg, mert nem állott alatta az ő mértékének, színvonalának; mert önmagára ismert benne. E tekintetben a Bernát-hymnus, a Vásárhelyi darabja, hogy egyebet ne említsünk pusztán irodalomtörténeti szempontból is több, mint az »Emlékezzünk,« melyet csak a tudósok tettek híressé.

E művek tartalmát fölőlesleges volna hosszasan fejtegetni, csak eléggé különböző mivoltukat kell érintenünk. A Bernát-hymnus

¹ Egyet. Philologiai Közlöny, 1894. 475. l.

gondolatait sem volna nehéz a codexekből merített paraphrasisokkal kísélni; de Vásárhelyi énekében már nemzeti momentumok is akadnak, ép úgy, mint Sz. László dicséretében, mely magyar krónikás adatok során épül föl. Ezek már a nemzeti szellem alkotásai, a középkori magyar szívnek tükörképei, vallásos érzésbe olvadó hazafisággal, mely az időszaknak kiváló sajátja volt. A Mátyás halálára írt ének már világiasabb; de alapjában még mindig megőrzi ama vallásos hangulatot, mely végelemzésben Apátiból sem hiányzott.

Azonban a »Feddő ének« mégis új világot nyit meg. Az már — a Vásárhelyi énekével együtt — aligha a zárda ívei alatt került a codexbe. Nem az áhitat zengése többé. Apáti maga sem igen lehetett pap, még kevésbbé szerzetes. A világi ember szólalt meg benne. Nagyurakban, parasztokban, papokban, apátokban sok volt a hiba. Hűtlen, szineskedő »jóbarátok«, ostoba libák mindig voltak; előkelő rablókat és gazembereket, kiknek nem volt a törvénynek hatalma, bőven termelt a kor. Az egyháziak néha dörögtek is ellenök, — Apáti a gúny ostorát bontotta ki s nem kimélt senkit, csak a közönséges nemeseket, a nemzet törzsökét, melyhez, úgy látszik, tartozott.

A fő különbség, mely közte és a codexek írói közt van, elég világos. Azok mindig az égre néznek; ő folyton a földön jártatja szemét. Azelőtt a papok, a főurak, gonosz emberek ostroma — az egy Tar Lőrincz pokoljára kivül — tudunkra soha sem kerekedtek — bátran nevezhetjük így — külön irodalmi művé. Hibákat, visszaéléseket támadtak, emlegettek mások is: Pelbárt, az ezt utánzó lövöldi némabarát; a Winkler-codex névtelene a gonosz szerzetes szidalmában; a Sándor-codexnek forrása, mely a világi leányokkal ép oly elégedetlen, mint a hogy a papok és apácák bűneit se tagadja... De mindannyi vallásos vonatkozással szólal föl. Apáti, mint megjegyeztük, nem vallástalan, sőt támadásainak egyik tárgya éppen vallási kötetmek sérelme; azonban nem áll semmiféle vallásos irány szolgálatában, a világi emberek gondolkodásának képviselője, kik a papok erkölcsét nem a legnagyobb kimélettel bírálhatták, az apátok fényűzésével nem tudtak megbélni.

Ezen mozzanat nincsen fontosság nélkül. Középkori lyránk nagyrészt az egyház megszokott eszmekörében s érzelm-világában mozog. E hagyományos határok közt vajmi nehéz az egyéniségnek

érvényesítése, az eredetiség, s a mieink megkísérteni is — ritkán kísértik meg azt. Emlékünk, mely azidétt a középkor egyházas, szüntelenül megszokott, régi nyomokban forgó, szinte mozdulatlan-lak látszó világával szemben új irányt, új álláspontot tüntetne föl, Apáti énekén kívül egy sincsen. Az író szűk körben éledgél, szel-leme csupa könyvhöz, csupa tekintélyhez kötve szinte elposványo-sodik. Az élet száz és ezerféle bajai, a szenvedélyek hullámzása, helyzetek sokfélesége, a hús és vér, szóval, a mi az egyéniség eredeti fejlődésének gyökere, a tapasztalat, legyen az szívet rázó öröm vagy fájdalom, nem igen ad szárnyat lelkének; ez nem táp-lálkózik népszellem világából, s a tanok és dogmák minden szép-sége s nemes volta mellett is mintegy mozdulatlan, egyhangú, ráz-kódásoktól ment: és a haladásnak alig-alig válhat tényezőjévé. Valóban, a codex átveszi a nyugati világ szellemének immár avútt, általános »anyagát« — talán nem értenek félre; — megnyugszik rajta, legtöbbször azt sem bírja kellő formába önteni. Ehhez ismét csiszoltság, érzék kellene, s az író ezzel sem rendelkezik. Szóval: rázkódásra van szükség, mely áttörje a kolostor falait vagy a betűt kivigye az életbe, az újítások, a változások talajára, s akkor egyszerre megmozdul a szellem, szaporodik a tárgy és lassanként a szempont: a költő nem lesz csupán a vallásos ember, ki nem érez mást, mint a maga gyarlóságát, az Istenség, a szentek nagy-ságát, erejét, dicsőségét; az emberi szív gazdag tárháza lassanként megnyílik, a gondolatok, érzelmek százezer színű panorámája kibon-takozik; fejlődik, fordulatosabb lesz a nyelv, ügyesebb, simább, gaz-dagabb és változatosabb a dictió.

Mindez nem egy év, nem is tizedek, hanem századok mun-kája; de első látható hirnöke sem egy percz szülötte. Az a nézet, mely Apátinál új forrást fakaszt a magyar irodalmi élet vizébe, régebben is megvolt, bizonyára; de csupán lassanként vált erőssé, hogy az évek folyamán végre elementáris erővel törjön ki.

DR. HORVÁTH CYRILL.

A XVIII-DIK ÉVSZÁZ MOLIERE-FORDÍTÁSAI.

A magyar drámairodalom keskeny medrét, melyet kezdetben párbeszédeseen szerkesztett hitvitázó iratok, czélzatos iskolai-dramák és erkölcsös tartalmú comico-tragoediák tápláltak szűkösen, a XVIII-dik évszáz végével, három, ujonnan fakadó forrás kezdte szokatlan bőséggel megtölteni. Az első: távol a hazától fakadt. Bécs magyar testőrei közül Bessenyei György és a tőle buzdulást nyert Zechenter Antal azok, kik elsőkül szerepelnek eredeti és fordított drámáikkal. Nem a közvetlen szükség, hanem a reménybeli, az óhajtott az, ami szárnyakat kölcsönöz lelkesedésöknek: az egyikének Bécsben, a másikénak Prágában. Mind a ketten a francziák bámulói, fordítói, átdolgozói, utánzóí, — de nem a legelsőkön kezdve. Ebben a tekintetben jobb példát mutat somkúti magányában, Cornelle Péter Cid-jének első magyar fordítója Teleki Ádám gróf. Az előbbi kettőnél bizonyára nem a könnyen lobbanó lelkesedés kialvása, hanem inkább a várt pártolás hiánya vet, érdemtelenül gyors véget nemes irányú működésüknek. Drámai-irodalmunknak az a forrása hamar kiapad. Az egész dologban csupán az a vigasztaló (legalább rájuk nézve), hogy dráma, színpad nélkül, úgyis életre nem képes alkotása írójának. Amit a közeljövőben valósulni gondoltak, álomképnek bizonyult és színpad hiányában nemcsak követőkre nem találtak, de magok is abba hagyták a hálátlan, czéltalan munkát. De a husz év előtti álomlátás egyszerre valósággá vált, s a magyar drámairodalom hatalmas új forrása, melyet a színészet megalkotása fakaszt a kopár sziklákból, egyszerre betölti a kiszikkadó medret. Míg az első kísérletek, csak a francziák imádása áll az előtérben, most válogatás nélkül mindent szívesen fogadnak íróink, mert hisz gyorsan kell segíteni a napi szükségleten. A Kotzebuek, Schröderek és Sodenek mellett, Lessing, Schiller, Goethe; Destouches és Voltaire után, Racine, Molière, a langymeleg Metastasio után a népiesen erőteljes Goldoni, sőt ködös Albionból sem a »ninorum gentium« istenei kerülnek irodalmunkba, hanem mindjárt kezdetnek a nagyok legnagyobbja, Shakespeare! A magyar színészet teremt meg a magyar drámairodalmat a XVIII-dik évszáz végén. De miként a színészet az iskolák színpadjain gyakorlott erőkkkel veszi kezdetét:

azonképen az iskolai dráma is a világi színpad szolgálatába lép, hogy életrevalóságát igazolja. Tanáraik a világi színpadok számára fordítanak és magyarosítanak mint Simai, Dugonics, Verseghy, növendékeik társulatokká szerveződnek, hogy mint ilyenek vállalva szolgálják azt Pozsonyban, Sopronban, Nagy-Enyeden.

Nem célunk e kérdések részleteibe bocsátkozni. Ezuttal csak a Molière cultus nyilvánulásának néhány érdekesebb tényére fogunk kiterjeszkedni. Hol kerestük e cultus indítékait? Az ország legnyugatibb szélétől, Körmöczbányán át egész Nagy-Enyedig, úgyszólván egyidőben, kimutatható közrehatás nélkül indulnak meg az első Molière-fordítások. Hogy mind a három helyütt az iskola a központja e cultusnak, ez nem iskoláink tanulmányi rendszerének az érdeme, mint inkább az azokban működő egyéneké. Része lehet a dologban annak az irodalmi iránynak is, mely Corneille Pétert, Voltairt és Racinet megismertetvén közönségünkkel, oda tereli a figyelmet a legkiválóbb comoedia-íróra is. Hiszen 1790 febr. havában egy kassai levelet közöl a Magyar Kurir, a melyben azt írja a lelkesült levelező: »hogy pedig a Magyar nyelv annál hamarabb folyóbbá légyen, és elterjedjen, a *Comoediákat legjobb nyelvkoristollyáknak állítom*« Eredetieket nehéz hamarjában csinálni. Mi természetesebb, minthogy a legjobb nevű francia comoedia-íróhoz fordulnak s tőle kölcsönzi pl. magyar hátterű comoediája meséjét Simai, Zsugorijában, tőle fordítanak a nagy-enyedi ismeretlen, Kibédy Sámuel, Szomor Máté. A Cidet fordító Teleki intelme jó talajba hullott s úgy látszik követték tanácsát, midőn előszavában azt írta 1773-ban: »Érezzük az Idegen nyelven írott Könyvek' szépségét — — — Tanuljunk és tudjunk más nyelveket.«

Érdekes tünet, hogy a Fösvényt kivéve, Molière-nek inkább bohózatos elemű mint jellem-vígjátékait választják ki. Azt hisszük, ezt nemcsak az írók, de a közönség fogyatékos ízlése is érthetővé teszi. Amazok talán nagyobb gyönyörűséget találnak Tartuffe-ben, a Mizantropban, a Nők iskolájában, de a közönségnek, bizonyára jobban fognak tetszeni az Erőszakos házasság, a Kéntelenségből való orvos, Scapin csalárdságai és ez okból a molieri magas színvonalú vígjáték helyett az alacsonyabb színvonalú talál fordítókra, mert ezek inkább látszanak a mi akkori közönségünk kezdetleges igényeihez illeni, meg aztán könnyebbek is a kezdő fordítóknak. Ekként hat az írók iránya, a közlekedés magával ragadó ereje, hírlapi buzdítás, napi szükséglet, de meg magának a tárgynak vaskos érdekessége is oda, hogy Molièret fordítsák magyarra, és pedig csak azon darabjait, melyek úgy tárgyi mint formai tekintetben közvetlenebbül hatók azoknál a finomabb szerkezetűeknél, melyek átültetése költői rokon lelket is föltételez, megértése, élvezése pedig, ízlésében megtisztult közönséget.

A »Nagy-Enyeden tanuló ifjak között felállott Magyar Társaság« ismeretlen nevű »egy Tagja« tartható az első magyar

Molière-fordítónak s az »Erőszakos házasság« az első molièrei vígjátékunk, mely nyomtatásban is megjelent.¹ Simai Kristóf Zsugori-ja és Gyapai Márton-ja ugyan szintén 1792-ben jelentek meg (amaz Pesten Trattnernél, emez Budán Landerernél) és a »Hadi és más nevezetes történetek« 1791 májusi száma² azt írja Simairól »Két új Darabok vagynak közelébb nálla készen kézírásban. Az egyyk Gyapai Márton, a másik pedig Zsugori telhetetlen fősvény Ember nevezetű«, de mivel mind a kettő átdolgozása és magyarosítása a L'Avare-nek, illetőleg Sganerelle-nek így fordítás-számba nem vehetők. A nagy-enyedi Ismeretlen nem magyarosít s így őt illeti meg az érdem, hogy Molièret először ültette át a magyar irodalomba.

Ismeretlenünk nem mondja, hogy francia eredetiből fordított, de tekintve azt, hogy germanizmust nem találunk fordításában, sőt magyaros nyelvezete folyékony, jól gördülő, hajlandók vagyunk az ő határozott kijelentése nélkül is azt hinni, hogy a francia eredeti után dolgozott. Ha a kétséget keltő helyek legfontosabbjait idézni akarnám, meg kellene első sorban említenem, hogy az eredetinek 17 jelenete helyett nála csak 10 van, miután a kisebbeket összevonta. Kérdés: merhetett-e ily határozott igazítást tenni a kezdő fordító, ha az eredeti szöveg s nem esetleg annak egyik német fordítása áll előtte? Kétséget támaszt a 4-dik jelenet azon helye is, hol Pankrácz Sganarellától tudni akarja: micsoda nyelven tud beszélni? Az eredeti szöveg első helyre teszi, hogy akar-e vele olaszul beszélni.³ A német fordítók a »németet« teszik első helyre. Hihető-e, hogy ilyen kicsinységért az eredeti szöveg sorrendjéhez tér, elleplezendő, hogy nem eredetiből fordít? Valamivel kényesebb a VI. jelenet vége (a magyarban a 4-dik), mely jelenetekenyen eltér az eredetitől. Az Ismeretlen fordító ugyanis egész dolgozatán át szorososan ragaszkodik a darab szövegéhez, s ahhoz csak itt-ott told, abból csak itt-ott csíp el egy-egy szót; de sehol nem rövidíti meg azt. Itt ellenben teljesen kihagyva találjuk azon részletet, midőn Sganerelle betolja Pankráczinót a házába, rázárja az ajtót, ő ellenben ott is folytatja beszédjét (»au dedans de sa maison«). Miért hagyta ki ezt a fölöttébb mulatságos részletet, nem sejtjük! Tán a fordítás nehézségeitől riadt vissza? Vagy az a szöveg, melyet fordítása alapjául vett, nem közölte szintén e részletet? Vagy túlzást látott abban, hogy az az ember, a kire ép most zárták rá a háza ajtaját, újból visszatérjen a színre, s ekként javítva Molièren, megfosztotta annak vígjátékát a ma is

¹ Próba, melyet tett . . . a Nagy-Enyeden tanuló ifjak között felállott Magyar Társaság. Kolozsvárott 1792. 8. r. 300 l. Az erőszakos házasság. Vígjáték. János Baptista Molière által. Fordította a társaságnak egy Tagja 1791-ben. (U. o. 165—216. lapon.)

² I. h. IV. 661—663. lap.

³ A Kisfaludy-társaság kiadásában első helyen »németül« áll. V. k. 3. füzet 17. lap.

ellenállhatatlanul ható s bizonyára legsikerültebb jelenetei egyikétől? Bárhogy álljon is a dolog, a fordítás kérdését (eredeti vagy német átdolgozás után készült-e?) végleg eldöntöttnek nem tekintetjük, a nélkül, hogy dicséret dolgában csak odáig menjünk, a meddig első ismertetője ment.¹ Jól sikerültnek mondja a fordítást, de csak »a mennyire a múlt század nyelvén s egy tanuló ifjútól sikerülhetett.« Mi többet merünk róla mondani, s egy rangsorba helyezük a múlt évszáz végi legjobb drámafordításokkal. Szász Károly is elismeri »zamatos magyar nyelvét és ügyes szófordulatait«, de ha ezt elismerjük, lehetetlen az akkori magyartalan fordítások nagy tömegében, csak mint olyanról beszélni, mely csak egy »tanuló-ifjúnak« válhatik becsületére. Mi érdemesnek tartanók újból való kiadását is, mihelyt kétségtelenné válnék, hogy francia eredetiből fordított, Pontos összehasonlítás után mi csak francia helyet találunk, melyek azt látszanak bizonyítani, hogy a fordító nem értette meg az eredetinek finomságait teljesen. A 177. lapon ez áll: »és én megneveltetek mindent, a ki erről beszél« (»et je fais rire tous ceux à qui j'en parle« III. jel. helyesebbek: megneveltetek mindenkit, a kinek csak erről beszélek, t. i. Sganareile a saját házassági szándékával). Nem értette meg ezt a helyet sem (205. l.) »és akármit nyerek ebben, igyekeznem kell, hogy el-nyerhessem« (»et qu'a quelque prix que se soit il faut tâcher d'en avoir« XII. jel., e helyett minden áron arra kell törekednünk, hogy földi javakhoz jussunk). Teljesen ellenkező értelmű ez a hely »és egy járást meg is cselekszem, a mit talám idő múlva meg fogok bánni« (211. lap) (»et j'allais faire un pas dont je me serais peut-être longtemps repentir« XV. jel. az az: »oly lépés előtt állottam, melyet utóbb hihetőleg megbántam volna). Homályos hely ez is: illetlen dolog effélet beszélni«, e. h. átkozottul udvarias dolog a hogyan Alcidas a párbajt ajánlatba hozza.

De ezzel az egypár gyöngé helylyel szemben áll a fordítás nagyobb része, oly színvonalán az irodalmi nyelvnek, mely határozottan magasb mint a mennyit csak egy tanulónak róhatnánk föl érdemül a múlt évszáz végéről.

Becsés adalék még e fordítás a múlt évszázadbeli Magyar Társaságok történetéhez is. Ezek az egyesületek Soprontól, Pozsonytól Nagy-Enyedig olyan fiók tudós társaságok akartak lenni, melyek magok közé mint pl. a soproni, nevezetes írókat választották levelező tagokul. Ha később nem játszottak oly nagy szerepet, mint kezdetben, ez csak annyit bizonyít, hogy kezdetben kiváló írók és tanárok tanácsadásai nyomán indulva ott voltak az irodalmi élet sodrában és együtt dolgoztak az irodalomnak tanáraikkal. Ennek a közrehatásnak gyümölcse az előttünk lévő gyűjtemény is, a melynek nyomán a nagy-enyedi Magyar Társaságot ha egyéb nem is, de az az érdem mindenesetre megilleti, hogy

¹ Szász K. Molière-fordításainkról. Kisf.-társ. Évlapok. Új folyam VI. kötet,

az ő kebeléből indultak ki az első Molière-fordítások: hasznára válva az irodalomnak és a magyar színpadnak egyaránt.

Az Erőszakos házassággal egy időben, egy helyen jelent meg a »*Medicin malgré lui*« első magyar fordítása ezen a címen: *A kéntelenségből való orvos*.¹ Valószínűleg mind a két fordítás egy kéz munkája, mit a nyelvezet egyformán jó magyarossága s a fordítás nagyobb hűsége is bizonyít, a mit viszont az első fordítás alkalmával szerzett gyakorlottság következményének merhetünk mondani. E fordítások főntebb idézett első főlemlítője csupán az Erőszakos házasságról jegyzi meg, hogy az jól sikerült, alattomban azt akarván ezzel értetni, hogy emezt még annyira sem tartja sikerültnek, a mennyire az »a múlt század nyelvén s egy tanuló ifjútól sikerülhetett.« Pedig tényleg e két fordítás egy fokon áll s a mi a hűséget illeti, emez utóbbi határozottan az első fölé helyezhető. Mi legalább egyetlen oly helyet sem találtunk benne, mely azt sejtetné, hogy a francia szöveg értelmét ne fogta volna föl helyesen. Az első inkább a kísérlet hatását tette reánk, az utóbbiban ellenben, biztosabban dolgozó kéz munkájára ismertünk. Van egy pár ok, a mely miatt azt is hihetjük, hogy két különböző, de egyformán jó magyarsággal rendelkező fiatal tanuló munkája e két fordítás: 1. az elsőnél nincs határozottan említve, hogy francziából fordított, mint az utóbbinál, már pedig egy és ugyanazon író hihetőleg egyformán jelezne a forrást; 2. Molière nevét kétféleképen írják; 3. a helyesírás a nevek körül eltér s az utóbbi pl. Jaquelint Sakelinnek írja. Főlöleges volna ma más e nehezen eldönthető és nem is fontos dologról vitatkozni, mert csak az kétségtelen, hogy magyarság, míveltség dolgában (ha ketten fordították) egy színvonalon állhattak mind a ketten és hogy az utóbbi hűbb az első fordításnál. Ez utóbbi a gyakorlat következményének mondhatjuk, a nélkül, hogy lehetetlennek tartanók, hogy egy és ugyanazon fordító nem készíthette volna az első hűbben ha a másikban alig követ el értelem elleni vétséget.

A Kéntelenségből való orvos fordítója szigorúan ragaszkodott az eredetinek szerkezetéhez s pl. a III. felvonásban a jelenetek száma egyformán 11 mind a kettőben; az I. felv.-ban csupán a 2—3. jeleneteket olvasztotta egybe; nagyobb eltérés csupán a II-dik felv.-ban fordul elő, hol a jelenetek száma 4-el kevesebb, mint az eredetiben (1—2. jel. = 1. jel.; 3—4. jel. = 2. jel.; 5. jel. = 3. jel.; 6—7—8. jel. = 4. jel. és 9. jel. = 5. jel.), mind e mellett sehol sem kurtítja meg a szöveget pedig a frivolabb helyeknél, mint a dajka emlőinek vizsgálásánál s egypár pikáns megjegyzésnél bátran megtehetné, a mint megtette pl. Almási Tihamér. Ez a ragaszkodó pontosság csak emeli becsét, mert kétségtelenné teszi, hogy az

¹ Próba . . . stb. Kolozsvár, 1792. 216—300. lap. Vig-Játék III Felvonásokban. Szeretett János Baptista Pokelin Molier által. Fordított Francziából A Társaságnak égy tagja által. 1791-ben.

eredeti szövegét fordítja s nem pl. a német átdolgozókéit, kik rendszeren túlzó szemérmességből megfosztják a molierei darabokat eredeti zamatjoktól. Mulatságos, hogy a papagájt következetesen publikány-madárnak fordítja.

Ezek az első Molière-fordítások mutatják, mivé fejlődhetek volna kellő gondozás mellett ezek a Magyar Társaságok. Erdély ifjúsága a legjobb mintákon kezdte erejét próbálgatni. Sőt első kezdetnek többet mert mint az anyaország, hol tanárok és hivatasos írók mernek csak Molière lefordításához fogni, mint Simai, Kazinczy Ferencz. Sajnos, hogy ez a buzgalom csupán egy évig tart még és azzai véget ér az erdélyiek szerepe a Molière-kultusz körül.

Az Erdélyben 1793-ban megjelent harmadik Molière-fordítást: *Scapin csalárdságait*¹ a legkevésbé sikerültnek mondhatjuk az addig megjelentek közül, ha mindjárt nem is azon okoknál fogva, mint e fordítások első megemlítője. Nyelvét laposnak tartja, a mi nem egészen illik rá, mert inkább parasztosnak mondhatnók, mely még a francia Önt is Ked-del adja vissza. Azt, hogy az eredetit *sok helyt és teljesen* félreértette volna, szintén nem találtuk. E fajta hibái oly jelentéktelenek, hogy sehol sem zavarják a megértést. A mi pedig az elmésségek ellapítását illeti, ezt nem fogadhatjuk el már azon oknál fogva sem, mert igazi, finom elmésség nem sok van Molière Scapinjában, főleg ha molierei mértékkel mérjük az elmésséget. Itt-ott a hatás fokozása céljából nemzetesít a szövegen s pl. a banditának felöltöztetett Sylvestert úgy jelenteti meg, mint »Székely katonát, Hajdú formára öltöztvén« és egy más helyütt, hol Scapin az eredetiben a zsákba bujtatott Geronttal gascognei tájszólás szerint beszél, Kibédy utasítása szerint »mind székelyesen« kell beszélni s ekként a gascognei »paraszt székellyé« válik, aki »durva székelyesen« kell hogy ejtse a szót. A darabban előforduló egy szójáték a Geront nevét elfelejtett Zerbinett beszéde alkalmával, jobban sikerült pl. mint Puky Józsefnek, aki kísérletet sem tesz annak visszaadására, míg Kibédynél egész ügyesnek mondható (be-ront; or-ront; Geront).

Kibédy hűségesen ragaszkodik az eredeti szerkezethez, melyből csupán az I. felv. 6. jelenete végét hagyja ki, a mi a mese megértését különben sem zavarja meg. A jelenetek összevonása jelentéktelen az I. és III. felv.-ban, de feltűnő a II-dikban. Így az I. felv. 3—4—5. jelenetiből egyet csinál, a 3-dikat; a III. felv. 5—6. jeleneteiből szintén egyet, az 5-iket; ellenben a II. felv.-ban már nagyobb az eltérés (1. jel = 1. jel.; 2—3—4. jel. = 2. jel.; 5. jel. — 3. jel.; 6—7. jel. = 4. jel.; 8 jel. = 5. jel.; 9—10. jel. = 6. jel.; 11. jel. = 7. és 12 = 8. jel.). Hogy francziából fordított-e Kibédy

¹ Scapin Tsalárdságai. Vig-játék Három Fel-Vonásokba. Szerzette J. B. P. Molière. Fordította K. S. (Kibédy Sámuel) Kolozsvárott. Nyomt. a Ref. koll. Betüivel, 1793-dik Eszt. 8-r. 84 lap.

vagy valami német átdolgozás után, ezt ma még nem dönthetjük el, de ha francziából fordít bizonyára már dicsekvésből is megemlítené.

Érdekes jele az időnek, hogy az a különváltság, mely politikai tekintetben két össze nem tartozó részre osztotta Magyarországot és Erdélyt, az irodalom terén is mennyire éreztette hatását. Már az a körülmény, hogy a kilenczvenes évek elejével több drámát kétszer is lefordítanak, egyszer a pesti, másszor a kolozsvári színtársulat számára, azt bizonyítja, hogy Erdély egy egészen külön irodalmi és színészeti életet él, melyet csupán a személyes érintkezés szüntet meg valamelyest miután a hirlapirodalom többszörösen figyelmeztet az írókat a fölösleges erőpazarlásra; még inkább bizonyítja pl. ez a három Molière-fordítás, melyről a magyarországi színpad éppen nem látszik tudomást venni, úgy hogy a Mérey által készített jegyzék 1796-ból mitsem tud rólok és Kelemen László gyűjteménye 1802-ből a sok lom mellett még név szerint sem ismeri őket. Csodálhatjuk-e, hogy az irodalmi műkedvelősködés oly nagy teret foglal el nálunk? Csupa kezdőket találunk ezen a fontos téren, a kiket a részvétlenség elkeserít, az irodalmi kritika hiánya nem fejleszthet. Nyomukban új műkedvelők támadnak és néhány kísérlet után újabb sora következik az elkedvetlenedett kezdőknek, kik aztán rányomják a kísérletezés bélyegét az egész magyar drámairodalomra, melynek akad ugyan sok munkása, de egyetlen egy sem, a ki egész erejét ennek művelésére száná. Mindenki a kezdetnél marad s örökös kísérletezések egymásutánja drámairodalmunk. Még szerencsésnek mondhatja az magát, a ki egy-két ízben kiadóra talál s kilátása van művének szélesebb körben való elterjedésére. De egész sereg azok száma, kiket a szerencsés véletlen kiadókhöz sem segít. Hónapok szorgalmas munkája az elkallódásnak kitéve, éjszakák lelkesedése hasztalanul elfecsérelve, csak egy dolog bizonyossága gyötörve a lelket, hogy hasztalanul fáradtak. Hová vezethetnek ily állapotok? Képzeltető-e a műfaj fejlődése ily viszonyok között, midőn az irodalom tudomást sem vesz a munkáról, a közönség olvasatlanul heverteti, a színpad legfeljebb egyszer-kétszer keríti elő a sutból? Talán alig van példa irodalmunkban arra a sorsra, mely Molière *Amphitryon*-fordításának részeül jutott. Hasztalan kerestük száz éven belül a legcsekélyebb adatot, mely legalább elkészítéséről adna hirt. Sehol semmi nyoma. Száz év feledése nyugszik azon a nyolczadrét kötetben, melyet a Nemzeti Múzeum könyvtára őrizett meg az utókor számára. Gondosan vetett betűi, szép formája, a takaros összeállítás, tanui a fordító gondjának, becsülendő szorgalmának, sokat remélő lelkesedésének. Megilledődéssel forgattuk a kötetkét, mely a 100 év előtti nemzedéknek volt szánva, s a melyről csak a száz év utáni vesz első tudomást! Mekkora lelkesedés kellett egy ily korban az irodalmi munkássághoz? Mennyire érthető, hogy drámánknak egy ily korban a kezdet legkezdetén kel-

lett megmaradni. Kinek, miért írjanak mikor a néhány évig tartó föllobbanó lelkesedést a régi közöny váltja föl reménytelen kilátásokkal a jövőre?

Az Amphitryon-fordítás létezéséről egy adat sem emlékezik meg irodalmunkban: se Mérey, se Kelemen nem tud róla. A későbbi följegyzésekben még hasztalanabban keresnők, pedig ez az első és évtizedekig az egyetlen Molière-fordítás, melynek legalább egy része az eredetinek megfelelően rimes versekben készült. Teljes címe a következő, mely egyúttal a fordítás formai része iránt is tájékoztat: »*Víg Játék Amphitryon Molière Francia Versezetiből, az Elő-Játékra nézve ugyan Versekben, a Komédiára nézve pedig átalyában folyó—beszédben fordított Sz. M. által 1794.*«¹

A fordító legnagyobb valószínűség szerint a magyar színészet egyik úttörő bajnoka Szomor Máté, a kinek egy másik fordítása (Kiki a saját háza előtt seperjen) szintén csak Sz. M. jegy alatt fordul elő a cenzurái hivatalban.² Az Amphitryon-fordítás első és egyetlen megemlézésére a Magyar Hirmondó 1793. évi folyamában akadtunk, midőn egy május 9-éről kelt erdélyi levél így szól: »Azon közelebről jött Nemes Magyar Országi jelentésre, hogy a Teatromi Játék Darabok Fordítói, munkájok tárgyát előre kihirdessék, nehogy egy Darabon többen is dolgozzanak, a mint e már sokszor meg esett! szükségesnek itéltem megírni, hogy itten Kolozsváratt következő darabok vagynak rész szerént már fordítva, rész szerént munkában.« Mindjárt a 4-dik helyen »Amfiriót« találjuk »Molière szerént«. Miután Szomor Máté erdélyi származású volt, nem lehet kétséges, hogy ez a bejelentett fordítás azonos a N. Múzeumban őrzött kézirattal. Ugyanezen jegyzék még két Molière-fordításról is említést tesz. Az egyik Scapin csalárságai — a mi azonos lehet a Kibédy Sámuel által fordított és főntebb méltatott nyomtatvánnyal; a másik »A Kedvesség feltő Herczeg víg J. Molière szerént.« Ez utóbbi teljesen ismeretlen irodalmunkban és a színészet műsorán is tán csak akarták lefordítani, de valóságban sohasem készült el. Minden valószínűség szerint a »Don Garcie de Navarre, ou le Prince jaloux, comedie heroïque en cinq actes« első fordítása.

Szomor Máté hűségesen ragaszkodik az eredeti szöveg jelenezéséhez, egész szerkezetéhez. A jelenetek száma teljesen összevág s sehol sem cselekszik előzői példái szerint, kik a maguk tetzéseszerint, vagy tán egy előtűik fekvő német fordítás nyomán, össze vonják a rövidebb jeleneteket egy hosszabbá. Mint a címe is mutatja, csupán az előjátékot fordítja versekben, a többit már prózában. Úgy látjuk, hogy nem annyira szorgalmán, mint inkább költői tehetsége fogyatékoságán mult, hogy az egészet nem for-

¹ Oct. 164. lap. Muzeumi kéziratár. Oct. hung. 26. sz.

² L. Nemz. játéksz. tört. II. kötet 311. lap. Megjelent a neve alatt Endrődy magyar játékszíneben. Első esztendő, III. k. 1793.

dítja kötött formában. Versei gyöngék, rímei fogyatékosak. Nem bír a költői lélek azon tulajdonával, hogy kevés szóval is sokat, ugyanannyit tudjon mondani, mint eredetije. Ez okból Előjátéka nehézkes, gyöngé dolgozat, melyből nem érzik ki az eredetinek finomsága, kedves dévajtsága és ügyes fordulatossága. Molière többszörösen változtatja a verslábak számát, ami által nem érzik meg a rímek csengése-bongása s a vers formája elveszti egyhangúságát. Szomor nem követi ezt a jó példát s azért örökösen ismétlődő 8 és 7 tagú sorai határozottan unalmassá teszik fordítását, melynek pontosságát megsem közelíti annak költői értéke. Szolgáljon az első 10 sor magyarázatul!

Mercure. Tout beau, charmante Nuit, daignez vous arrêter.
Il est certain secours, que de vous on désire;
Et j'ai deux mots à vous dire
De la part de Jupiter.

Mercurius. Lassan, lassan, gyönyörű Éjj,
Méltóztass meg állani.
Itt most valamiben segély
Meg kell engem hallani.
Vagy két szóm van, ha kedvelled
Jupiter részéről veled.

La Nuit, Ah! oh! s'est vous seigneur Mercure!
Qui vous eut deviné là dans cette posture?

Mecure. Ma foi, me trouvant las pour ne pouvoir fournir
Aux différents emplois où Jupiter m'engage,
Je me suis doucement assis sur ce nuage
Pour vous attendre venir.

Éjj. Oh, oh! Mercurius Urat
Ki vélné ily időben,
Oly rendszeren heverészni
Egy setétes felhőben?

Mercurius. Biz' én magam' azért adtam
Erre; mert már eltikkadtam
Jupiter szolgáltyában;
Bajos is ingben gatyában
Annyit futkosni széjjel
S jobb megpihenni éjjel.
Igy várlak már téged régen
Henyélvén e setét Égen.

Láthatjuk e mutatványból, hogy az Előjáték-fordításánál sok szabadságot enged meg magának. A verssorokat elnyújtja, a gondolatot kibővíti, ellapítja. Nem költő, hogy átérezze és visszaadhassa

az eredetinek igaz szépségeit. Az elnyújtásról fogalmat alkothattunk abból, ha figyelembe vesszük, hogy az eredetinek 155 sora Szomornál 100-nál többet bővül meg.

A mi a prózáját illeti, ez jobb és nagyon fölötte áll gyöngye verseinek. Szomor Máté már első átdolgozásában (Kiki a saját háza előtt seperjen) megmutatta, mily helyes érke van a meg-nemzetesítéshez, mily ügyesen tette nemzetivé személyeiben, magyarossá stylusában az idegen darabot! Ez a darab az Endrődy gyűjteménye legjobbjai közül való és igazán sajnálni lehet, hogy az a közöny, melylyel Amphitryonja találkozott, kedvének végleg szárnyát szegte s mint annyi valódi hivatással bíró munkása a magyar színpad műsorának, végleg visszavonult e háládatlan pályától. Ő azon kevesek egyike, kik az eredeti forrásokig mennek vissza. Mint iskolát végzett ember ismerhette a korában nagyon divatos Plautus Amphitruóját is, és hogy nem ezt, de az ennek nyomán költői lélekkel átdolgozott molièrei Amphitryont¹ fordítja, jele műveltségének, izlésének, mely idők folyamán és a gyakorlat iskolájában bizonyára nyert volna tartalmasságában, mélységében. Sajnos, hogy a XVIII-dik század közönsége nem gyámolította jobban azon íróinkat, kik a francia vígjáték meghonosításával gátat vethettek volna annak az áradatnak, mely a német vígjáték cultusa révén elárasztással fenyegette drámairodalmunkat és színesztünk műsorát.

A fordítás prózai része megítélhetésének szempontjából alább közöljük az »Első Játék« »Első Bejövetelét.«² Látni való e

¹ Lásd Emile de la Bedolliere előszavát a Pantheon populaire illustré kiadásában.

² *Sosi.* Ki vagyon ott? Hejj! Félelem nőttön nő. Uram mindnyájunk baráti! Oh mely hozzá foghatatlan bátorság ilyen későn utazni! Be rútul rá szede az Uram, a' ki maga a ditsőség polczán ül! Mit? hátha valami felebaráti szeretet volna benne; kellett volna engem ily setét éjszaka küldeni? hát, hogy haza jövetelét, és győzedelmi történeteit hírré tégyem, nem várható vala meg a viradtát? Sosi, milyen szolgaság alá vannak a te napjaid vetetve! Sokkal terhesebb a' mi sorsunk a' nagy Uraknál mint a kitsinyeknél. Azt akarják, hogy a természetben minden tartozzon magát érettek feláldozni. Éjjel, nappal, fagyban, szélben, melegben, hidegben, egy szavokra repülni kell. Husz esztendei hűséges szolgálatunk sem talál előttök semmi tekintetet; ha legkissebbet is fejekben vesznek, haragra indulnak ellenünk. Még is mi, ostoba észszel, vadászuk azt a híjjában való besüilletet; hogy mellettek szolgálhassunk; és megakarunk elégedni azzal a hámis gondolattal, a melyben felöllünk mások is mindenek vagyunk; hogy mi boldogok vagyunk. Az okosság híjjában hív minket nyugodalomra; híjjában eggyez abban néha meg a mi bosszúságunk is. Az ő tekinteteknek szeretlen nagy hatalmok van, a mi hűségünkön; és egy hízelkedő pillantásoknak legkisebb kedvezése, mindjárt meg veszi a szívünket. De egy szóval látom a Házunkat a homályban, és félelmem is távozik. Követtségemhez képest, valamely kigondolt beszédre volna szükségem. Azon nagy Hadakozásnak, melyel Ellenségeinket le ültettük, egy Katonai lerajzolását kellene Alkméne eleibe terjesztem. De hogy az Ördögbe tselekedjem azt, mikor ott sem voltam? Üsse a part! beszéljünk dsidáról, konzolásról, mintha szemmel láttuk volna. Mely sokan beszélnek a Hadakozásokról, a' kik pedig azoktól távol voltak! De hogy jobban játszham hivatásomat, majd azt magamban elől kezdem egy kevéssé. Ehol a

mutatványból, hogy Szomor ha nem művésze is a prózának, kontárnak sem mondható. Becsületes munka, mely kora irodalmi színvonalát eléri. Kezdő ember műve, a ki egész komolysággal tekinti feladatait. Nem találja meg mindig a legjellemzőbb kifejezést, de hogy hűségre törekszik, már ez is figyelmet érdemel a gyors termelés ezen korában. Arra mindenesetre érdemes, hogy emlékét az irodalomtörténetírás megőrizze.

Szomor Máté fordítása az utolsó adalék a XVIII-dik századi

szoba, a hova követ módjára bévezetnek, ez a Lámpás Alkméne, a ki fele kell fordúlnom — (Sozi le teszi a földre a Lámpást) Nagyságos Asszonyom, Amfitrion ő Nagysága, az én Uram és az Asszony Férje . . . Jó! szépen van kezdve . . . teljes lévén a szíve a Nagyságodban való gyönyörűséggel; minden szolgálai közzül engem választott; hogy Nagyságodnak jelentést tegyek, hadakozásinak jó kimenetelekről, és azon kívánságáról, hogy Nagyságoddal szemben lehessen — Oh! valójában szegény Sozi, a szívem örül, hogy ismét láthatlak — Nagyságos Asszonyom, azt igen nagy betsületnek veszem, és az én szerentsém mások előtt szemet szűrhatna . . . A felelet derekas. — Hogy 's mint van Amfitrion — Nagyságos asszonyom, mint egy bátor szívű ember, minden alkalmatosságokban, a hová a ditsőség hívja . . . Emberül van! gyönyörű kigondolás! — Mikor jön haza, hogy kedves haza jövetelével az én lelkemnek eleget tegyen? Bizonyára Nagyságos Asszonyom, minél hamarább jöhet; de későbbben, mint sem szíve ohajtaná, oh! — De mint folyt állapotja a hadakozás alatt? mit mond, mit tsinál? nyugtasd meg egy kevéssé lelkemet. — Asszonyom, az én Uram ő Nagysága többet tselekszik, mint beszéll, és reszketteti ellenségeit . . . hol Pokolban szedem elő ezeket a nemes gondolatokat? — Mit tsinálnak a pártosok, mond meg, mint szolgál szerentséjek? — Ők a mi erőnknek ellent nem állhattak, diribról-darabra koncizoltuk őket. Pterélaszt, a Vezérjeket, a más világra küldöttük, Télet városát, rá rohanással vettük meg, és már a Kikötő helyben is ki hatott vitézségünk híre. — Oh milyen szerentse! Oh Istenek! Ki hitte volna ezt valaha? Beszéd el nekem Sozi annak folyamattját. — Örömet tselekszem Nagyságos Asszonyom és, minden fel fuvalkodás nélkül, igen bõltsen elő adhatom ezen győzelemnek környül állásait. Gondolja hát a Nagyságos Asszony, hogy Téleté Városa erről az oldalról van; (Sozi a helyeket a Tenyeren mutogatja.) Ez valóban oly nagy Város, mint szinte Tébás. A Folyó víz erre van. Itt a miénk kampiroztak; eme helyet pedig az ellenség foglalta el. Innen egy Magasságon volt az ő Gyalogságok, és alábbatska balfelől a Lovasság. Minekutánna az Istenekhez eresztettük Könyörgéseinket, mindenek el rendeltetvén, jel adatik az ütközetre; az ellenség azt gondolván, hogy minket tönkre tesz, három tsoport Lovasságot botsátott ránk; de mi az ő heveket hamar meg oltottuk; és mindjárt meglátja Nagyságod, hogy 's miként? Ehol a mi első ütközetre rendelt Táborunk, az Ütközetnek neki bátorítva! amott vagnak Kreon Királyunk Nyilassai, és itt van a Tábor dereka, a mely elsőben . . . (zördülés hallatik) mindjárt tsak; a Tábor dereka meg ijedt; úgy tettik valami zördülést hallok. — (A kézirat 21—27. lapján)

NB. Az adatok lehető teljessége érdekében megemlítjük, hogy *Benkő Kálmán* Magyar Színvilága 1873. Pest. a 116-dik l.; *Tartuffe* létezéséről is megemlékezik és fordítójának *Ernyi Mihályt* nevezi meg 1795-ből. *Könyves Máté* Játékszíni Koszorúja 1834-iki kiadása 174. és 1836-diki kiadása 179-ik lapján, következetesen említi egy *Tértüff* című darabot a fordító neve elhallgatásával. Előadatásának semmi nyoma és miután Benkő adatait szigorú megrostálás után lehet csak hiteleseknek elfogadni — egyéb bizonyító adatok híjában, legalább az időpontra nézve kétségbe vonom azt. De miután a nálánál megbízhatóbb Könyves szintén megemlékezik egy *Tartuffe*-fordítás létezéséről, magát a tényt elfogathadjuk, a nélkül, hogy a fordító nevének, a fordítás idejének kérdését tisztázottnak tarthatnók.

magyar Molière-cultus történetéhez. Ide volna sorolható Kazinczy az ő Molière-fordításaival is, de ezekkel egy külön fejezetben foglalkozunk, miután végleges elkészülésök alapján inkább a XIX-dik évszáz keretébe tartoznak. Minden körülmény között figyelemre méltó jelenség, hogy irodalmunk Molière-cultusa sokkal belteresebb a Shakespere-cultusnál. Emerről biztosan tudjuk, hogy német közvetítéssel jut el hozzánk, míg a Molière-fordítások legtöbbször, a XVIII-dik évszáz folyamán, az eredeti után készül. Nem tévedünk, ha ennek okát abban a régebbi keletű viszonyban keressük, melyet még a Bessenyei köre kötött a XVIII-dik évszáz hetedik tizedében. Az angol irodalom oly messze esett a 90-es évek iróvilágától, hogy nem csoda, ha azt német hígitásban kezdte megismerni. A franciások iskolája sok hívet szerzett a saját eszményének még a műkedvelő írók soraiban is. Kár, hogy a Molière-cultus nagyon hamar megszűnt, még pedig oly feltűnő módon, hogy a XIX-dik évszáz első negyven éve nem tud annyi Molière-fordítást fölmutatni, mint a múlt évszáz utolsó néhány éve. A forradalom politikai eszméitől való félelem oda vetette árnyékát a francia szépirodalom ártatlan termékeire is — hiszen ez volt a reactio ama kora, midőn gondjuk volt a vezérlő férfiaknak arra, hogy »egy fény sugar se hatoljon be hazánkba észrevétlenül.« De meg ki számára fordítsák Molièret? Ez az elhanyagolás úgyszólván csak egyik tünete színészeti és irodalmi életünk nyomorúságának, mely keletkezésében megölt minden nemesebb igyekezetet.

BAYER JÓZSEF.

MIKES »TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI«-NEK KELETKEZÉSE.

— Első közlemény. —

I.

Az irodalom egyes termékeinek vizsgálatára, fejtegetésére bizonyos ingerlő hatással van, ha az illető irodalmi mű valami tekintetben nem egészen világos, ha olyan kérdések merülhetnek föl, melyek bő táplálékot nyújtanak az irodalomtörténetírónak egyéni véleményének nyilvánítására. Nagyobb ilyenkor a buzgalom, mint mikor olyan kérdéssel állunk szemben, a mely már főbb vonásaiban tisztázva van, a melyről tehát csak elmélkedni lehet, vagy talán az elmondottakat csinosabb formában, finomabb külsőben előadni.

Igy hány tudós szentelte életét annak földerítésére, vajjon létezett-e Homeros, hányan foglalkoztak avval a kérdéssel, mily sorrendben keletkeztek és milyen az összefüggésük Ovidius szerelmi költeményeinek? Avval, hogy Göthe és Schiller megírták a »Xeniákat« nem egy értekezésnek szolgáltattak anyagot annak a kiderítésére, hogy az egyes verseket a két nagy költő melyike írta.

De minek megyünk idegen irodalmakba példákért? A magyar irodalomban is, pedig itt távolról sem lehetne állítani, hogy minden irodalomtörténeti kérdés tisztázva van, nem egy példát idézhetnénk állításunk igazolására. Zrinyi és Gyöngyösi születésének évét egészen a legújabb korig pontosan nem tudták és így egész kis irodalom keletkezett ezen kérdés megvilágítására. Vagy vegyük csak azt a költőt, a ki minden tekintetben legközelebb áll hozzánk — Arany Jánost. Mikor megjelent a »Toldi«, általános érdeklődés tárgya volt, létezett-e egyáltalában az eposz hőse, történeti személy volt-e, vagy csak a mondavilág egy kedvelt alakja? És később Szilády Áron hosszú tanulmány alapján, nagy apparátussal döntötte el a kérdést.

Látjuk tehát, hogy a szerző kétséges volta, a mű létrejöttének külső körülményei, buzdító hatással voltak az irodalommal való foglalkozásra. Egyáltalában nincsen elménkben, hogy az irodalommal való foglalkozásnak főúrójaként állítsuk elé a kér-

dések tisztázatlan voltát, épen nem; hanem az tagadhatatlan, hogy ez a körülmény is fölébreszti a figyelmet a munkálkodásra.

És az ilyen kérdésekkel való foglalkozásnak megvan a maga jelentősége és fontossága. Első sorban az a fontossága, mely magának a dolognak, az irodalomtörténetnek a természetéből folyik, az irodalomtörténet természetének azon vonásából, hogy teljességre, kimerítőségre törekszik. Teljes képét akarja adni az író egyéniségének, működésének és a mű külső történetének, belső szellemének határozott, minden részét megvilágító ismertetésére törekszik.

Ez azonban csak egyik oldala a kérdésnek, van más jelentősége is az ilyen irodalmi kutatásnak.

A mikor ilyen tárgyi tisztázásnak van helye, a mikor döntő véleményt iparkodnak mondani valami kérdésről, nem sikerül mindig a megoldás, marad rendszeren olyan hézag, melyet be kell tölteni, a mi ismét más meg más vélemény nyilvánítására ad alkalmat, nagyobb lesz a fejtegetések száma, több és több dolgozat készül arról a munkáról. De másrészt a kutatók sem szorítkoznak a föltett kérdés megoldására, a tárgyat jobban megismerve eredeti céljuknál tovább haladnak, foglalkoznak magával a munkával is, most már nemcsak azt a speciális kérdést vizsgálják, mely előbb tárgyukat képezte, hanem szélesebb alpra fektetik munkálkodásukat, bővebb látókörből tekintik a dolgot. Mindakét esetben csak nyer az irodalomtörténet, mert a sok dolgozat között elvégre is csak akad valami pozitív eredmény.

A mint már növekedik az érdeklődés, a mint már tisztázódnak a nézetek és a kutatók megegyezésre jutnak, a mint már befejeződik a tárgyalás: föl van keltve az általános figyelem s a speciális kérdésről magára a műre megy át a vizsgálódás súlypontja és így az a munka, a melyet e nélkül nem méltányoltak eléggé, elnyeri méltó helyét az irodalomban, vagy ha már ezt a helyet régóta mondhatja sajátjának, nem lankad irányában a figyelem, az érdeklődésnek új anyagot nyújt a vele való ismételt foglalkozás.

Ilyen kérdés az is, a melyről most van szó, Mikes Törökországi Leveleinek keletkezése.

Mikor a szatmári béke után Rákóczi és párthívei az országból kibújdostak és hosszú barangolás után Törökországban megállapodtak, ott a nagy Törökország egy jelentéktelen helységében, Rodostóban, folytatták azt az életet, melyet e hazában elkezdtek, folytatták a magyar életet. Távol a hazától, távol a világ színpadjától, magukba vonulva, magukra utalva oly társaságot képeztek, a mely emlékeztetett a magyar hazára, kicsinyben volt az, a mi nagyban Magyarország. Megvolt az uralkodójuk, megvoltak a főurak és a cselédek, az alkotmányforma monarchikus volt, mert egyedül a fejedelem akarata volt a döntő. Nyugalom és béke honolt a csekély számú polgárok szívében, mert az uralkodó szelíd, méltányos volt és élvezte a közszeretetet.

A kis — hogy úgy mondjuk — udvar változásokon ment keresztül. Szeretett uralkodója helyét annak gyermeke foglalta el — épen mint pár évvel később Nagy-Magyarországban. A nyugalom eltűnt, helyét az izgatottság, a készülődés foglalta el, megkezdődött a kis kolónia számára a háborús időszak — akárcsak az anyaországban.

De bármint szépítsük is a dolgot, bármily nagy volt a békeség és mély a szeretet a bujdosók között, azért mégis száműzöttek voltak. Mindegyiknek szeme előtt ott lebegett a haza képe, a szép hazájuké, melyből örökre ki vannak tiltva.

Ebben a világban, ebben a környezetben élte napjait Rákóczi-nak egy testestől-lelkestől hívséges szolgája, sőt talán nem is annyira szolgája mint barátja: Mikes Kelemen.

Mikes volt közöttük talán az, a ki legjobban vágyott hazájába, a kit mindég fogva tartott az a gondolat, hogy még visszakerül hazájába. Ha a körülfekvő hegyeket nézte, eszébe jutottak bérczes hazájának hegycsúcsai, ha a gazdag vetésre pillantott, sóhajtvá gondolt vissza az annyira meg nem áldott Erdély földjére, ha édes török borral volt tele a pohara, szívesen elcserélte volna Zágon vidékének fanyar szőlőnedvével: minden, de minden Erdélyre emlékeztette.

Évvel tölt el egész ideje. Dolga nem sok volt, mulatsága még kevesebb, legfőleg az, hogy kiült a tengerpartra és a messze távolba bámult, hallgatta a zúgó morajt. De sem elméje, sem teste nem lévén foglalkoztatva, a megemlékezés mindég új erővel támadt föl lelkében, de meg az unalom is kísérté.

Mivel üzze el unalmát? Van néhány ismerőse a közel fekvő Konstantinápolyban, azoktól könyveket kap. Nagy buzgalommal neki fog az olvasásnak, olvas sokat és sokfélét, de nem czéltalanul. A mi megragadja figyelmét, azt megjegyzi vagy fölírja, az olvasottakból kivonatokat készít, sőt nekibátorodik és fordítgat. A kezdet jól sikerül, az eredmény fokozottabb munkálkodásra buzdítja, úgy hogy kötetekre terjed, a miket lefordított, vagy jobban mondva átdolgozott.

De Mikes már régebben is foglalkozott könyvekkel. Mikor kinn volt Franciaországban, már akkor megismerkedett a francia irodalom kiválóbb termékeivel, sőt nemcsak megismerkedett velük, hanem valószínűleg már ott kapott kedvet az írásra. Így ha biztosan nem is állíthatjuk, legalább is hihető, hogy már akkor vezetett naplót. A mint pedig Törökországba jutott társaival, elkezdi rendszeresen följegyezni a fontosabb eseményeket, eredeti munkát ír, a »Törökországi Leveleket.«

Hogy Mikes élményeit levélsorozat alakjában írta meg, arra nagy hatással volt a francia irodalom, főkép Sévigné markíz¹ levélgyűjteménye. Ennek a műnek a hatása nemcsak az alakban

¹ Sévigné asszony született 1626-ban, meghalt 1696-ban.

látszik, abban, hogy Mikes leveleket ír nénjéhez, mint Sévigné asszony leányához, hanem a tartalomban is. Mindakettő belevegýítéi élményeinek leírásába az akkori társadalom rajzát: s a mint Mikes művéből II. Rákóczi Ferencz és Rákóczi József udvaráról, tevékenységéről és terveiről értesülünk, úgy írja le Sévigné asszony XIV. Lajos udvarát és korát, egyik a törökök, másik a francziák életét és szokásait tárja föl előttünk. Sőt még abban a külső körülményben is egyeznek, hogy mindkettő műve csak haláluk után jelent meg. Ennek a befolyásnak a vizsgálata azonban nem tartozik kitűzött föladatunk körébe.

Mikes tehát megírja élményeit. A munka azonban szélesebb körű lesz. Belekerülnek a fontosabb európai események, a szép történetek, melyeket olvasott, megfigyelései az országról és lakosainak szokásairól, a levelek szaporodnak és midőn agg korában befejezi: főművévé, legjelentékenyebb alkotásává lesz, nemcsak eredetisége, hanem előadásának, hangjának kiválósága miatt is.

Ez a magyarázata, mik voltak Mikes Törökországi Levelei létrejöttének szülő okai; hogy mi módon keletkeztek, hogy tehát minék kell tekintenünk ezen munkát: az a következőknek lesz a tárgya.

II.

Mi módon keletkeztek Mikes levelei?

Oly kérdés ez, melyre megfelelni már többen próbáltak. Kulcsár Istvánt kivéve, a ki legelőször szólt e munkáról, mindenki, a ki Mikesről írt, pedig az irodalomtörténet munkásainak nagy része, nyilvánított valami véleményt. Mind e vélemények alapjukban véve két egymással homlokegyenest ellenkező nézet valamelyikére vezethetők vissza. Ezen két nézet Toldy Ferenczé és Szilágyi Sándoré.

Időrendben Szilágyi volt az első, a ki e kérdést tárgyalta, de mivel ő nézetét akkor fejtette ki bővebben, mikor már Toldyé ismeretes volt és polemizál is Toldyval, az utóbbi véleményével nyitjuk meg a sort.

Toldy Ferencz 1861-ben kiadta Mikes Törökországi Leveleit, elibük megírta Mikes életrajzát és rövid jellemzést adott a Levelekről. Ez az értekezés megjelent később a »Magyar írók és államférfiak« II. kötetében.

Toldy véleménye szó szerint idézve a következő: . . . »jogosult a kétség, mely a levelek — mint olyanok — ellen emeltetik. Egy tervszerű egészet látunk magunk előtt, melyhez egy, negyven év alatt különböző alkalmak és lelki állapotok között s nem egyforma levélírói kedvvel írt levelek gyűjteménye nem hasonlít. Azon belső fejlődés, mely a nézetek, érzés- és kifejezőmódban találatni állítatják, a mennyiben megvan, más föltételtől függhet, mint a levelezésből, t. i. én olyan egyöntetű alkotást ismerek föl abban,

mely igen is rég gyűlt anyagokból, de azon egy hangulat sugallata alatt valódi műszándékból készült. De lássuk előbb a külső feltételeket. Mikes a török földre vetődvén, Perában egy nénét talál, a kivel levelez. A P. sigla más nevet nem rejthet, ha rejt, mint Pekryt, és ezt javallani látszik első szemre gróf Pekry Lőrincz részvétele a Rákóczi-mozgalomban, de genealógiáink nem adnak neki leányt, E keresztnevű leányt s egy politikailag megbélyegzett férfi hitvesét. Mert különben képzelhető-e, hogy egy erdélyi grófné tiszta jószántából, önkénytelen Konstantinápolyba száműzze magát vagy hogy másképen, mintsem száműzött férjének hű követőjeként, töltsen ott el egész életét s ha így férjéről mért ez összes negyven év alatt legkisebb említés nem fordul elő? ha csak egészségi változásairól is, melyek ennyi esztendő alatt nem maradnak el; vagy éppen haláláról. Mert nem Rákóczival vonulván ki, a szatmári béke után kelle egyenesen Törökországba futnia s így a levelek utolsóját véve határu, negyvenkét évig ott ülnie. S mint van, hogy nem tudunk menekülni az előkelők sorából, ki ez időt Konstantinápolyban töltötte életét. S mi tartotta a nőt Konstantinápolyhoz kötve, midőn Rodostóban egy kedves öcs és honfiai körében sokkal hasznosabb életet élhete. S nem tűnik-e föl, hogy egészsége négy évtized alatt, daczára Mikes gondos intéseinek, soha nem ingadozott, a miről kétségkívül fordulna elő emlékezet. S miért Mikes, ha gyakran a hajó elmenetele végperczében rögtönzött leveleket nénjétől visszaszedte, hogy könyvalakban összeírja, miért, mondom, nénje leveleit, melyeket pedig, ha léteztek, bizonyosan megtart, e nyájas, édes leveleket, melyeket dicsérni nem győz, ha léteztek, szinte nem sorolta a magái közé? A francia irodalom oly ismerője, mint ő, fölfoghatta az ily »correspondence« vonzó becsét. Hogy neki, a Konstantinápolyban lakónak, az 1730-iki konstantinápolyi lázadást megírhasssa, félesztendőre Paphlagóniába és Bythiniába küldi, de hány-szor feledkezik meg arról, hogy oly fővárosi történeteket közöl Rodostóból, miket nénje, férjétől, legalább is hamarabb tudhata, melyeket maga is Konstantinápolyból vesz, sőt néha levélben tudósítja, hogy Konstantinápolyban volt, mit végzett: pedig gondolható-e, hogy helyben lévén a szeretett rokont ne lássa, fontos végzett ügyeit vele ne közölje! S mint tudható meg az európai eseményeket sokszor 8—10 nap alatt, holott legújabb időnkig, midőn a telegraph használtatik, oly lassú vala a stambuli pósta? Nem említem azon már előttem tett észrevételt, hogy a török birodalomról és vallásról 1748-tól 1752-ig évenként csak három, egyszer négy levélben értekezik, s hogy így levelezni nem szokás.

»Mikesnek nem volt az a vigasztalása, hogy egy ily megbízott lélek, egy ily drága rokon közelében lakjék, kivel időközönként szemben lehete, s a távolban eszméket, érzéseket cserélhete. Naplózott ő kétségkívül és bőven, részletesen: mutatja azt adatai pontossága

» . . . egyszer, kétségkívül rodostói élete másodszakában, midőn társai száma évenként fogyott vala s szomorú magánya az élet tűnékenységére emlékezteté — talán épen vég éveiben — elhatározá magát nyomot hagyni szenvedéseiről s dicsőíteni, még az élet után azt, kit ifjú kora óta ábrándosan szeretett, ki miatt mindent elvesztett: hazáját, de kit csak egy szabadulási kísérlettel sem tagadott meg. Mémoireokat szerkesztett elveszendő papirosaiból, még pedig levél alakban, mire példákat az előtte jól ismert francia irodalom szám nélkül nyújtja.«

Ez Toldy véleménye és érvelése. Bővebben majd akkor tárgyaljuk, ha Szilágyi véleményét ismertettük.

Szilágyi Sándor több ízben tárgyalta Mikes Törökországi Leveleit. Először 1859-ben a Budapesti Szemle V. kötetében, azután az Arany János-féle Koszorú 1863. azaz I. évfolyamában és a »Vértanúk« című emlékalbumban. A Koszorúban megjelent cikk nem egyéb, mint az előbbinek (a Budapesti Szemlében megjelentnek) kibővítése. Ekkor már ismeretes volt Toldy nézete, ezt czáfolja Szilágyi és evvel lett terjedelmesebb e második cikk.

Az ide vonatkozó részt tehát a Koszorúból idézzük, hol Szilágyi Mikes Törökországi Leveleinek ismertetésére ugyancsak Mikesnek öcséséhez Huszár József báróhoz írt levelét idézi. Erre vonatkoznak a bevezető sorok.

»Ime e hang, gondolatmenet, leírás, styl, mind, mind az, a melyet a Törökországi Levelekben ismerni tanultunk. E levelekre Toldy sajtáságos véleményt nyilvánított. Szerinte Kelemenünk folyton vezetett naplót, mely néma megbízottja volt csendesen tűrő, váró és reménylő keblének. Ezekből, elveszendő papirosaiból mémoiresokat szerkesztett levélalakban a francia irodalom példájára. E vélemény támogatására minden véleményt összegyűjt — s mint tőle várhattuk, éles ésszel, éles kritikával. E vélemény azután gróf P. E.-t., kihez leveleit intézte, ideállá tenné. Lehet, habár nem hiszem, hogy gróf P. E. csak eszménykép volt, egy név, melyet forrón tisztelt s melyhez nem küldözgetett leveleket. De nem hiszem, hogy a munkát, úgy a mint van, élete végén írta vagy szerkesztette volna. Betű szerinti értelmében veszem e szavait: »az első levelemet a midőn nénémnek írtam, 27 esztendő voltam, eztet pedig a 69-ben írom.« Aztán hasonlitsuk csak össze későbbi leveleit a Huszárhoz írottal, ugyanazon hang és resignatio. De hasonlitsuk össze a korábbiakkal, hangban és gondolkodásban megtaláljuk a különbséget: ugyanazt, mely magukban a konstantinápolyi levelekben is nyilvánul.

»E levelek elsejét egy erőteljes, kedélyes, csüggedni nem tudó férfiú s 30 (helyesebben 41) év mulva az utolsó egy számkivetésben megöszült agnagnak tollából vesszük, kinek már kedélye is átváltozott, s ki a lemondás nyugalmával forgatja a tollat. Ez átalakulás történetét nyomon kísérhetjük, a mint a csapások egy egy reményvirágot leszakasztanak s a mint az évek őszítik haját,

érlelik kedélyét. A szerencsétlenség föl nem vevése resignatióba megy át, a szeszélyes kedvcsapongás borult lemondásnak ad helyet. Itt már nincs reménye, eltűnt hite egy jobb jövőben, visszanez a multra, hol bajtársait egymás után eltemette, a hazára, melynek földjével még porai sem vegyülhetnek. Pedig sokáig bízott meglátásában s türelmetlenül várta a perczeket, hogy zágoni csendes magányában megpihenhessen. S midőn 1839-ben Moldvába érkezett, dobogó kebellet írta: »Elhiheted, édes néném, micsoda sohajtásokat bocsátottam, mikor édes hazám havasi mellett mentem el. Örömet bementem volna, de az úr befödözte előttem az odavivő utakat.«

»És épen ilyen erős, kitartó vonzalom nyilatkozik leveleiben övéi, különösen nénje irányában. Az a gyöngéd finomság, melyet minden sora lehel, az az aggódó tudakozódás, melylyel állapotjáról kérdezősködik, mély és őszinte érzelem kifolyása, melyben semmi keresettség, semmi a mi nem őszinte, s ez az érzelem nem is változott s utolsó szavaiban is oly nemes, tiszta marad, mint első levelében. Annál nagyobb módosuláson ment át kedélye. S ki első levelében zúgolódott, hogy dolgaik oly némán folynak, . . . 25 év mulva nyugalommal mondja: »ma olyan mint holnap, holnap is olyan lesz mint ma, mindenkor vonjuk magunk után bujdosásunkat, melynek talán csak a halál veti végét.« Sorsa már nem jókedvű élcz tárgya, humora keserű és epés. Pedig ő sokáig és gondtalanul, zúgolódás nélkül túrt, s lelkén a bujdosás nyomora nem vehetett erőt. Ura halála volt az első nagyobb csapás, mely kedélyén soká ki nem épülhető átalakulást vitt véghez, mely megtanítá, hogy nem remélni, hanem lemondani kell ezután.

»Jövőjét e naptól borultnak látja, s még borultabbnak, midőn az ifjú Rákóczi megérkezése nem igazolá a hozzá kötött várakozást. Ezóta néha zsémbel és nem találja helyét, a világ terhére lesz s utolsó levelében egészen megtörve írja: »Ne kívánjunk egyebet Isten akarójánál; kérjük az üdvösséges életet, a jó halált és az üdvösséget.« Ezek voltak utolsó szavai nénjéhez. Már számot vetett a földdel, hol nincs számára vigasz s áhítattal és oly buzgón tekint az égre, mint valaha Erdély bércei felé — mikor még erőteljes, harczedzett férfi volt. Mert a vallásos érzés akkor csak egyik húrját képezte szívének, most a földön mindentől megfosztva ez egy menhelye, hite s reménye maradt a rodostói száműzötteknek.

»Valóban a hang tisztán érezhető különbségét Mikes minden finom műérzékével sem tudta volna kitalálni. De kis nyolcz-tíz soros levelei is, melyeket nehezen vett volna föl öntudatos műgondtal készült mémoireba — midőn ezek többnyire csak a hangot zavarják, magukon hordva a nap bélyegét, a melyen irattak — ellene szólnak az egyfolytában készítésnek.

»Igen, Mikesnek megvolt a vigasza, hogy megbízott, rokon lélekkel közölje szenvedéseit, reményeit, élményeit. S hogy mégis,

hogy ne csak a rokon, hanem a világ is tudjon róluk, letisztázta a fogalmazványokról s átadta az ifjú Tóthnak. Így maradtak fenn levelei, mint napi élményeinek emlékei.«

III.

Főntebb láttuk azt a két alapvető nézetet, melyre támaszkodva alakultak az újabb vélemények. Ez a két fölfogás annyira ellentétes, annyira polemikus, hogy egymást teljesen kizárják.

Már az a körülmény, hogy az a két tudós, a kik ezeket a nézeteket nyilvánították, daczára minden megokolásnak, daczára minden érvelésnek, szilárdan megmaradt nézete mellett, attól egy hajszályra sem tért el, hanem kérlelhetetlenül kijelentette, hogy téved a másik, már az kétséget ébreszthet bennünk: hogy egyáltalában igaza van-e valamelyiknek, hogy nem téved-e mindakettő, s így nincs-e szükség arra, hogy egy új véleményt állítsunk föl, mely az összes kétes pontokat megvilágítsa. De mielőtt ezt megkísérlelnők, be kell előbb bizonyítanunk előbbi állításunkat, hogy sem Toldy, sem Szilágyi nem találták el az igazságot.

Toldy érvelése két cél felé törekszik: bebizonyítani azt, hogy a Törökországi Levelek nem misszilisek és hogy emlékiratnak kell tekinteni, melyet öntudatos műgonddal élete végén írt. Látjuk tehát hogy tételének első része negatív, czáfoló, a másik pozitív, állító.

A Levelek misszilisségét megczáfolja avval, hogy kimutatja, hogy Mikesnek nénye nem lehetett Konstantinápolyban, hogy nem is létezhetett oly néne, kivel Mikes levelezhetett volna és avval, hogy a Levelek írásának körülményeit és idejét — a mint ezek magukból a levelekből kitűnnek — többször kritika tárgyává teszi és kimutatja, hogy a levelek egy nagy részét nem írhatta Mikes azon a napon, a melynek keltét a levél viseli.

Ezek az adatok mind egészen helyesek és kifogástalanok, sőt még számos adatot lehet e fölfogás mellett idézni.

Két osztálya van ezeknek az adatoknak: külsők és belsők. Olyanok, melyeket a Levelek alaki sajátságai vagy azok a körülmények szolgáltatnak, a melyek között a Levelek készültek és olyanok, melyek a Levelek tartalmára vonatkoznak.

Nem tárgyalva e helyen Mikes Leveleinek különböző sajátságait, csak egy körülménnyel foglalkozom. Mikest a hosszú száműzetés nem tette mogorvává, zárkozottá. Daczára annak, hogy távol övétől, messze a világtól, idegenben él, nem ember- és világgyűlölő, a ki sértésnek tartja azt, a mit rajta elkövettek, ezért boszút kíván s mivel gyöngé, az egyetemessel szemben nincs hatalma, legalább úgy kíván az emberiségnek és a világnak ártani, hogy kiszakítja magát a környezetéből, önmagáért és önmagának él. Nem. Mikes nem így tett. Ha már az európai művelt társadalomnak nem lehet cselekvő tagja, legalább érdeklődik iránta. Mindaz, a mi a nagy világban történik, befolyással van reá, fölizgatja a

képeletét, mondhatni örül, hogy ha már az ő kis világában nem, legalább a nagy világban van pezsgő élet, élénk változatosság. De nemcsak örül ennek, meg is kívánja tartani emlékezetében: beírja a Levelekbe. Innen van az a sok tudósítás ez európai eseményekről, viszonyokról, az állapotok változásáról.

Azonban az események följegyzésében Mikes nem járt el eléggé pontosan, nem figyelte meg, hogy mikor ír valami tudósítást, néha korábban írja meg mint kellene, máskor későbben. Így mikor a lengyel örökösödési és evvel összefüggő spanyol, német, francia, olasz háború egy fontos ütközetéről, a Philipsburg mellettiről, mely 1734. július 18-án volt, már július 27-én pontos adatokat közöl, sőt a csata egyes kiválóbb mozzanatait is hűen leírja (Cl. levél). Ép így áll a dolog, mikor Mikes a lengyel örökösödési háború kitéréséről ír. 1733. december 4-én írt (C.) levelében elmondja, hogy Franciaország október végén Sztaniszlauz pártjára állt, hogy a lengyelek ezután sokat gyűléseztek és végre is mellette nyilatkoztak. Az oroszoknak azonban ez nem tetszett és III. Augusztusz érdekében betörték Lengyelországba. A lengyelek megrémültek és elfordultak Sztaniszlauztól, úgy hogy neki Varsóból távoznia kellett. Ez azonban csak december elején történt, Mikes tehát december 4-én nem írhatott ezekről, mint faktumokról. A hétéves háború egy fontos mozzanata volt a Boroszló melletti ütközet és Boroszló elfoglalása. Daczára, hogy az előbbi esemény november 22-én, az utóbbi november 25-én történt, Mikes már november 29-én, 1757-ben értesíti nénjét (CCV.). Az 1742. június 11-én kötött boroszlói békéről már június 15-én írt levelében beszámol (CLXVII).

Ezeket a tényeket talán még valahogyan meg lehetne magyarázni, ámbár nehezen és mesterségesen. De azt már semmiképen sem lehet elfogadni, hogy az 1748. október 18-án kötött aacheni békéről már ugyanazon év áprilisában úgy beszél, mint a melyet abban a hónapban megkötöttek. Még azt sem lehet hinni — a mire talán némelyek gondoltak — hogy a tárgyalásokból gyanította a béke létrejöttét, mert akkor írja ezt, mikor a harcz még javában folyt és az utolsó kardcsapás a következő hónap számára volt fönntartva. (CLXXI.) A porosz-osztrák háborút, mely csak 1756. augusztusában tört ki, már áprilisban mint megkezdettet említi, sőt már Szászország meghódításáról is tud, a mi pedig csak az év végén következett be. (CXCIX.)

A milyen meglepő gyorsasággal szerez olykor értesítést, oly hosszú idő mulva ír sokszor nénjének a fontos eseményekről. A Belgrád melletti vereséget (1739. július 23.) egy hónap mulva, augusztus 23-án írja meg, pedig akkor ugyancsak közel volt Belgrádhoz, hiszen ha a sors máskép akarta volna, ő is ott harczolt volna Belgrád ellen. (CXXI.) A lengyel örökösödési háború befejezését, a mely iránt pedig annyira érdeklődött, csak jóval később írta meg, akkor is röviden. 1734. június 16-án írja, hogy

épen most tudta meg, hogy Danzigot ostrom alá fogták, pedig az ostromot már márczius végén megkezdték.

Nem említve egy pár kevésbé fontos körülményt, még csak azt kívánom megemlíteni, hogy a levelezés 1742 november 15-től 1746 augusztus 15-ig, tehát majdnem teljes négy évig szünetel. És mikor négy év múlva fölveszi a tollat, egy mentegető vagy magyarázó szó sem jön tollára, hanem ír rendesen, mintha semmi sem zavarta volna meg a levelezést. És egyébkor is, ha hosszabb ideig pihenteti tollát, a következő levélben semmi vonatkozás sincs a szünetelésre.

A levelek tartalma is hatalmas bizonyítékot szolgáltat a Levelek misszilis volta ellen — erről különben más helyen bővebben lesz szó — most csak azokat a rövid leveleket hozom fel, melyeket Mikes sokszor indokolatlanul ír. Ilyen levelek munkája első részében nem igen találhatók, csak a Rákóczi Ferencz halála után írt, vagy jobban mondva azok között a levelek között gyakoriak, melyek ezt a címet viselik: Rákóczi József fejedelemnek ebbe az országba érkezéséről való levelek. Innen kezdve igen sok föltűnően rövid levelet találunk, melyek rendesen teljesen fölöslegesek, semmi fontosat nem tartalmaznak, a mi írásukat igazolná. Az európai eseményeket is rendesen ilyen rövid levelekben tudatja nénjével.

Toldy főérve ebben a kérdésben a néne személye. És avval, hogy Toldy kimutatja, hogy P. E. kezdőbetűs nevű grófnő abban az időben Konstantinápolyban mint Mikes Kelemen rokona és barátnője nem élhetett, már úgyszólván el van döntve a kérdés. És azonkívül mennyi a bizonyíték, a melyek a néne létezése ellen szólanak.

Tekintsük egy kissé körülményesebben a dolgot.

Mikes Kelemen kibujdosva a házából, megtelepszik Törökország egy kis városában, Rodostóban. Az ég azonban szerencséjére megáldotta egy kis nénével, a ki hozzá közel, Törökország fővárosában él. A két szerető rokon buzgón levelez egymással, értesítik egymás a fontosabb eseményekről, anekdotáznak, történeteket mesélnek el egymásnak, értekeznek a törökök életmódjáról, szokásairól, vallásáról, néha néha egyéni állapotukról is küldenek hírt — illetőleg tudomásunk szerint mindezt csak az egyik fél teszi, az öcs — és mikor letesszük ezt a 207 darab levélből álló gyűjteményt, az íróról igen sokat, arról pedig, a kihez írva voltak, majdnem semmit sem tudunk meg, ha csak azt nem, hogy néne nem tudott francziául (CIII).

Hogyan lehet ez?

Hogyan lehet az, hogy Mikes a 207 levélen keresztül szeretett nénjének keresztnevét egyszer sem említi, hogy nénjének családi viszonyairól csak egyszer vagy kétszer és akkor is odavetve szól?

Hány ilyen kérdést tehetünk még, a melyre a mű feleletet

ugyan csak nem ad! Elt-e néjének a férje? ha élt mért lakott Konstantinápolyban, hiszen ha száműzött volt, Rodostóban kellett volna laknia; vagy talán valami külföldi diplomatának volt a felesége? de akkor Mikes csak említette volna, hogy nénje idegen-nél és nem magyar embernél volt férjnél; vagy özvegy volt a néne? akkor mi akadályozta, hogy visszatérjen Magyarországba, vagy legalább is elmenjen Rodostóba kedves rokonához lakni; mi lett fiaival és lányaival (mert hogy voltak gyermekei, azt bizonyítja a LXII. levél »arról igen okosan gondolkodik ked, hogy úgy szeretné neveltetni a fiát és leányát, valamint ott Perában nevelik a francziák«), azok a negyven év alatt csak fölnöttek vagy meghaltak?

De ne tekintsük mindezt, gondoljuk azt, hogy Mikes néjének családi viszonyai oly kedvezőtlenek voltak, hogy a gyöngéd lelkű Mikes nem akart a sebek új meg új föltörésével néjének kellemetlenséget okozni, de még ekkor is lépnek új kérdések előtérbe.

Mi magyarázza meg azt, hogy Mikes, a ki eleinte oly buzgón küldi újév alkalmával jó kívánatait, később egészen elhagyja ezt a szokást, hogy Mikes sohasem gratulál néjének születés- vagy nevenapjára. Hiszen a ki ismeri azt a jó magyar szokást, hogy még a legtávolabbi rokonnak és ismerősnek is szoktunk küldeni egy-két szó üzenetet a levélben, az azt sem tudja megérteni, mért van az összes levelekben egyedül nénje személyéről szó? Azután azt még elgondolni is merész, hogy az a sok nyavalya, betegség, meghülés mind elkerülte volna nénjét, hogy egészsége mindég kifogástalan volt — kivéve egyszer (LIII.)? Némelykor majdnem bántó az a közöny, melylyel néjének írja, hogy vigyázzon a pestistől, mely Konstantinápolyban dühöng. Majdnem minden levelében szorgalmasan inti, vigyázzon egészségére, és mikor nénje igazán ki van téve a veszélynek, akkor a szerető öcs képes lenne ilyen hidegen írni? Nem, ez lehetetlen.

De ne keressük azt, mi nincs e levelekben a nénéről, hanem vizsgálják azt, mi van benne. Leírja a selyem- és gyapottermelést, pedig ezt egy asszonynak, a ki legalább ugyanannyi ideig élt Törökországban mint ő, csak tudni kellene. Hat éven keresztül 1748-tól 1754-ig egyebet sem ír, mint a törökök szokásairól, erkölcseiről és vallásáról. Mi czélja lett volna ennek, ha a leveleket csakugyan elküldte volna néjének? Föltéve, hogy nénje a 30—40 év alatt minderről semmit sem tudott volna meg, a mi nagyon is valószínűtlen, vajjon levelezésnek mondhatjuk-e azt, ha egy rokon a másikat ilyen tartalmú levelekkel mulattatja. És hozzá még az, hogy vannak ezek között oly levelek, melyek egyetlen egy szót sem tartalmaznak, a mely nem a fölvetett kérdéshez tartoz-nék; egy pár levele valóban értekezés a törökök szellemi és testi életéről, czímmel ellátva, pl. Mi formában nevelik az ifjúságot a császár városában, vagy: Ma a félemberekről írok, vagy Mostanában a török vallásról kell írni, stb.

Mikes, a ki olyan közel lakik Konstantinápolyhoz, időnként ellátogat oda. Természetesen fölkeresi nénjét, elmulatnak és midőn visszatérve magányába, Rodostóból levelet ír nénjének, eleinte említi még egy két szóval, hogy járt nála, néha visszaemlékezik arra, hogy együtt töltöttek egy pár napot, de később nemcsak hogy látogatásáról nem emlékszik meg, hanem egyenesen megemlíti, hogy Konstantinápolyban járt és elmondja, hogy mit végzett. Néha azonban föltalálja magát Mikes, mert hogy a konstantinápolyi eseményekről írhasson, miket nénjének okvetlenül kellett ismernie, elküldi nénjét utazni. Igen ügyes fogás, de nyilvánvaló hogy költői szabadság.

Evvel a személyi kérdéssel kapcsolatban egy pár szóval az író személyét is meg kell említenünk. Miképen magyarázzuk meg azt, hogy a mily bőven találunk adatokat a levelekben Mikes akkori helyzetét illetőleg, ép oly teljesen mellőzi Mikes mindazt a mi már elmúlt. Ifjúkoráról Franciaországban való tartózkodásáról családi viszonyairól, melyek pedig bővelkedtek érdekes események ben, egy szó említés sincs?

Hasonlítsuk csak össze a leveleket azokkal, melyeket öccséhez írt. A sok közös vonás, a jókedvű humor, a történetké iránti vonzalom, a vallásos érzés azt a csalódást kelti föl bennünk, mintha a Törökországi Leveleket olvasnók. De az illúzió nem tart sokáig. Uj meg új családi vonatkozások lépnek előtérbe, ebből a pár levélből megismerjük Mikes egész családját. És nevezetes, hogy épen ezek a levelek egyikét idézi Szilágyi a saját nézetének bizonyítására. Ha ezeket a valódi leveleket olvassuk, sokszor gondolkodnunk kell, hogy a sok életrajzi adatot összeszedni, csoportosítani tudjuk. Míg a Törökországi Levelekben minden világos, az első olvasásra érthető, olyan kevés az egyéni állapotokra való hivatkozás, itt gyorsan vissza kell fordítanunk az előbbi lapokra, hogy megértsük azt a rokonsági viszonyt, melyet Mikes említ, vagy azt, a mely őt az előbb említett személyekhez köti. És a mint a levél végén elbúcsúzik öccsének egész családjától, mind-egyiknek hogyan megadja a megillető tiszteletet.

A külső érvekhez tartozik az is, melyet már Abafi Lajos fölemlített, az utolsó levél, melyben elbúcsúzik nénjétől és mely-lyel vége szakad a levelezésnek. Bármily melegnek is látszik e levél hangja, bármily igaznak is tűnik föl az érzés, a levelet mint búcsú-levelet igaznak nem tekinthetjük. Mért szakított véget a levelezésnek Mikes? Hiszen tudott ő még ezután írni, a mint öccséhez írt levelei bizonyítják, az sem lehet az oka, a mit a levélben említ, hogy most már egyedül maradt a régiek közül. Ez inkább arra buzdíthatta volna, hogy sűrűbben írjon. Egyáltalán mi célja van egy levélre ráfogni, hogy ez az utolsó és hogy ő már ezután nem fog írni?

A mint a többi levelei nem lehetnek misszilisek, ugy ez sem az, hanem mikor Mikes már nem akart tovább írni, vagy elégnék hitte, a mit írt, evvel a levéllel, mint zárszóval, látta el leveleit.

A most fölhozottak Toldy érvelésének czáfoló részét megerősítik, úgy hogy bátran magunkévá tehetjük. Mikes Kelemen Törökországi Levelei nem misszilisek, vagyis őket sem nénjének, sem más valakinek el nem küldte.

Toldy azonban nem elégszik meg a negatív eredménnyel, nem elégszik meg avval, hogy kimutatta a levelek misszilis voltának tarthatatlanságát, hanem fölállít egy másik nézetet, hogy Mikes levelei egy tervszerű egészet, egyöntetű alkotást képeznek, mely azon egy hangulat sugallata alatt valódi műszándékkal készült, még pedig Mikes rodostói életének másod szakában.

Látjuk, hogy ez már positiv eredmény lenne, csak hogy az a baj, hogy ezt a nézetet nemcsak elfogadtatni, hanem még valószínűvé tenni sem tudja Toldy. Nézetét nem is bizonyítja, hanem csak kimondja, mint olyat, mely szükségképen következik abból, hogy a levelek nem misszilisek. Egészen természetesnek találja, hogyha a levelek nem misszilisek, nem valódi levelek, akkor nem lehetnek egyéb, mint élete végén készült tervszerű műalkotás. Ez ellen fordul főként Szilágyi érvelése, és mint látni fogjuk, nem sikertelenül.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

VERSESKÖNYV A SZÁZAD ELEJÉRŐL.

A mult nyáron Somogyban járva, Visontán érdekes kézirati kötet jutott kezembe. A könyv tartalma nagyon vegyes; a legkülönbözőbb tárgyú költemények váltakoznak benne nagyobb részt tréfás, de néha komoly tárgyú prózával, melyek között nem egy, irodalomtörténeti szempontból is érdekes mű akad. A könyv összeírója Barla Szabó János, debreczeni theologus, később visontai ev. ref. lelkész volt, ki a könyv tartalmát debreczeni diák korában, 1824-ben gyűjtötte össze; a könyv jelenlegi tulajdonosa Barla Szabó Jenő, kisujszállási ev. ref. főgymnáziumi tanár, ki szíves készséggel bocsátotta rendelkezésemre ismertetés céljából. Az egész gyűjteményen meglátszik, hogy nem rendszeres, tervszerű gyűjtés eredménye, hanem hogy a könyv birtokosa beleírt mindent, a mi eléje akadt; névnapi köszöntők és tréfás elbeszélő költemények, diákréfák és trágárságok, majd Debreczen költőinek (Csokonai, Földi, Kovács József) versei s egy-egy rájuk vonatkozó emlék sorakoznak egymás mellé e gyűjteményben, mely a maga egészében érdekes képét nyújtja a debreczeni diák szellemi táplálékának a század elején.

Alig 20 évvel Csokonai halála után természetes, hogy az ő emléken, az ő költeményein lelkesült legjobban a debreczeni collegium ifjúsága; még sokan éltek a városban, a kik iskola társai, barátai voltak, s kik költeményeit kéziratan terjesztették. Ekkor már megjelent verseinek több gyűjteménye nyomtatásban, nagy részük azonban még jó ideig csak kéziratan volt ismeretes. Ezek a kéziratan kézről-kézre adott költemények teszik e gyűjteménynek jelentékeny részét. A debreczeni kör ismert tagjától, Kovács Józseftől is több költeményt tartalmaz e kötet, köztük olyanokat is, melyek kiadott versei közt nem jelentek meg. Ott találjuk még Földi János költeményét, melyet a maga halálára készített, továbbá Hatvani Istvánnak, a híres debreczeni professzornak életrajzát. A debreczeni kör termékei lehetnek a leoninus versek és rögtönzések is, melyeket gyűjteményünkben találunk. A közölt költeményeknek egy része latin nyelvű; ezeket Báthory Gábor 1812—20-ig debreczeni diák, később nagykőrösi ev. ref. lelkész és Némethy Pál írták.

A gyűjteménynek egy része Sárospatakról kerülhetett Debreczenbe; így pl. Fáy András tréfái, valamint a Kazinczy ellen, a Tövissek és virágok megjelenése alkalmából intézett durva gúnyirat, melynek szerzője Kazinczynak sárospataki iskolatársa volt.

E könyv összeírásával tulajdonosának nem lehetett egyéb célja, minthogy megőrizze a maga számára mindazt, a mi később diákéletének örömeire, multságaira emlékezteti. Erre mutat a könyv előszava is, melyet egész terjedelmében közlök.¹

Kegyés Olvasó!

Telnek az idők; mulnak az esztendők, a jövődők felfedezhetetlen kárpittal vagynak vizsgálódó szemeink előtt bészárva. Ki tudja, mi végre teremtett és a fátumok megváltozhatatlan könyvében micsoda proféczia van kiről kiről? Elpipázunk öt-hat esztendőt itt a tisztességes tudományok fészkeben, tiz-tizenkét seniort bajusszától megkoppaszta kifüstölünk az ócska Collegium kietlen podiumán, végre innen kiki, suarum rerum incerti, kikopunk, a mikor két-három esztendei mesterségünk után, vagy örökös *Könyörülj rajtunk, vagy holtig való ab ab*, vagy, vagy, vagy — — lesz belőlünk. Ekkor rész szerint a világi gondok, rész szerint a házi bajok terhe nyomván a nyomorúság jármához nem szokott nyakainkat: ottan ottan jól esne megkönnyebbitni a szokatlan tehertől, szokatlan vállainkat. Mely megkönnyítés sokfélekép eshetik ugyan meg. Ugyanis egy jó barát elúzi a világnak minden gondját, egy mulató compánia elkergeti messze az élet bajait és jajjait; egy szíved felével való nyájas beszélgetés elfelejteti veled lelked gyötrelmeit; egy sétálás vagy paripázás, egy kocsikázás megújítja epekedő szívedet. Oh de: non cuivis hominum contingit adire Corinthum! Ha a kegyetlen sors mostohasága mindezekről megfosztja szegény fejünket, tunc vero quid agam, quo me convertam? E végre szedtem öszve ímé ezen kötetbe lévő különféle, rész szerint folyó, rész szerint kötött beszédben kidolgozott matériákat mely kötetnek, mivel sok holmi, egyet-más dolgokat foglal magában: *Holmi* nevet adhatni. Ne vedd rossz neven K. O. (kegyes olvasó), ha arra kérek, hogy ilyen vagy ehhez hasonló Holmit vagy valamit készíts magadnak a melyben mindenkor gyönyörűséggel szemlélheted, legalább az ilyen Holmi öszveszedésére fordított kevés idődnék nem haszontalanul való elfecsérlését. Irtam Debreczenben, 6-dik márczius, 1824-dik esztendőben. A kiadó.

A könyv tartalmának e futólagos vázolása után alkalmas csoportokban bemutatni a bármi szempontból érdekes darabokat.

1. Kollégiumi élet. A diáktréfák és pajkosságok otthonosak minden iskola falai között, de természetszerűleg sokkal élénkebben fejlődnek ki ott, a hol a tanulók egy része együtt lakik az iskola épületében, s így bő alkalmuk van együtt beszélni s ítélni meg az iskolai élet minden egyes eseményét. Gyakran a tanár a cél-

¹ Az eredeti kézirat helyesírásához csak az esetben ragaszkodtam, ha a kiejtés jellemzésére szolgál.

táblája az ilyen diáktrefának. Ebben a gyűjteményben is ott van egy folyamodvány *copiá*-ja, melyben az iskola egyik tanára kéri az iskolai székot, hogy társai őt mint érdemtelent vessék ki maguk közül. Kétségtelen, hogy a folyamodvány egyik jó humorú, s az illető tanár gyengéit nagyon jól megfigyelni tudó nebuló tolla alól került ki, a ki azután tovább adta tanuló társai között. A folyamodvány így kezdődik: »Egy igen különös, de helyes és fundamentumos kéréssel kéntelenítettem T. Collega Uraimékat búsítani, kérvén alázatosan a közjóra és az iskola becsületére, méltóztassanak engem a professzori hivataltól, melynek elviselésére magamat teljességgel elégtelennek érzem, megszabadítani. Különös kérés ez, még a maga nemében egyetlen egy és szokatlan; de helyes és fundamentumos azért, mert miolta ez az iskola fennáll, mutathatnak-é T. Collega Uramék, bár akármeddig hányják is a Protocollumokat, a kiből a deákság oly sokszor és oly sokféle csúfot űzött volna, mint én belőlem. Az itt levő tanuló ifjuság olyan igazságtalan, hogy a professzorától megkívánja azt, hogy a deák nyelvnek legalább a gramatikáját jól tudja, azt is, hogy a fakkjába imígy-amígy jártas legyen.« Elsorolja azután a folyamodvány az illető tanár baklövéseit az osztályban, elmondja élete történetét, természetesen úgy, a mint az őt gyűlölő deákság beszélhetett róla. A befejezés így hangzik: »Kérem T. T. Collega Uraimékat, hogy engemet társaságokból, melynek eddig is csúfja voltam, elutasítani és nékem valami természetemhez tehetségemhez való életnemem kigondolni s javasolni méltóztassanak. T. Collega Uraiméknak érdemetlen tisztai társok Madarász Dobrossy János.« Még az ítéletet is meghozták a folyamodványra, megírva az *indorsatát*, mely szerint: »Gondolóra vévén az iskolai szék az instans kérésének minden részben igazságos voltát, azon mely szerint az iskolát magától tisztítani akarja, igen örömet megegyezünk. — — —«

A gyűjteménynek egy másik darabja a *kosta* (ref. tanító) természetrajzi leírása; szerzője jó humorral írja le a szegény falusi tanító életmódját. Mutatóul álljon itt az elejeje: »Nem régen lett esmeretes egy nevezetes és csudálatos oktalan állat, melynek neve *kosta*. Ezen állat tartozik az emlős állatok 9-dik rendiben, t. i. az idomtalanok vagy formátlanok közé. A *kosta* minden állatok között az ember után a legokosabb; formájára nézve majd olyan mint az ember. Megnö 4—5 lábnyira és többnyire a két hátulsó lábán jár. Két első lábai rövidek és kézformájúak. A *kosta* Európának minden részeiben is ugyan, de leginkább Magyarországon a Nyíren és Tiszaháton bővséggel található. — — « A falusi tanító sorsáról szól még Kovács József verse. »A kicsapott mester,« s egy névtelennek költeménye: »Egy szegény mester és a felesége.«

Az iskolai tanulmányok körébe vág a *mathematicus imádása*, s néhány kisebb próza, jegyzetekkel. Ez utóbbiak (a *gömböc*ről, a *róka*, a *farkas*) a klasszikus írók jegyzetes kiadásait, vagy a tanár magyarázatait gúnyolják, melyek gyakran feleslege-

sek, gyakran meg helytelenek. Ime néhány a jegyzetek közül: *Egér*; ezt némelyek számnak gondolják, melyre alkalmatosságot adott ez a vers: Nos numeri sumus et fruges consumere nati. — *Ökör*; honorarius titulus Magyarországon, mert kevés, aki elérheti, hacsak tinó nem volt. — *Plinius*, dronyos kapitány s indifferentista a X. században; öreg korába pápistává lett, melyet a tudósok abból gyanítanak, hogy a földről a purgatoriumba ment. — *Eretnek*; így hívták a görögöknél azokat, a kik nem hitték, hogy az ember többet lát, ha az egyik szemét behúnyja.

A kollegiumi életre vonatkozó darabok közül legérdekesebb egy diák csiny leírása, melynek szereplői közt ott találjuk Csokonait is. A költemény címe: »*Currens de Lepore, ao 1793 diebus Februarii*, mely által tudtára adatik a Fekete Vármegyének (Collegium) egy hallatlan és példa nélkül való történet.« Történt ugyanis, hogy Lengyel József, contrascriba, nyúl vadászatra indult hét diákkal, ezek voltak: Csokonai V. Mihály, poesis praeceptor, Tóth Ferencz, kiből később a dunántuli ref. egyházkerület püspöke lett, Sipos József, utóbb békési ref. lelkész, Zilahi János, szolgák inspectora, Sós Pál, Szeles József, s még egy, kit költeményünk nem nevez meg. Nyulat ugyan nem lőttek, hanem vettek egyet, s örömmel vitték haza, a kollégiumba, Ott az első ház előtt a tornácba kifüggesztették, — a honnan a többi diákok ellopták, megették, a bőrét pedig szalmával megtöltvén, visszaakasztották. Lőn most nagy szomorúság a vadászok között:

Ferencz úr öltözik buslakodva gyászba,
Míntha mosdott volna subiczk kulimászbba.

Ez a »Ferencz ur« Tóth Ferencz, kiről a jegyzet azt mondja: »igen barna deák.« Megsiratja a nyúl esetét a töbti vadász is, kiket a költemény csúfneveikön említ, s legjobban gúnyolt tulajdonságukat emeli ki. Csokonairól azt mondja a jegyzet: »nagy orrú ember«, s így ír róla:

Mihály úr e casust legjobban orrolja,
Mérgében az orrát köldökéig tolja.
Mivel a quadrának e suspicioja,
Hogy a Mihály orra a nyúl ellopója,
Ki is kopik talán tavasszal belőle.

Végre egyiknek eszébe jut, hogy inquirálni kell a dolgot, idézzék törvény elé az ifjúságot, majd megtudják ki volt a tolvaj. De hiába, a nyúllopásnak csak nem akadt gazdája. A költemény végén a nyúl egyenként búcsúzik el vadászaitól, Csokonaitól (kit Csokornyai Mihály urnak nevez) így búcsúzik:

Csokornyai Mihály! imár hozzád térek,
Hat singes orrodól hogyha hozzád férek.
Ha öreg léssz tudom ennek hasznát veszed,
Lábad szárába majd mikor száll az eszed.

Mert horgadt hernyódat kősziklába vered.
 Szuszka ifjuságod ekkép vissza nyered.
 Proboscissal csúfá tedd az elefántot,
 Karika helyt üttess az orrodra pántot.
 Kivánom, hogy soha ne is járj négy kéz láb,
 Hanem orrod legyen tested tartó istáp.
 Ha valaha orrod asyllummá lenne
 S valami rossz embert az úton felvenne,
 Egyéb büntetésed ne vedd a bíraktól,
 Hanem hogy különbözz ennyiben Hornyáktól,
 Hogy a rostrumodból csupán egy klafternyit
 Vágjanak el benne látsz szemeddel mennyit.
 Ne félj t . . . ny várnak még így annyi marad,
 Hogy alóla ki nem lásszik az agyarak.
 És lehetsz diszére Nasonak, omphoknak,
 S semmi híja nem lesz őseid soroknak.

2. Csokonai V. Mihály versei közül 21-et közöl gyűjteményünk, ezenkívül Vajda Juliához intézett egyik levelét. A költemények nagyobb része, valamint a levél is, megjelent már a költő összes munkái közt, azonban e gyűjtemény írásakor mindnyája csak kéziratban forgott közkézen. Megjegyzem, hogy gyűjteményünk a Csokonaitól való költeményeket vagy a költő teljes nevének aláírásával, vagy pedig Cs. V. M. kezdőbetűkkel jelöli. A nyomtatásban megjelent költemények a következők¹:

Üstökös Eloquentia. Vőfény. Megj. MM. 734. 1. Ván, vén, vagy az üstökös eloquentia,

A Czigány. Megj. MM. 720, 1.

A gazdag ember. Megj. M. M. 714. 1. A gazdag.

Európának elragadtatása. Megj. Kel. III. 3 1.

Istenek osztozása vagy a menyei Diéta. Megj. Kel. III. k. 22. 1

Figefa és Mondolafa. (Olaszból). Megj. Kel. III. k, 60. 1. MM. 79. 1.

Szicília és Neptun. Megj. Kel. III. k. 60. 1. MM. 79. 1.

Konstantinápoly leirása. Megj. MM. 718. 1. VM. III. 60. Konstantinápoly.

Lilla fördése. (Euripidesből) Megj. MM. 729. 1. A feredés.

A Méz Méze. Megj. MM. 727. 1. V. M. III. 62. 1.

Anakreon és Ovidius halálára. Megj. MM. 778. 1.

Az Elmenetel. Megj. MM. 738. 1.

A Macska és a Sajt Megj. Kel. III. 59. 1. MM. 78. 1.

A megívott Amor. Megj. MM. 734. 1.

A Palatinusné halálára. Megj. MM. 786. 1.

Az árnyékszékhez. Megj. K. III. 42. 1. MM. 784. 1.

Cs. V. M. levele az ő Lilla neve alatt rejtett kedveséhez, Vajda Juliánához. Megj. MM. 844.

¹ Csokonai műveinek kiadásait következőkép jelölöm: Kel. = Csokonai Vitéz Mihály Munkái. Közli Kelemföldy. Három kötet. Lipcse 1843—48. — MM. = Csokonai Mihály Minden Munkái, kiadta Schedel Ferencz, Pest, 1844 (Nemzeti könyvtár). — V. M. = Csokonai válogatott munkái, Toldy Ferencz által. Három kötet. Pest, 1864.

A még eddig kiadatlan költemények közé tartozik egy névnap-i vers: »*Egy nyársra itéltetett hízlalt Gúnárnak Mártonnap-i búcsúzó panasza és testamentuma. Lúd nyelvből magyarra fordította Cs. V. M. 1798. Bige Márton nevenapjára.* Mivel ez — mint Haraszi említi (Csokonai V. Mihály, 45. l.) — megvan az akadémia kéziratárában, nem tartom szükségesnek a közlését. Szintén névnap-i alkalomra készült a *Somogyi casus* cz. költemény, mely kéziratban eléggé elterjedt s ma is sokan ismerik. A többi három kiadatlan költemény a következő:

1. A pesti dicsőség.

Inkább laknék Moldovába, Bukaresten,
Mintsem a fene, pénzt szívó Szajha Pesten.
Búcsúzz el hát tőle hasam és erszényem,
Mert itt pénzbe telik minden kedvem s kényem.
Hisz itt minden dicsőség csupán abba áll,
Hogy az ember locsog, pipál, ül vagy sétál.
Hortyog török babot, melyet szűk kortyokkal
Földig erő füst felleg közt olyanokkal,
Kik begyűltek ezerféle köntös vázba,
Egy bizonyos szabadságú pipaházba,
Hol egy húzomba fél napig is elnézik,
Némely bolond csonttekékkal hogy tekézik.
Ez az egy látásra való esekély nézés
És taxa, a szabott pénzesaló tekézés
Teszi már egy részét a gyönyörűségnek,
Ama híres pompás pesti dicsőségnek.
Szinte ehhez hasonló a Promenáde,
A hol vajjon ki az, a ki könnyen ad-é?
Volt-e, hányszor már az a virág aratva?
Jó mód vagyon kitanulni sétálgatva.
Itt ha leányt látsz, ne gondold hogy szűz volna,
Első kérésre mindjárt lehajolna.
Mihelyt a lány tizennégy esztendő s leszen
Pesten, mindjárt asszony szolgálatot téssen.
Bál és szála! oh gyönyörű nevezetek,
Mely hatalmas erő vagyon ti bennetek,
S ama kerengő táncznak kifejezése,
A mely tartozik az örülség nemére.

2. Csikorgónak, egy hazánkban kedves versszerzőnek, Trója feldulásáról íratott munkájának kezdete.

Klioval szűz Pasiphaë	Marssal Priam és Simois
Pendíttessz eziterádat!	Miként attakírozzák,
Böles Priapus ezek mellé	De a Troja Svadroni is
Szállítsd szent Múzsáidat.	Bástyát hogy oltalmazták.
Aganippe szép hegyéről,	Míg az Amazon seregek
A Helicon vize mellől	Császárostól elérkeztek
Eljövén segítetek.	Az Ajax vize mellől.
Elbeszéltem, mikép jára	Ekkor a trójaiakat
Trója a görögöktől,	Hogy verék le Festunggal,
Hét esztendő s háborúba	S miként Creusa megszaladt
Szenvedvén kívül belől.	Centaurus társaival.
Mínhogy elragadta Idát.	De Achilles a görögöt,
A török basa leányát	A ráczot, örményt, törököt
A trójai plebanus.	Kiágyúzá Trojából.

Végre miképpen Helena,
 A tengerek Istene,
 Az ostromlókhoz leszálla,
 Rácz kalugyer képibe.
 Felvetette tűzminával
 Troját, s hogy Troja azonnal
 Egy falóvá változott. *etc.*

3. Lengyel József, debreczeni coll. seniora neve napjára.

Már tán nem is vártál magadhoz bennünket,
 Vélvén, hogy elhagyjuk kötelességünket
 De tudd meg, hogy a dél előtti tisztelet
 A cantorok előtt nem érne egy felet.
 Csak a kontyhoz illik az a salve s ávé
 Melynek a jutalma rosolis és kávé.
 Magad adtál okot ilyen gondolatra,
 Lám sohasem hívtál délelőtt zsinatra.
 Úgy víg egy pocta és egy kántor deák
 Ha a lagénákból folynak az ideák,
 És ha igasságot mutatnak a borok,
 Úgy tehetnek törvényt contrák, seniorok,
 Úgy mutat majestást mindig primarius,
 Ha az orra előtt áll a bicongius.
 Ki csudálhatja már, hogy az éneklő kar
 Délelőtt tisztelni tégedet nem akar.
 Mi igazán akkor tartjuk József napját,
 Mikor megnyitotta József már a csapját,
 Melyből minden versre csak egy iccze csordul,
 Az özön áldásra özön liquor fordul.
 Mikor a Seniort és a contriscribát
 Tiszteljük, együtt jár a vívat s a bibat.
 Most hát tisztelettel nézvé a kancsóba,
 A köszöntést ekkép fűzzük egy csomóba.
 Senior, s Praeses Úr! ki mihejyt születél,
 József nevet a szent keresztségbe vettél.
 Hogy ezt elhozta az esztendő tavaszsa,
 Tapsolva örvendünk mind in tota massa.
 A mely örömünket ezzel jelentjük ki,
 Hogy minden poharad még ma üritjük ki
 Oly érzékeny szívvel leszünk ma irántad,
 A milyennel eddig magad is kívántad.
 Sok érdemeidért még a Tisza mellett,
 Szőlős városába Pethó is kedvellett,
 Ki sokáig tartván hajdan ductorának,
 Itten Debreczenbe tett alumnusának.
 Mikor Maróthi a Harmonikust írta,
 Már akkor a bassust lejjebb egy sem birta :
 A honnan scholánkban taktust addig vertél,
 Míg hajlott idődben praesességet nyertél.
 S minthogy már nem volt itt te nálad senior,
 Bátyád urad után lettél már Senior.
 Így az unokádnak alkalmatosságot
 Adtál, hogy érhessen contrascribaságot.
 Feljebb bocsátottad ennek atyja urát,
 Hogy öltözzön első jurátus purpurát.
 Mi tehát kívánjuk mind egyenlő hanggal,
 Hogy élj vígan ezen seniori ranggal
 Semmi hiányosság rajtad meg ne essék.

Melyet a megpirult irigység ne vessék.
 Így menj ki, mikor el végzed e tisztséget
 A szükséges könyvek megszerzése végett.
 Minden magyarságtól koppasszon meg Jéna,
 Mikor krumpli mellett lesz seres lagna ;
 A mejjeire tévén patyolatból taréjt,
 Antecessoroddal egyél spárgát, paréjt.
 Akkor lábotokra húzván bő fislédert,
 Látogassátok meg puderesen Fédert.
 Ha letipepsz onnan e magyar hazába.
 Légy Esdrás Szerepen az úrnak házába ;
 Itt conventióba adnak egy kúp nádat,
 Melynél szipákolhadd vén tajtékpipádat.
 De minthogy csakugyan ember kell a gátra.
 Kórod el fog vinni innen Tiszahátra,
 Hol bienniséged siratván a patkán,
 Magad tivornyázol Tiszaháti vatkán.
 Addig manuális orgona helyébe,
 Zeng öt hat kicsinyed kucz kód üregébe,
 Kiket rendre ide hozván oskolába,
 Kántusra hitvesed jön szürke gubába.
 Így érvén házaddal egy szerencsés sábest
 Míg egyszer vénséggel feljül mulod Jábest,
 Akkor a 24 vének seregébe
 Cantus Praeses leszel az egek egébe.

E költeményeken kívül Csokonainak még egy igen érdekes művét tartalmazza e kötet: egy valóságos kis vígjátékot, melyben a költészet elfajulását, a tartalom nélküli verselést, s üres rimhajtást gúnyolja. Címe: *A híres Sós András és Szél Gáspár verseiből némely töredékek s ugyancsak nekik a debreczeni Muzsák közé való bevételéseknél rövid historiája*. Előbb a nevezett poéták két versét közli azután kezdődik maga a vígjáték.

*Sós Mihály hozza a fiát, Sós Andrást és a keresztfiát, Szél Gáspárt,
 a Poéták közé.*

Sós M. Szerencsés jó estvét, jó egészséget adjon az Isten, nagy jó Uramnak, az én Istenem tartsa meg feleségestől, gyermekestől.

Gyöngyösi. Hozta a szerencse kendet, jó öreg ; mi jóba fáradozik ?

Sós M. Én bizony ezt a két legényt hoztam ide Debreczenbe tanulni. Ez az egyik az én fiam, ez a másik pedig Szél Gáspár komám uramé. Mind a kettő jó poéta. Már most azért jöttem nagy jó Uramhoz, hogy hallottam, hogy rigmus csináló tanítványi vagynak.

Gál (egy poéta). Rigmust csinálók ? (Gyöngyösihez) Azt gondolja ő, hogy mi is olyan füzfa poéták vagyunk, mint az ő fiai. Nem rigmus csinálók, jó öreg, hanem poéták.

Sós M. Úgy, úgy fiam, poétikák.

Gál. Eredj velem ; még bolondabbat mondott, hogy megkorrigáltam.

Gyöngyösi. De hát jó öreg, méltók-e arra a kend fiai, hogy a jó poéták magok közé bévegyék.

Sós M. Hogyne volnának Uram ! hiszen a mi mesterünk derék ember, mert még olyan nem volt nálunk ; még azt merte mondani ezekről, hogy Debreczenbe se sok hág elikbe.

Gál. Hol lakik kend, nagy jó Uram ?

Sós M. Én bizony fiam Acsádon, mikor otthon vagyok.

Gál. Phú, hiszen azt se tudják, hogy hány ága van az X-nek.

Sós M. Ejnye tatár az inge gyermeke, bizon kifigurázza a helységünket. Csak igazán mondják azt, hogy a gyermek sem úgy terem most mint régen. Hát ott nem tudnák azt, hány ága van az X-nek?

Gál. Bizonny nagyon könnyen megeshetik, mert nem hiszem, hogy Acsádról próféta származott volna valaha.

Sós M. (Gyöngyösihez). No de nagy jó Uram! bé veszi-é hát a maga tanítványi közé?

Gyöngyösi. Nem tudom, mert ezek csak egy kevés ideig vannak reám bízva.

Gál. Már azt régen kikértük magunknak, hogy ha poéták akarnak lenni, mi megcenzelhatassuk.

Sós M. Hiszen öcsém, csak rájok nézve is derokabb emberek ezek nálad.

Gál. Nem *rá nézve*, jó öreg, hanem *rá hallva*. Nem azt nézik a tanulóba, mint a paripába, hogy jól áll-é az eleje vagy hátulja, hanem mit tud, mi lakik benne?

Sós M. Jól van jól, próbáljátok meg csak, de bizonny olyan diákos fiúk ezek, hogy mindnyájatokat is kitérnek.

Gál. Kitérhetnek, de megütjük az orrokat.

Sós M. Ki biz ezek, kitérnek.

Gál. (Kutihoz.) Hej, kérdjél tőlök valamit, én már meguntam velek beszélni.

Kuti. Hát esmeritek-é Ovidiust?

Szél Gáspár. (Gondolkozik, — lökdösi a másikat, hogy feleljen.) Nem lakik nálunk. (Nevetik.)

Sós M. Mi a, mi a?

Kuti. Ovidius.

Sós M. A vín Diós? Hogyne ismernétek, hiszen tú szomszédunkba lakik.

Kuti. Nem az öreg hanem Publius Ovidius Naso.

Sós M. Papiros Sövényrázó, de ezt már magam sem esmerem (nevetik). No de nem kell figurázni, jól kell cenzurázni.

Kuti. Hallottátok-e híret a Bukolikának.

Szél és Sós. (Gondolkoznak, suttognak, lökdösi egymást.) Nem lakik minálunk.

Kuti. Ahol van ni.

Sós M. Mi a, mi?

Kuti. Bucolica.

Sós M. Lú kólíka? hogyne tudnátok azt, hiszen abba döglött meg a mi fakó lovunk.

Szél G. Igaz biz az, abba döglött meg a keresztapám fakó lova.

Sós M. Úgy fiam, derék ember vagy. Tégy ki magadért.

Kuti. Scripsistine aliquando carmina Sapphica.

Sós M. Rab Fika? no csak az olyanokba nem kell kötölözködni, mi náluk nem verbuválnak bakkancsost.

Kuti. Ej, nem cenzelom én, hiszen semmit se tudnak ezek.

Sós M. Nem tudsz bizonny te. Olyanokat kérdeni a mit a kutya sem enne meg. Vagy talán félsz, hogy ezeket teszik elsőknek, azért mondogd azt. Rendeljen jobb cenzorokat, nagy jó Uram.

Gyöngyösi. Próbálja hát más.

Gál. Csak megpróbálom én is, ámbar ebből kitetszik, hogy egy kukkot se tudnak.

Sós M. (Magába.) Megint az a nyelves jó, már bizonny félek, hogy csúfot űz a fiamból.

Gál. Micsoda poétákat olvastatok?

Szél. Czeglédit, Czigányok romlását, Kalendáriumot.

Sós And. Még többeket is, de sokaknak nem tudjuk neveket, mert kiszakadt az első levelek.

Gál. Ezt tudtam. Hány lába van a pentameternek?

Sós M. (A fiához suttogva.) Néma Péternek is csak annyi lába van, mint más embernek.

Gál. Jól rá hallgassatok; a pentameter versnek hány lába van, hány syllabát kell belé tenni s meddig kell nyujtani?

Sós M. Eddig is így kellett volna beszélni, most mondjátok meg, meddig kell nyujtani.

Sós And. It a mérték az apám uram csizma szára mellett, az sem nem hosszabb, sem nem rövidebb, mint a vers; ahhoz szoktuk mi mérni mindíg.

Gál. No e szép, azt gondolják ezek, hogy czérnával kell mérni a verset: hát ha hosszabb, mit csináltak véle?

Sós And. Elvágjuk.

Sál. No jó, szabóságot is kell már tudni a poétáknak. Ugyan jó, hogy két szabó lakik a poética mellett, ezután oda küldöm a versemet, ha hosszabb, hogy vágja el. -- Micsoda verseket szoktatok írni?

Sós And. Lantosokat szappanosokat.

Szél G. Meg a mi a szánkra jó.

Gál. Lantost, szappanost? Hát dudást, meg viszkost mért nem; meg a mi a szátokra jó, megütheti a tüzes kő az olyan verset, a mi a szátokra jó. Mi az elizio?

Sós Andr. Az, mikor ő-t vagy syllabát elhagyunk a versből.

Gál. No még csak ilyen jót sem tudtak mondani.

Sós M (magába). De bizony tudnának ezek még magadnál is többet, csak jól cenzuráznád őket.

Gál. P. o., mutassátok meg példával.

Szél G. P. o. *Buj falsz Márton van*. Ez elizio, itt el van hagyva egy-néhány syllaba, ez azt teszi: Berettyó Ujfalu mellett Szt Márton van. *Zlaoa*, azaz: Zabállott ló a. *Vaspiczon*: Van-é hús a piaczon.

Gál. No ez ugyan elizio volt osztán; Sós mondj ha jobbat tudsz.

Sós A. Tudok bizony, még versebe is ha kell.

Sós M. Mondjál fiam, tégy ki magadért.

Sós A. *Az apram znál soksz tünk ludskát,
Maklak jött sztünk kal vert gluskát,*

Sós M. De már ez ugyan erős vers ám.

Gál. Ugyan Sós tótul van-é ez vagy zsidóul?

Sós A. Magyarul van biz e, csak jól rá kell hallgatni; de ebbe sok szép elizio van, nehéz megérteni.

Sós M. Bezzeg kifiguráztad eddig a fiamat, de bezzeg kifiguráznak most téged.

Sós A. *Az apram znál*, ez azt teszi: az apám uram házánál. *Soksz tünk ludskát*, e meg azt teszi: sokszor ettünk ludaskását. *Maklak jött sztünk*, azaz: mikor valaki hozzánk jött, főztünk, *kal vert gluskát*, azaz: kanállal felvert galuskát. Ugyé apám uram, úgy volt?

Sós M. Bizony azok szerént volt.

Gál. Már én hozzájók többet nem szólok, mert félek, hogy rám ragad a tudományok; *ludskát*: ludaskását — *kal vert gluskát*: kanállal felvert galuskát; az ördög vigye el az olyan elisiot.

Sós M. Ejnye, nagy jó uram! ne ilyen éretlen gyermekre bizza a cenzurázást, rendeljen mást.

Gál. De Bizony ha Bécsbe viszi is kend őket, csak Szél Gáspár, meg Sós András lesznek ő kelmek.

Sós M. Hát osztán, te nyelves? Eredj, mi gondod rá, talán az elsőségedet félted. Rendeljen nagy jó uram, jobb s nagyobb gyermekeket.

Gyöngyösi. Engedjünk az öreg kérésének: nagyobb termetű próbálja.

Józsa. Már én kérdéssel nem bántom, mert ahhoz a mint látom nincs szerencséjük. Majd csak pennára próbálok, de félek hogy úgy se succedál, mint az egyszéri borbélynak a levélírás. Különben vagynak derék emberek olyanok, a kik nem tudják ki adni a mit tudnak.

Gál. Azaz vagynak okos bolondok, vagy bölcseknek láttatni akaró esztelenek.

Józsa. Én nem kérdek semmit, hanem irjatok verset, majd meglátszik abból, mit tudtok.

Sós M. Így ni, már ebbe nem féltém őket.

Józsa No materiát adok.

Szél G. Micsoda matériát.

Józs. A miről verset írjatok.

Szél G. Nem kell nekünk materia. Materiáról nem is szoktunk írni. Tábláról írunk mi, meg papírosról.

Józs. Hiszen boldogtalanok, nem lehet az; csak olyan az, mint út nélküli menni, lecszke nélkül papolni, vőlegény nélkül lakodalmazni.

Sós M. Uram, hadd írjanak; nem kell féltetni őket, tudják ők annak a sorját.

Józs. Irjanak, én nem bánom, ha tudnak; de nem hiszem, hogy ördög szekér koszorút is lehetne azon nyerni.

Sós M. Irjatok fiaim, itt van minden készség: olló, mérték, papiros. (Oda ad mindeneiket.)

Szél és Sós. (Mérik, nyírik, próbálják a verseket.)

Szél G. Habco.

Józs. Olvasd.

Szél. (Olvassa.) »Szakállas Kanahan megőszült főpapja,
A hóna alá van csapva a kalapja.
Nem mind okos ember a sokat beszélő,
A többek közt otthon maradt a vetéllő.
Ne szólj hozzá semmit, duzzogjon magába,
A Farsangnak örül legjobban a bába.
Vén oldal borda,
Sok pénzt elhorda,
Bömbölő csorda.
Foltos naszpolya,
Zörgős rokoja.
Echo. Elment a gólya.

»Nyikorgó télnak jégesap a bajusza.
Az óra czinkét fogott a szuszra
A gyolcsos tótnak hosszú a nyaka.
Ehen ugrál a piacon a baka.
Van-é tíz óra,
A kakas szóra.
Főzött peccenye,
Ithon a menyé.
Echo: Bósziny peccenye.

»Paszuj csíz hangot küld Duna-Vecse,
Legtöbb pénzt elhord a csecsebecse.
Lovat cigánynyal, sohse cserélek,
Gedeon, Thola és Abimétek.
A házas ember innepet ülne,
Ha a menyecske meg nem vénülne.
Dunyhát a zsupra,
Pénzt a salupra,
Rongyos a palást,
Vegyünk hát társ mást.
Echo: Csuprot, vaját, tojást.

Sós A. Habco én is.

Józs. Olvasd, de félek hogy ez is olyan, hogy a srét se járná meg.

Sós A. (Olvassa.) »Kitorjedit égnak hangos czafrangja,
Rekedt kántornak kérértű hangja.
A minap ilyen dolgot jelente,
Sokba kerül a petymeges mente.
Hallgassatok rám, igazat mondok,
A vén vőfények pénzes bolondok.
Echo; Vakondok.

»A coqua háznál ritka a szita,
Kis szomszéd, a tűz föbe piríta.
Varju tövissel került Debreczen,
Kerek helyt nem jó jární perezzen.
A falu végén cigányok nőnek
Maskara nélkül kémény seprőnek.
Toprongyos Németh,
Ettél-é gémet?
Adj békát Sósnek,
Was ist ten tósz-nak.
Echo: Stósznak.

»Nyelves czenzorom, megütlek hátba,
Menj tóteléknek a czine gátba,
Zöld pillantással néz Sós Andrásra,
Szappanos versem hallgasd rovásra.
Csikód vanyiga,
Fakó talyiga,
Megholt addig a főkötős iga.
Echo: Csiga biga.
Itthon az ipa,
Nyörgő szipa
Borgai pipa.
Echo: Sült palacsinta.

Józsa. Azt nem mondhatjuk, hogy nem a materiáról irtak, mert nem is adtunk. A mi pedig a verseket illeti, csak olyanok, mint a részeg ember táncza, hol ide, hol amoda ugrik semmi rend nincsen benne. Már én bizony nem tudom, bevegyük-é őket vagy se.

Gyöngyösi. Ezek ugyan nem méltók, de nevetségre jók lesznek. úgy is szokott Virgilius mellett lenni Batillus, a szépen hangicsáló fülemülék közt is károgó varjúk. De ime Phoebus jó, majd eligazítja ő a dolgot.
(Phoebus olvastat verseket a maga tanítványaival.)

Sós A. Habeo én is.

Gyöngyösi. (Phoebusnak.) Ne bántsuk, nem tiszteletre méltó versek ezek.

Phoebus. Ne azt nézzük most milyenek a versek, hanem csak az igaz örömet. Csak a szív legyen jó, semmi az, ha a nyelv hibázik is.

Sós M. Úgy úgy Uram! hányjunk rá vesét tődöt, májat, csak hogy nyomja.

Sós A. Habeo.

Phoebus. Olvasd.

Sós A. (Olvassa.) »Künsági juhásznak dörmögő dudája,
El ejté, dohányos vala a pipája.
Sok szűzek, a kiket nevezünk lisztlángnak
Örülhetnek e most beáliott farságnak
Prémezett kalapács döbögő ülője,
Boldog az a kinek van derék ünője,
Adjatok taréjos, hárfás hangot kölcsön.
Jó lesz gondolkodni előre a bölcsön.
Megemelegetem, hogy poéta koromba
Nem jött a sült malacz a lakodalomba.
Nem jó a káposzta nyerítő abraknak,
A künsági nimfák Túr-Kevibe laknak.
Borzas hajú veszély suhanj el mellette,
Mert Földvárral magát körül kerítette.
Csuszkálj csak kis eszem villámos hangoddal
Hozzál áldást elő szappanos lantoddal.
Kotyogó harmatja a kimosott égnek,
Termesszen ugorkát a jó feleségnek,

Gulacsitól került nagy erdei sáska,

(Itt egy sor hiányzik.)

Bölcsek nézzétek el, hogy Sós András csalfa,
Salamonnak is volt egy bolond Markalfja.

Echo: Fagyalfa.«

Szél G.

Habeo én is.

»Gordonos palást, a hol fogsz függni,

Kugli főköttő is fog ott csüggni;

A kinek felesége derék jut,

Németül mondom: vas isz tasz isz gut.«

Sós M. Azt biz eb szülötte, attól a két némettől tanulta, a ki a helységünkbe volt a minap.

Szél G.

»Rigmusos szemmel ha rátekintek,

Az ifjasszonynak ekképpen intek.

Eltört a kalán

A pitvar falán,

Csupor sincs talán

Kinn az asztalán.

Echo: Mondom magyarán.«

Sós M. No bizony, most látta ezt, hogy a pitvarba álltunk; de tűz az esze a Szél Gáspár komám fiának. Bizony félek, hogy elédbe teszik fiam.

Szél G.

»El ne felejtse, hogy Debreczenbe

Szél Gáspárral is volt egyszer szembe,

Tartós hangommal mondom előre,

Ritmust hozok a keresztelőre

Echo: Esztendőre.«

Sós M. Ejnye fiam, te csak egyfélélt írtál, nosza írd még édes fiam, mert félek, hogy elődbe teszik.

Sós A. Nem írok én bizony, mert én nem félek, megtettem én ott jól »Adj békát Sósnek, Vas isz ten tósz-nak, *Echo*: Stósznak.«

Szél G.

»Én Poëta,

Versstapheta,

Ha kapom,

Ha leveszem.

Ide teszem

Kalapom.

Áldást mondok,

Fére gondok,

Versekbe.

Tisztes Uram,

Hallja szavam

Ezekben.

Éljen szépen,

Csendességben

Társával,

A nyárs nyele

Legyen tele

Hurkával.

Tudom sokszor

Hogy megy nagy por

Torkába,

Tokai bor

Legyen akkor

Markába.

Echo: Elég ez hamarjába.«

Sós M. Hát már az én fiamat béveszik-e vagy sem?

Phoebus. Bé bé, no.

Sós M. Hát melyik lesz az első?

Phoebus. Az a melyik most utoljára olvasott verset.

Sós M. Megmondám, ugyé fiam, hallá kelmed, az én fiam nagyobb annál.

Phoebus. Jó lesz, jó, hát az lesz az első,

Sós M. Jó. — Az Isten áldjon meg fiam benneteket.

Gál. No öreg, jól járt kend.

Sós M. Jól fiam, jól; terád sem haragszom már. Bizony fiam nem hittem volna, hogy annyi tudomány lakjon benned. De arra kérlek már, hogy más-szor úgy meg ne cenzurázd őket, mert biz elhidd, hogy haza jönnek kenyér enni. Hanem fiaim, az megvan hála istennek, bizony erős cenzurán mentetek

által. Gyerünk mi is már a szekérhez, már iskolába járó gyermekek vagytok majd egy-egy abrakos tarisznyát adok mindenikötöknek, a mibe a rigmust hordjátok. Ellenbe jó éjtszakát kívánok.

3. A debreczeni kör. Csokonain kívül leginkább a debreczeni kör tagjainak költeményeit olvasgatták a debreczeni diákok. A rimelésben kiváló, de gondolatokban szegény Kovács Józseftől 6 költeményt találunk e gyűjteményben, melyek alatt vagy egész neve, vagy csak kezdőbetűi állanak. Kettő közülük megvan verseinek gyűjteményében (Kovács József Versei, kiadta Ferdős Dávid, Pest, 1817): *A mó-di*, 58. l. és *Poéta lesz katonává*, 53. l. A többi négy is magán viseli költészetének bélyegét; csengő, de erőltetett rímek, e mellett akadozó, nehézkes verselés és a költőség teljes hiánya. Legjobb még a *Julishoz* című epigramma szerű kis költemény:

Julcsa! ne tarts a rózsával,
Mert azt a tavasz magával
Elviszi.
Pedig a fonnyadt orcának
Tisztelői hogy volnának,
Eb hiszi.

Tartalmánál fogva érdekes a Csokonai haláláról szóló költeménye, mely szintén nincs meg verseinek gyűjteményében.

Csokonai V. Mihály hamvaihoz.

Oh hát már megszűnt, megszűnt az a
Bájoló lant zengése ott,
Melyet csupán csak a magyar haza
Vig kedvéért echóztatott.
Egy Vitéz; tán csak örök homályba
Marad ennek híre, s vele
Örök neve! ki még csak e tájba
Érzékeny hangon versele.
E tájban; de már ezüst húrjai
Lantjairól mind leszakadtak,
Bájoló érzékeny vig dalai
Halálos jajra fakadtak.
Vitéz volt ő, mégis a halálnak
Rettenetes keze itt e
Setét sír fekete gyász boltjának
Komor üregébe vitte.
Kidült, oh kidült ez a termékeny
Fa, melynek jó gyümölcsei
Friss mézeit a Haza érzékeny
S jó gustussal birt bölcsei
Nagy örömmel szívták bé, a melyen
Egy igaz gyönyörűséget
Éreztek, mert itten minden helyen
Leltek egy csudaszépséget.
Ha már megholt, oh megholt az a
Vig poéta Csokonai,
Jöszte őh áldott magyar haza!
Itt vagynak dicső hamvai.

Méltó itt óh méltó, hogy hangjaink
 Gyászosan keseregjenek;
 Itt, óh itt keserves könnyárjaink
 Mind egymásra peregjenek.
 Én majd szép rózsát, bokrétát
 Hintek a sir tetejébe,
 S így ezt a halhatatlan poetát
 Tisztelem síket vermébe.
 Itt öntöm ki szívem gyász hangjait,
 Itt az örök élet setét
 Helyén, itt siratom Csokonait
 S az ő halálos esetét.

Kovács József másik két költeménye ép oly gyarló mű,
 mint ez; czímük: *A kicsapott mester és Lehel epitaphiuma.*

Földi Jánostól, a debreczeni kör legkiválóbb tagjától, a
 saját halálára készített versét közli gyűjteményünk:

T. Földi János orvos doctor úr halálára maga által készített versek.

Amott a kapus út mentébe
 Láttomra volt egy körtvély fa,
 A sírhalmok, cserék szélébe
 Kivágták, nincs az is már ma.
 Én e kies tért választottam
 Számomra temető helyül,
 E vad körtvély fát óhajtottam
 Sírhalmomat czimző jegyül.
 Mégis ha történik halálom,
 Ne másuva temessetek;
 Itt! itt! nyugtasson meg az álom,
 Tetszésem ez, kedvezzetek.
 Egy akáczt körtvélyfám helyébe
 Ültessen egy jól tevő kéz,
 Melyről Zefir nap lementébe
 Susogva majd siromra néz:
 Mindegyikét tüskék borítják,
 Mint az én kínos öltemet,
 Ők azt védelmekre fordítják,
 A mi engem sírba temet.
 Ti gyermekek, majd ha látjátok
 Hűs balzsamú virágait,
 Májusba nyílni, ne bántsátok.
 Hadd fedjék Földi hantjait.
 Majd azok közt, kik itt elmennek,
 Így szól egy, a ki jól esmért:
 Itt folytak le napjai ennek,
 Ki éltébe tavaszt sem ért.

A debreczeni kör munkásságához számíthatjuk, vagy leg-
 alább e kör hatása alatt keletkezettnek tekinthetjük azt a néhány
 leoninus verset is, melyet e gyűjteményben találunk. Mindnyája
 alkalmi költemény, s a kör rimhajtású irányának és erőszakos
 mesterkedésének legcsunyább kinövésai. Mutatóul álljon itt a
 következő kettő:

Baranyi Borbála asszony napjára.

Borbala nincs párod, ha Bihart mind széltire járod,
Tudja vitéz párod, gyémánt kárbunkulus árod:
Víg napodat várod, várod mint várja barátod,
Feljött nincs károd, megtöltsed még ma pohárod.

Ugyanaz mikor megholt.

Borba!a nincs párod, szomorú kriptába bezárod,
Nagyra leszállt árod, fordult télére te nyárod.
Gyásznapodat várod, téled kirepüle barátod,
Van tetemes károd keserűség már ma pohárod.

4. Fáy András kiadatlan, de a maga korában kéziratban közkézen forgó művei közül szintén találunk néhányat e gyűjteményben. E kéziratokat egy sárospataki diák hozhatta Debreczenbe, mert Fáy maga nem volt a debreczeni collegium tanulója. E művek között van kettő, melyeket kéziratban Badics Ferencz is ismer s szól róluk Fáy András életrajzában: *A pándi csuda* és *A restauratio, danolta jó kedvvel, mint a kinek a háza ég, magabent szorul, Fáy András* (l. Badics i. m. 87. és 93. l.) Ugyancsak Fáy Andrástól való egy kiadhatatlan trágárság (*A tök panasza*), s két apróbb próza, talán idézet nagyobb munkából: *A szerelem és Két szerelmes együtt*. Ez utóbbi így hangzik:

Furcsa, midőn egy háznál kisasszony és szobaleány szerelmesek. Elmerülten, szóttalan ülnek a varrásnál egymás ellenébe. A kisasszony sóhajt, a szobalyány ekhoja: detto! A kisasszony könnyez, a szobalyány pityereg. Ama parancsol, e nem hallja, — e kérdez, ama nem felel. Ah olyan is a szerelmes pár lyány, ha kedvesével nincs, mint a szélmalom a csendes időbe; semmire sem használható. Esztendeit, szerelmeit sohasem titkolhatja el eléggé a szegény ehér nép. F. A. Kedv: laponyás.

5. Vegyesek. Az eddig említettekén kívül még sok kisebb nagyobb költemény és próza van e gyűjteményben, melyek közül a fontosabbakat megemlítem, kettőt, pedig mivel Csokonaira vonatkoznak, szószerint közlök.

Kedvelt poetája lehetett ez időben a debreczeni collegiumnak Báthory Gábor, a későbbi nagy kőrösi lelkész, a ki 1812—20. volt debreczeni diák. Számos latin s néhány magyar verset közül tőle gyűjteményünk. Magyar versei a következők:

Új esztendő napján a régi magyarokra való visszaemlékezés; írta Pesten, 1821. jan. 13. Áll 8 alkaeosi versszakból, s mind a külalak, mind a tartalom tekintetében meglátszik rajt Berzsenyi hatása; *Dall*, melyben a természet szépségét dicsőíti; valószínűleg övé a *Linéről cz.* dal is; a Csokonairól szóló költeménye szintén lírai hangú:

Cs. Vitéz sírjánál.

Kihalt Vitéz, kihaltak
A Gráciák s szerelmek;
A Pannonok vidékén
Nincsen, ki víg danákat
S szerelmeket danoljon.

Setét ködök borítanak
 A sírnak éjjelébe,
 De a becses leánykák,
 Kiknek szemérmesen
 Szerelmeket danoltál,
 Emlékezetbe tartnak.
 Oh! hát ha én kidülök
 S a bús halál elaltat,
 Nékem — ki a leánykák
 Szerelmeit danoltam —
 Ki jön kihült poromhoz?
 Talám ti szép leánykák,
 Kiknek szerelmeikről
 Víg verseket danoltam?
 Maradjatok leánykák,
 Maradjatok! — Te Líne,
 Te jőjj kihült poromhoz,
 S ejts könnyet hamvaimra,
 Ez harmatozza sírom;
 A néma fáknak ormán
 A boltok éjjelébe,
 Ez csontjaimba befoly
 S éltet lehell poromba.

A Csokonaira vonatkozó másik költemény, melynek szerzője ismeretlen, akkor készült, midőn Csokonai háza 1802-ben leégett

Irritae Mich. V. Csokonai preces.

Tűz van! incendium, a szomorú bam, bam
 Felrettentik a még akkor mély álomban
 Merült Csokonait, ki a nagy lármára
 Egy ingbe gatyába szalad az utcára:
 Látván a pusztító tűznek dühössége
 Miatt hogy lesz anyja házának is vége,
 Könnyes szemeit az égre vetvén: Atyám
 Segíts — úgy mond — mindjárt porrá lesz az anyám
 Háza s vagyunkája; tekintsd özvegységét,
 Tekints engem, tekintsd magad dicsőségét,
 Mutasd meg hatalmad oltalmazz bennünket,
 Mentse meg a házunkat, tartsd meg mindenünket.
 Nem lehet fijam — mond egy láthatatlan száj —
 A magaménak sem kedvezhetek, bár fáj.
 Ekkor tartott öröm innepet szomorú
 Falán a templomnak a tűzi háború.

E gyűjtemény tartalmából még ki kell emelnem Hatvani István, a híres debreczeni professzor életéről szóló töredéket, melyet már a Vasárnapi Ujság 1872. évfolyamában (13—15. sz.) közölt Szilágyi István. Említést érdemelnek még a következő költemények:

Bachus lakodalma. Furcsa mesézet négy énekben. Motto: Hegedű szóban szép mesét jelentek. — Blumauer módján írt hosszabb elbeszélő költemény.

A csökmői sárkányhuzás — A nyiri uraság. Kéziratban nagyon elterjedt, ma is ismert tréfás elbeszélések.

Cseh-Szombati Dánielnek két költeménye. Szerzőjük 1810-ben volt Debreczenben togatus diák, meghalt 26 éves korában 1815-ben.

Egyik verse: *A magyar naczionális táncz*. A másikat kevés halála előtt írta: *Cseh-Szombati Dániel, midőn a bátyjától bizonyos halálát megértette, leszaggatván magáról a gyógyító szerket, halála előtt harmad nappal egy barátjához írja ezeket.*

Utolsó szavai Bonaparténak a sír fenekéről, 7-a Maii 1821.

És: *A genius beszéde a koporsó fenekéről a halál kötelei közt fetrengő Bonapartéhoz.*

Válasz Oláh János ur leveleire. Aláírva B. J. (talán a gyűjtemény összeállítója: Barla János), Pest 30. aug, 1825. Oláh János ev. ref. lelkész volt, a régészetet és gazdasági tudományt kedvelte; munkatársa volt a Tudományos Gyűjteménynek.

Gyászos versezet Ntiszt. Hering Ignác professor úr halálára, Szatmárt, 22-a aug. 1819. Cseresnyés Sámuel által. A költemény szerzője a szatmári ref. főgymnázium igazgatója volt.

A. J. Vizsgálójáról azon predikácziónak, melynek czimje ez: Lehet-é, van-é egyedül idvezítő eklézsia stb. A szóban forgó predikációt id. Báthory Gábor írta, s e költemény gúnyolja e mű bírálóját.

Ádám tót volt. Rövid tréfás költemény, melynek tárgya, hogy egy tót és magyar urakból álló társaság azon vitatkozik, vajjon az első ember tót volt-e vagy magyar. Végre egy magyar pap úgy oldja meg a kérdést; hogy Ádám tót volt,

Mert a teremtés után
Kevéssel az Úr: megbántam,
Úgy mond, hogy embert formáltam,
Bántam s bánom igazán.
Ezt a magyarról sohasem,
Mondotta volna az isten,
Q E D Ádám tót volt.

Jövendölés az elváltozott vitéz magyarokról. Sikerülten gúnyolja a magyar erkölcsök és szokások megromlását, s az idegen divat kedvelését. Vak Béla idejében Eleuther így látta a magyarok jövendő sorsát: »1. Elvész az én népem, a magyarság, mert tudomány nélkül való, azt mondja az úr. — 4. Megverem őket németséggel, és az ő németsegök nagy leszen, ezt mondja az Úr. 5. Elveszem tőlök az üstökök fonatékját és pintlit vagatok Scytha búbjaikra, és az ő spitzbuberiájok nagy leszen. 6. Megfosztom őket a csákók karimájától és az ő kalpagjok nyusztjaitól és sajt tetejű kalapot adok honaljok alá, hogy ekképen gyászolják vétkeiket oláhosan. 8. Eltakarom az ő vétkes gégeiknek diszes gugáit és csakhamar vastag nyakravalót adok izmos nyakaikra. 9. Elveszem az orrok alól a perge bajusszokat és a fülök mellé ragasztom azokat. — 15. Járatom őket bugyogóba s bétöltöm vitéz száraikat strimfliknek feketeségeivel. 16. Leoldom lábaikról a Volga mellől hozott Scytha saruikat és topánkákat adok lábaikra, hogy topoghassanak életeknek minden napjaiban.«

Van végül e gyűjteményben néhány epitaphium, rejtett szó, továbbá rögtönzések, s névnapi, meg más alkalmi költemények.

BALASSA JÓZSEF.

BUDAI FERENCZ ÉS A »POLGÁRI LEXIKON«.

A »Polgári Lexicon« nagyérdemű szerzőjéről, a Kant philosophiájának »megrostálójáról« legujabb irodalomtörténeti műveink és lexiconaink is jószerint csak annyit mondanak, amennyit Budai Ézsaiás említ korán elhunyt testvéréről, a Polgári Lexicon előszavában. De még ez igen kevés adat sem hiba nélküli. Már születésének és halálának ideje is tévesen van közölve, amint alább ki fogom mutatni. Emellett B. Ézsaiásnak testvérbátyjáról az idézett helyen mondott ezen szavai: »alig lehet megfogni, hogy egy predikátort aki hivatalára valót sokat dolgozott; sokféle tudományokra, nevezetesen astronomiára, phisicára, politicára, haza törvényeire, régibb s újabb philosophiára kiterjeszkedett; kinék a görög, deák, francia és német litteratura kedves foglalatossága volt; emellett barátitól is idejét meg nem vonta; azonban negyvenkét egész esztendőt sem élt, falusi lakóhelyében oly sok olvasással, keresgetéssel, egybehasonlítással és elmefárasztással járó munkát készíthetett,« többekben, így Révész Imrében is¹ azon véleményt keltették fel, hogy Budai Ferencz »soha külföldet nem látott,« »domidoktus« volt. Ezen mint látni fogjuk, szintén tévesvéleményből származott aztán többeknél az a nézet, hogy a »Polgári Lexikon« voltaképen a nagy buvár és gyűjtő *Sinay Miklós* munkája; melynek czímlapján csak olyanforma joggal áll a Budai Ferencz neve, mint a Debreczeni Ember Pál egyháztörténelmén a Lampe Adolfé. Szóval sokak szemében majdnem plagizátor színben tűnt fel Budai Ferencz, bárha e véleményt tudtommal *nyíltan* aligha mondták ki valahol. Révész Imre az idézett helyen annyit mond, hogy a »Polgári Lexikon még azon esetben is, minden bizonynyal ércnél maradandóbb emlékoszlop a református falusi predikátor igénytelen sírja felett, ha mint nyomok mutatják egyik nagytudományú, de szomorú végsorsú tanítójának, *Sinay Miklósnak* irodalmi gyűjteményét valami részben felhasználta is.« Géresi Kálmán² szintén így nyilatkozik: »nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy (a Polgári Lexikon) nemcsak a debreczeni

¹ Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező. 1876. évf. 302. lap.

² Debreczen egyetemes leírása. (1882.) 508. l.

könyvtár, hanem a Decreczenben akkor volt nagy történelmi gyűjteményeknek, a Veszprémi és Sinay-féléknek teljes felhasználásával készült.«

E vélemény alaposágát magam is erősíthetem, még pedig két adattal. Az egyiket boldogult Osváth Imre sarkadi ref. lelkész és esperes, Budai Ézsaiás egykori káplánja előszóval közölte velem, hogy t. i. az ő káplánsága idejében a Budai Ézsaiás könyvtárban tűz támadt, mely a nála levő Sinay-féle kéziratokba is belekapott, úgy hogy alig tudták azokat megmenteni. S ha megnézi valaki a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárában őrzött Sinay-köteteket, egyen vagy kettőn ma is megláthatja az égés nyomait. Kétségtelen tehát, hogy a Sinay-kéziratoknak legalább is egy része a Budaiak birtokában volt, kik úgy a Polgári Lexikonban, mint (az Ézsaiás által írott) három kötetes magyar történetben bizonyára nagyban felhasználták azokat. *Kétségtelenül mulasztást követtek el, hogy ezt műveik előszavában fel nem említették*; de azért mindkét Budai távol áll attól, hogy őket a plágium vádja joggal érinthetné.

A másik adat arranézve, hogy B. Ferencz bizonyára használta Sinay gyűjteményét a Polgári Lexikonnál, e munka 576. lapján található, hol *Draskovics György* 1561-ben megjelent magyar munkájának (»Igen zep kenyw«) címlapja csaknem betűhiven, teljesen közölve van. Ennek az »Igen zep kenyw«-nek pedig csak egyetlen példánya ösmeretes mind máig: a bécsi császári könyvtárban. Már *Szabó Károly* kimondja, hogy Budai Ferencz a címet »*kétségtelenül ezen példányról közli.*«¹ Budai Ferencz mint mindjárt látni fogjuk Bécsben csak átutazóban fordult meg, ott hosszabb ideig nem tartózkodott, annyival inkább nem buvárodott; míg Sinairól jól tudjuk, hogy több ízben is dolgozott a bécsi császári könyvtárban. Ez alapon én is nagyon valószínűnek tartom, hogy Budai Ferencz a Draskovits munkájának címét csakis a Sinay kéziratából ösmerhette és idézhette.

De lássuk már Budai Ferencz *önéletrajzát*, melyet sajátkezűleg jegyzett be a szováti egyháznak — hol lelkészkedett — jegyzőkönyvébe, eképen:

»Si Deo ita volente, serius aut citius, in gremio Ecclesiae huius Szovathiensis, mihi e vivis excedere contigerit: ut tum sciri possit, quis et unde fuerim, breviter hanc cursus vitae meae descriptionem, paucis hisce lineolis comprehendere, prospera dum licet sanitate fruenti, placuit.

Vitalem hanc auram primum hausii adspexique in vico Peer, qui jacet in comitatu mediocri (ut dicunt) Szolnok, ortus Parentibus Andrea Buday et Catharina Tarnyik, sacroque lavacro tinctus d. 8. octobris 1760. ut matricula Ecclesiae Peeriensis ostendit — Perceptis in Schola

¹ Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. I. kötet, 21. lap, 43. szám.

triviali patria primis studiorum rudimentis, fidelis cura Parentum ad usas Debricinas a. 1773. me promovit ubi a. 1777. in numerum Toga rum (ut vocantur) receptus sum. — Inter quos, postquam octo annos P_{ro}fessoribus V. V. C. C. Steph. P. Szatmari, Steph. Hatvani, Joanne Varj s, et Nicolao Sinai exegissem: (ex quibus ultimum docendae classi Syntaxistarum impendi) munus Rectoris Scholae Szoboszloviensis 1785. in me suscepí. — Expletis hoc in officio duobus more consveto annis, altioribus exterarum Nationum Scholis invisendis me accinxí. Anno itaque 1787. d. 1. aug. Turicum sive Tigurum Helvetiae delatus, florentissimoque eisdem Reip. beneficio adjutus, octo mensium spatio Ulrichum, Mejerum et Steinbrückerum Theologiam et Exegesim S. Sacrae proponentes, praecipue audiivi. Sed ferebat animus Universitatem Studiorum Göttingensem fama per Europam, imo et alias partes orbis celebratissimam experiri. — Facto itaque per Bernam, Basileam, Strassburgum, Francfurtum, Marpurgum, Casselas etc. nullo populari comitante itinere, ad initia mensis Aprilis a. 1788. Göttingam appuli. — Ibi a Prorectore tum temporis Magnifico Joh. Georg. Henr. Feder, in album studentium data dextra relatus; imprimis Joh. Davidem Michäelis, Lessium, Gattererum, Federum, ac Schlötzerum, diversas scientiarum partes, gentili sua lingua profitentes avidissime per sex menses audiivi. — Tum sumtibus exhaustus, de reditu ad patrios lares cogitare coactus sum. — Facto itaque per Halam Saxonium, Lipsiam, Dresdam, Pragam in Bohemia Viennamque itinere, parentibus jam vita defunctis, Szoboszloviae mense Decembri 1788. sedem fixi praestolaturus, dum fata certiolem mansionem quietioremque sedem ostendant. — Nec diu post, mense videlicet Martio a. 1789. a primoribus Ecclesiae huius Szovatiensis honeste invitatus, et a Sede Ven. Tractus Debreciniensis confirmatus d. april 30. anni eiusdem Ministerium Sacrum in hac Ecclesia Deo favente auspiciatus sum. — Anno eodem cum virgine beatissima R. B.¹ filia V. Cl. Petri Bélyei, Pastoris Debreciniensis Primarii vinculo matrimonii d. 2. Septemb. junctus sum. — Reliquum vitae meae partim cognatis amicisque meis notum est, partim adhuc in fatis est. —

Sign. d. 29. april 1791.

Franc. Buday mpr.²

* * *

Ez önéletrajz alapján mindenekelőtt megállapíthatjuk Budai Ferencz születésének idejét. Öccse Ézsaiás, a Polgári Lexicon elő-

¹ Rosalia Bélyei.

² Ez önéletrajzot mostani szováti ref. lelkész, Jakucs Sándor barátom volt szives számomra lemásolni.

szavának VIII. lapján, a jegyzetben azt írja Ferenczről: »*Született Nov. 8-dik napján, 1760. megholt Oct. 28. 1802*« Ez alapon az összes idevonatkozó munkák 1760. nov. 8-ra teszik B. F. születését; holott ő maga nyilván mondja, hogy »*die 8. Octobris*« kereszteltetett meg. Vagy az egyik, vagy a másik testvérnek tévedni kellett, azért a *peéri* anyakönyvhöz folyamodtam, melyből ottani lelkész, tisz. Csák Aladár ur szives volt közölni velem, hogy valóban az *október 8-ki dátum* a helyes. Az illető anyakönyvi pont ugyanis szóról szóra ez: »*Die 8. 8-bris Budai András ur fiát, Ferenczet. Kereszt atya: Huszti György, Predik. Ker, Anya: felesége.*« Egy későbbi kéz valószínűleg Héczei Pál peéri lelkészé — a két sor közé utólagosan ezt szurta be:

»Szováthi predikátor Tudós férfiu, ugyanott halt meg 1802. október 28-án.«

Ekép tehát Budai Ferencz születését november 8. helyett október 8-ra kell tennünk.

Az is kitünik továbbá az önéletrajzból, hogy Budai Ferencz tanulói pályáját a debreczeni kollégiumban 1784-ben fejezte be; 1784¹/₅-ben ugyanott a syntaxisták (a mai IV-ik gymn. osztály) praeceptora volt; aztán két évig (1785-87) a hajdu szoboszlai kiskisgymnasium rectora. E hivatalának bevégezése után külföldre indult. Zürichben nyolcz, Göttingában hat hónapig tanult, majd kifogyván a pénzből, Hallén, Lipcsén, Drezdán, Prágán és Bécsen keresztül 1788. decemberében haza érkezett, s mivel szülei már meghaltak, Szoboszlón vonta meg magát, honnan a következő év márcziusában Szovátra ment papnak. Itt töltötte el, boldog házasságban, egyuttal pedig folytonos buvárlásban és munkában életének hátralevő 13. és fél esztendejét.

Mint láttuk, igen korán, 42. éves korában halt el, és pedig hirtelen, »*csupán 48 órai betegség után,*« mint öccse írja. Csokonai, a nagy költő, ki Budai Ferencznek mint syntaxista, tanítványa volt, elhunyt tanítójának emlékére, illetőleg munkájának, a Polgári Lexiconnak tiszteletére a halás tanítvány kegyeletével egy verset írt,¹ amelynek jegyzékében a betegséget is megemlíti, melyben B. F. kimult. »*Kölikából történt hirtelen halála.*«

De hol és mikor halt meg Budai Ferencz? Az idézett peéri anyakönyvi feljegyzés azt mondja s a közhit is úgy tartja, hogy otthonában, Szováton. Csokonai versének két sora azonban mást mond:

»Már is dicsekednek *Debreczen* hantjai,
Hogy itt nyugszik a mást élető Budai.«

¹ »Budai Ferenczre, halála után« Csokonai válogatott munkái. (Toldy kiadása) Pest, 1864. III. kötet, 122. lap. Csokonai a vershez csatolt jegyzetben szép kegyelettel így emlékszik meg a két Budai testvérről: »T. B. F. ur volt a deák tudományokban, különösen pedig a magyar történetekben meghálálhatatlan tanítóm közönségesen; valamint prof. B. E. ur magánosan a poesisban. Ezzel dicsekedni országosan is szerencsének tartom.« (Debreczenben a közönséges tanítók (publicus praeceptor) mellett még magán tanítók (privatus pr.) is voltak.)

Eddigi tudásunk Budainak nemcsak születési idejére, de halálának napjára és helyére nézve is téves volt. Budai Ferencz *Debreczenben* halt meg, 1802. *szeptember* (és nem október) 28-án, amint ezt a következő adatok, melyeket szintén mostani szováti lelkész társam szívességének köszönhetek bizonyítják:

1. A szováti egyház régi jegyzőkönyvében ezt olvassuk: »d. 28^a 7br. Tiszt. Budai Ferencz uram *Debreczenbe* 48. óráig tartó nyavalyája után meghalván s az özvegye Debreczenbe költözni szándékozván, minekelőtte elment volna, kivánta az ecclesia a parochialis házba és udvarán található minden vagyonát feljegyeztetni.«

2. A szováti keresztelési anyakönyvben *szeptember 25-én*, a halotti anyakönyvben *szept. 26-án* van az utolsó bejegyzés a Budai Ferencz kezével.

3. A tiszántuli ref. egyházkerület jegyzőkönyvében, 1802. *október 5-ről* e feljegyzést találjuk: »Szováton a rendes pap meghalt, helyébe interimálisnak hívódott Békési Sándor.«

E három teljes hitelű feljegyzés alapján egész biztossággal megállapíthatjuk, hogy Budai Ferencz 1802. szeptember 26-án este vagy szept. 27-én reggel (már betegen) bement Debreczenbe hol 48. órai betegség után szept. 28-án (bizonyára este vagy éjjel) meghalt szept. 30-án eltemettetett.

Feltűnő, hogy Budai Ézsaiás, a Polgári Lexikon előszavában, bátyjának úgy születés — mint halálózási napját tévesen közli. Ugy vélem azonban, hogy a tévedés nem Budai Ézsaiást, hanem a munka szedőjét és korrektorát terheli. Budai Ézsaiás ugyanis nyilván mondja bátyjáról, hogy »*negyvenkét egész esztendőt sem élt*«, ami valóban úgy van. Mivel pedig nem tehetjük fel, hogy az ifjabb testvér bátyjának sem születési sem halálózási idejét ne tudta s ne írta volna pontosan, azt kell hinnünk, hogy a Budai Ézsaiás által eredetileg helyesen írott »8. 8-brist és 28. 7-brist« a szedő hibásan »nov. 8-nak és oct. 28-nak« olvasta és szedte; a korrektor pedig a hibát nem vette észre és behagyta.

Bárkitől származott legyen a tévedés, tény, hogy Budai Ferencz születésének és halálának napjára nézve kilenczvenegy éven át téves adatokat ösmert az összes irodalom. Örvendek rajta, hogy épen nekem jutott az alkalom, hogy e tévedésekre rámutassak s helyükbe a helyes adatokat állíthassam.

De hány ilyen téves adat forog közkézen s nyer teljes hitelt még ma is nagy embereink életadataira nézve!

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

A LEGRÉGIBB MAGYAR JEZSUITA-DRÁMA.

Iskolai, respektive jezsuita-drámát a XVII-dik századból nem tudunk fölmutatni. Tudomásunk van róla, hogy a jezsuiták a XVII-dik század elejétől fogva adattak elő ifjaikkal hazánkban darabokat, de e századból tőlük magyar emlékünknem maradt. Kettős örömmel kell tehát fogadnunk minden egyes irodalomtörténeti adatot, a mely vagy arról ad hírt, hogy ekkor és ekkor itt és itt játszottak, vagy pedig egy-egy előadott darabjukat, ha csak vázlatban is mutatja be. A szerencsés véletlen egy ilyen XVII-dik századbéli dráma birtokába juttatott. *Hodinka* Antal dr. nem rég Krasznahorkáról, az Andrásyak levéltárából egy IV. Béla királykori oklevelet kapott, hogy a rongált iratot a maga módja szerint papirosra, hártýára huzza, hogy annál tartósabb legyen. Föltűnt azonban neki, hogy az oklevél szokatlanul vastag; vízbe áztatta tehát s íme kitűnt, hogy az oklevél tartósabbá tétel céljából már egyszer, hihetőleg a XVII-dik században, össze volt ragasztva. A fedélből levált összesen 8 darab papiros, melyek közül négyen a szóban forgó emlék van két példányban. A másik négy darab papiros magán levél, s az egyikén rajta áll az 1668-diki évszám. Hogy a mi másolat-dráma koncepczióink szinte ez évből valók, kitűnik a következőkből: 1. a dráma »befejezése«-ben az áll, hogy a magyarok a katolika anyaszentegyháztól »nem sokkal több száz esztendőnél« tértek el; 2., leghatározottabban szól azonban az év mellett a dráma-koncepczió másolatok végén ez a jegyzés: »*Die Venerabilis sacramenti tertia Jvni.*« Összeállítva a nagybetűket, lesz: MDCLVV IIII IIII = az az 1668, június 3-a. Mielőtt magukra az iratokra áttérnék, megemlítem, hogy valamikor *Andrassy* Antal volt rozsnyói püspök tulajdonai lehetnek, s így magyarázódik meg, hogy most Krasznahorkán voltak föltalálhatók.

A mi dráma-példányunk egyike se teljes, de egymást egy teljessé egészítik ki. Nézetem szerint tanulók munkái, a kik kivonatot készítettek magoknak, hogy otthon elkészülve tudják, melyik kimenetben miről van a szó. Hogy a két példány két ember írása, az kitűnik nemcsak a betűk írásából, de a helyes írásból is. Az egyik mindég *keresztény-t* ír, a másik *keresztyén-t*; az egyiknél a palatális hangok kettős jegyű alakjainál az y felett

.....

6-dik kimenetel

*Vakmérő ítelet, irigység, emberi te-
 kintet, s egyéb uy Vallások tarsai, (kiket
 Akaruan Daud kiralý Abidab [?] hazatul a' maga Varosaba visza hozni a' frigý szekrénnyet, Ozanak hirte'en halalan megh indulvan hagyá bededom hazana. 2. Reg. 6.*

7-dik kimenetel

. . . Szamlallýa Obededom az Vr aldásit kikkel aldot . . . megh Iste' az Vr Szekrennyeért. 2. Reg. 6.

8-dik kimenetel

Az Vr frigý szekrénnyet nagy Pompas processioval, es sok uigh ugralással behoza Varasaba Daud kiralý 2. Reg. 6.

9-dik kimenetel

Michol kiralne' (: peldazván az Vr napi processiot ki csufolo uy Vallasokat :) kineveti es szemire hannýa Dauídnak

 béli frigý Szekernnye Innepe, es Processioja rendel, nem gondolvan semmi vj Vallások kicsufolasival, kiket meg is torkol az Vr Testenek valóságos jelenlétele felől. Matt. 24. Joan 6. 1. Corint' 11.

Befejezés

Országá, es Nemzeti vesztett szegény magyar országh látván romlasanak eggýk okat, hogy a' Szentseges S[acramen]tumhoz a' rigý szent Eleitül vett aitatosságot elhatta. Megint a' Catholica Anyá szent egiház folamodik, a kitül nem sokkal több száz esztendőnel az előtt elszakadott. Véuen tôle uigasztalo jo bisztatást, ha a' régý szent Magyarok nyomdokat követvén megh marad a szentseges Vr Testenek tiszteletiben.

Die Venerabilis sacramenti tertla IVnII.

Ötödik kimenetel

Az egy üdvezitü Catholica Anyaszentegyh . . (kit Israel nepe vezelésére ualasztato peldaz vala) fel emelj a . . Istenne . . gondviselése a' keresztyenek vezelésére Matt. 16.

Hatodik kimenetel.

[E par szó a másik iratban benn sem volt. Lásd a 3-ik kimenetelt].
 Akaruan Daud kiralý Abinadab . . . a' maga varosaba visza hoznj a' Frigý Szekreny

.....

Az vr Frigý Szekrenyet nagy Pompas Processioval es sok uigh ugralással behoza uarosába Daud kyalý 2 Reg. 6.

Kilenczedik kimenetel.

Michol kiralnye (peldazvan az vrnapi Processiot ki csufolo Vy vallasokat) ki nevetj és szemire hanyá Dauídnak az ő uigassagos processioiat. De a' kiralý ne' indul rajta 2 Reg 6.

Tizedik kimenetel.

David királyba' peldaztatot keresztyén Catholica Anyaszentegyhaz Szentseges vr [tel]stének Vj Testamentombélj Frigý Szekrénnek innepét es processiot rendel ne' gondoluan semmi vj vallások li Csufolasival kiket meg is torkol az vr Testének valóságos jelenléte . . felől Matt. 24. Jo . . . 6. 1. Cor. 11.

.....

 ne' sokkal több 100 Esztendőnel ezelőtt elszakadott. Véuen tôle vigasztalo jo bisztatást, ha régi Szent Magyarok nyomdokat követvén megh mar . . . a Szentséges vr Testenek tiszteletiben.

Die Venerabilis sacramenti tertla IVnII. —

Szóról-szóra közöltük a két kéziratot; ha figyelmesen összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy mindkettő másolat, csak hogy nem egymás másolatai. Ellene mondana ennek a föltevésnek a két kézirat helyesírása, egymástól való itt-ott szövegbeli eltérése. A kéziratok korára nem lehet kétségünk; bizonyítják ezt a már fölhozott adatok, a melyekhez csatlakozik, hogy a *folyamik* és *folyamodik* itt már váltakozva fordul elő. Az utóbbi csak a XVII-dik században bukkanik föl a szemhatáron, míg a *folyamik* általános használatú a XVI-dik században egész a XVII-dik elejéig (v. ö. Nyszót); bizonyíthatja a kort a »több esztendőnél« féle szerkezet stb. A korra nézve tehát kétségen fölül áll, hogy emlékeink XVII-dik századbeliek, respektive 1668-ból valók. Más kérdés, vajjon szoros értelemben vett drámával van e dolgunk, vagy pedig csak egyházi misteriummal. Az a tény, hogy az emléket az ifjuság előadta, drámát sejtet velünk, de a megmaradt vázlatból, kivonatból nem tudjuk eldönteni, mikép történt a szereposztás, s a mi fő, mi történt a színpadon. Az emlékek irodalomtörténeti vizsgálatát irodalomtörténészeinkre bízuk. Hisszük, hogy közlésükkel legalább annyit használtunk a litteratúrának, hogy a jezsuitáktól származott magyar dráma emlékek közt ez általunk közöltet kell addig legrégebnek tartanunk, míg a véletlen legalább e korból dráma-szöveg birtokába juttat.

Bécs, 1895.

MELICH JÁNOS.

ADATTÁR.

HALOTTI EMLÉKVERS BETHLEN ELEK FÖLÖTT ÉS TÓTFALÚSI KIS MIKLÓS ISMERETLEN MŰVE 1697-BŐL.

Azok előtt, kik hazai történelmünknek egy igen fontos ágával, a család-történettel foglalkoznak, ismeretes dolog, hogy a régi halotti beszédek, orációk, bucsúztatók az oklevelek mellett ennek egyik legbecesebb forrását képezik, mivel kortársak írják azokat, kik legtöbbször az elhunyt családjától nyerik adataikat s így feltehető róluk, hogy jól vannak értesülve, de másfelől azért is, mert ezek aztán rendszerint nem elégsznek meg azzal, hogy a meghaltak csupán csak életrajzát adják, hanem kötelességüknek tartják fölmenni a család legelső ismert, vagy sokszor csak képzelt őseiéig, ott megfejteni etimologice a nevet, melyet a család visel s aztán innen levezetni a családfát egészen a halottig.¹

A mi halotti emlékerseztünk, melyet Bethlen Elek fölött mondtak el s a mely 1697-ben Kolozsvárott a Tótfalusi Kis Miklós könyvnyomdáján nyomtatva meg is jelent² s csak néhány példányban maradt

¹ Például csak Zilahi Sebes Andrásnak »A régi *Bethlen háznak* új homályba érkezett szövétnéke 1718.« című művét hozzuk föl, a hol a 6-ik lapon épen a Bethlen családról ez áll: »A Bethlenek első eredeteket ha keressük, az *Atillában*, régi honn lakó magyaroknak, honniaknak királyában, mint első törökben találjuk meg« s azután mikor Atillától Árpádot leszármaztatta s elmondta, hogy Szent István hugától Saroltától (»Sárrola«) származott Marhárd gróf, ettől *Bull*, vagy *Beült*, vagy *Bövíült Lőrincz*, ettől *Bethlen*, itt e név etimonját e szavakban adja: »nem úgy a Kanaán földén levő . . . Bethlehem városáról, mint a maga józan s mérsékletes életéről, mely szerint *bezzeg éllen*, rövidebben *be éllen*, annál is rövidebben *bethlenről* nevezett Bethlen adott e napiglan mindenfelé kiágazott nagy Bethlen háznak . . . eredetet.«

² *Czime*: »Kegyefséggel, Betsülettel, közönséges Munkával érdemlett Igasság koronaja, Mellyet a' mindent tudó és az ő idejében jól véghez vivő Izabados és bölts Isteni Tanács a régi Vri Nemzettel fénlő és azt Virtusokkal nyomozó 's illendő étellel ékesgető Nagy Haza Fiának Méltóságos Bethlen Elek urnak, Koronás Királyunk ő Felsege Erdélyi Guberniuma Belső Tanács Úr Hivének, Belső Szólnok Vármegye Fő Ippányának és Erdély Országá Törvényes Felső Táblája Praesidensének Fejébe tött 1696 Eftz. Sz. András Havának 3. Napján. Melly-is a zonMéltóságos Úrnak érdemlett fenn maradandó nagy Emlekezetire Magyar Verseken közönségsé tétetet a Nagy-Enyedi Collegiumban. Kolosváratt, Nyomtattott M. Tótfalusi K. Miklós által 4-r. 16 lap. Mellette külön czímlapon: »Ehez adattatik egy közönséges Halotti Oratio . . . (lásd 337 lap.)« Terjedelme 8 lap. Először említve Magyar Könyv-Szemle. 1882. 92 l.)

fenn, alak és tárgyalási mód tekintetében elüt ugyan ezektől, a mennyiben nem terjeszkedik ki az elhunynak őseire, családfájára, de azért nem kevésbé becses történeti, sőt a mennyiben Bethlen Elek író is volt, irodalomtörténeti szempontból is. Szerzőnknek ugyanis az által, hogy csak a meghalt életére szorítkozik, több tere jut fölemlíteni annak minden nevezetesebb mozzanatát: neveltetését, irodalmi foglalkozását s terveit, családi viszonyait stb.;¹ a melyeket egy történeti szerepet játszott férfinál mind érdekes tudnunk. Elmarad a hosszas bucsúztatás is »az összes rokonoktól,« »minden rendű és rangú atyafiaktól és ismerősöktől,« a mi pedig rendszerint az egésznek legalább is felét képezi, azért aztán nem is oly unalmas, mint az ilyenmű termékek szoktak lenni.

Növeli érdekességét, sőt mondhatjuk az e nemű termékeknek fölé emeli s valóban becsessé teszi az az elegiakus színezet, mely akkor ömlik el rajta, az a hazafiúi fájdalom, melynek akkor ad kifejezést, midőn Erdély korabeli szomorú állapotáról beszél. Ez ország képe ekkor csakugyan szomorú látványt nyújtott a szemlélőnek. Politikai önállóságának sírja szélén állott. Német, török, magyar egyaránt versengtek birtoklásáért s a főuralomért; főurai pártokra oszlottak, ki a török, ki a német vagy a magyar felkelők pártján állott; mások semlegesek maradtak s a zavarosban igyekeztek halászni. E szomorú jelenségnek nyújtja hű képét a mi művünk is, különösen a végső részben. És itt valósággal korrajzzá lesz. Megérezzük rajta, hogy a szerző látta, tanuja volt, tapasztalásból tudja azt, a mit elmond, valamint azt is, hogy fáj neki, hogy hazajáról ilyeneket kell mondania. Sőt meg is kísérti, hogy segítsen valamit a dolgon, ha tettel nem, legalább szóval, intéssel, fenyegetéssel; a régi próféták helyzetébe képzele bele magát, kik hazafiúi missziót is teljesítettek s mint ilyen kemény fenyegetést ad a Mennyei Dekretom szájába a pártoskodók ellen. Valóban, az ily leírások:

»Öszvegyűltök, szolgál de ki-ki magának,
Közönséges haszna nincs benne hazának
Törvényeket irtok, de melyek használnak
Egynehánytok maga feltett szándékának.
Mínhogy rossz a dolog, azon öszvevesztek,
Hogy egyaránt nem jut, egymást üldözitek;
Gyűlés után gyűlést különösen tészték,
Ott egymásra törtök, szakadoztok, vesztek.«

¹ *Életére* vonatkozólag forrásul szolgálhatnak: *Levelei ösv. Dániel Istvánnéhoz.* (»A vargyasi Dániel család közpályán és magánéletben. Szerk. Vajda E. Budapest. 1894.« című műben a 255—58., 260—1., 263—4. 267. 270. számú levelek) *Történelmi Tár* XX. 110—2. és 147 l. Elővigyázattal használandó: *Bethlen Miklós Önéletírása* (I. kötet: 145, 441., 461., 541., 545—6. II. kötet: 22., 105., 106., 122., 140., 147., 148., 156., 161., 234., 242 stb. lapokon). *Életrajzát* megírták: *Benkő J.* a Bethlen Farkas tört. műveinek V. kötetéhez írt előszóban (»Wolffg. Bethlen, Historia de rebus Transsilvanicis. Tom. I—VI. Cibirii 1782—93.« V. kötet. Előszó 26—8 lap.) *Nagy Iván* Magy. csal. II. 78—9. l. legújabbban legbővebben *gr. Lázár Miklós* »Erdély főispánjai 1540—1711. Bpest. 1889« című, *Torma K.* becses adalékaival bővített művében, mely eredetileg a »Századok« 1887—9-ik évfolyamaiban jelent meg, a 172—3 és 226. lapokon.

magokon hordják a korhűség jellegét; meglátszik rajtok, hogy az életből vannak véve, s minden nagyítás vagy kiszínezés nélkül csak a valót tárják föl. S az ily intések:

»Tanulj jobb nemzetből, vedd rendbe magadat,
Viseld szeretettel minden dolgaiddat;
Kösd össze, hogy el ne törjék, nyilaidat,
Melyet külön minden szegdelhet és ronthat.

Tanulj példáidon Erdély s ébredjél fel,
Hosszas szunnyadásból szemeidet nyisd fel.«

elárulják, hogy nem pusztá frázisok, hanem olyan hazafinak a lelke meggyőződéséből származó szavai, ki nagyon jól látta, hogy hol rejlik a baj, az orvosságot is helyesen tudta ellene s ajánlotta volna lelke egész hevével . . .

A mű szerzőjéről nincs tudomásunk. A cím ezen szavai: »közön-ségessé tétetett a nagy-enyedi collegiumban« nem a szerzősége, inkább annak a gyászünnepegy alkalmával való elmondására vonatkoznak. Talán nem csalódunk, ha abból, hogy T. Kis Miklós művével együtt, egy kötetben jelent meg, valószínűnek tartjuk, hogy ezt is maga Tótfalusi Kis írta. Ha ugyanis figyelembe vesszük az ő életviszonyait, különösen pedig azt, hogy épen a papok és professzorok üldözték helyesírási újításaiért, továbbá hogy kortársai egyáltalában nem akarták többre nézni mesterembernél,¹ mint erről a kolozsvári consistoriumhoz benyújtott panaszlevelében keservesen panaszkodik, úgy hogy a consistorium maga is szükségesnek látta az akadémikus tanulókat gyűléshatározattal utasítani a kellő tisztelet megadására²: nehéz elhinnünk, hogy egy pap vagy professzor — mert ezek voltak rendesen ilyen művek szerzői — kiadta volna művét egy hozzá még perhorreszkált »mesterember« halotti orációjával egy társaságban, hogy úgymondjuk, jó hirneve érdekében sem tehette ezt; Tótfalusi különben is gyakorlott verselő volt, legalább erre mutat a szinte ez évben megjelent »*Erdély siralmas panasza*« című versezete, mely fölfogás és előadási mód tekintetében is hasonlít hozzá, nem is említve, hogy az Erdély állapota felett való kesergést itt is megtaláljuk; ezenkívül a vele együttesen kiadott Halotti orációhoz gondolatmenet és színezet tekintetében oly hasonlóságot mutat, melyet nem lehet pusztán a tárgy rokonságából kimagyaroznunk.

Ezután folytatólagos ívjegyzéssel egy másik mű következik e cím-

¹ Bethlen Miklós is e néven említi *Önéletir.* II. 228 l. Tótfalusi mindig tiltakozott ez ellen.

² »Hazájához, Nemzetéhez kivált vallásához kilátzó buzgóságát azzal remunerállyuk, hogy becsületire ezután jobban igyekezzünk és úgy disponálunk, hogy öt esztendőktől fogva lejött Academicusok tartozzanak neki adalni in omnibus Conversationibus, annál inkább azok, kik ezután lejönnek, excepto ha ki Professorságra vagy esperességre promoveáldok.« »Az intézkedés e része a Tótfalusival mint mesteremberrel szemben felvett lenéző modor ellen irányul« jegyzi meg erre vonatkozólag Gyalui Farkas. *Erd. Muz.* VIII. 548—9 l.

mel: »Ehez adattatik egy közönséges halotti oratio, melyet hajdan e hazában egy néminémű halotti alkalmatosságra készített volt; mostan pedig, hogy e könyvetske tellyesebb lenne, alítván egyszersmind, hogy nem léssen unalmas és haszontalan az olvasóknak, kiknek Isten sziveket arra birta, hogy e veszedelmes szeretetű világnak megismerésére s únására való okokról értekezzenek, közönségessé tött M. Tótfalusi Kis Miklós. Nyomtatattott Kolozsváratt, 1697. eszt.« E művet érdekessé teszi előttünk az a körülmény, hogy *Tótfalusi Kis Miklósnak*, e zaklatott életű tudós könyvnyomtatónknak¹ e téren való működését eddig nem ismertük s azt hisszük, hogy ez okból, habár czíme régebben közölve volt is, joggal adjuk ki most úgy, mint ismeretlen művet, melyet tudtommal egyetlen életrajzíró sem említ föl s a közönség sem ismer, mintegy ez által is föl akarván rá hivni a figyelmet. Annak lehetőségére, hogy ő ilyen művet is írt, eddig talán nem is gondoltunk. Pedig abból, hogy épen papok és tanárok nézték le s gondolkoztak kicsinyesen működéséről, mintegy természetesen következett, ha meg akarta nekik mutatni, hogy ő, a ki Nagy-Enyeden theológiát is végzett s tulajdonképen külföldre is a végből ment, hogy ott magát papnak vagy tanárnak képezze ki s csak mintegy mellékfoglalkozásképen ügyeljen föl a biblia nyomtatására:² tudna az egyházi irodalom terén is működni s ért az ez időben nagyon keresett s ebből folyólag kiválóan kultivált műfaj, a halotti oráció írásához is. De elmondásra nem volt szánva s nem is lép föl oly igényekkel. Ez fejti meg azt is, hogy miért mozog oly általánosságban s miért tér el annyira az e műfajnál szokásos tárgyalási módtól. Az orációtól megvárta a hallgatóság, hogy ne csak tanulságos, hanem érdekes is legyen s a stil meglehetősen virágos, metaforákkal, metonomiákkal gazdagon megrakva; pl. az ily mondatok: »... az Isten folyóvize mellett nőtt nevededett lelki

¹ *Tótfalusi K. M. életére nézve forrásul* szolgálhatnak: *Saját művei: Apologia Bibliorum*. Claudiopoli, 1697 (Ennek III. részét, mely az orthographiáról tárgyal, kiadta Toldi F. Corpus Grammaticorum 1866. 605—660 l.). *Siralmas panasz*. Kolozsvár 1697. (Ujabban kiadta Gyulai F. Kolozsvár 1892.) *Maga Személyének... Mentsége*. Kol. 1698. *Retractioja és egy levele* Pápai Pariz F.-nél Erd. Féniks 27. és 36. jegyzet. Erd. Prot. közlöny 1875. 6. szám. — *Levele* Teleki Mihályhoz és Tofeushoz. Közli Szilágyi S. Erd. Prot. Közl. 1880. 2—4. sz. *Panaszoló irata* a kolozsvári consistoriumhoz, a reá adott válaszszal Gyulai F. közleménye Erd. Muzem VIII. 1891. 546—9. l. — *Végrendelete* 1702. febr. 17-ről. Közli Barabás Samu. Irodalomtört. közl. II. 1892. 109—111. l. Továbbá: *Halotti Beszéd*ek *Tótfalusi K. M.* felett Kol. 1702. — *Bethlen Miklós* Önéletírása II. 228—9. l. — *Életrajzát* megírta kortársa *Pápai Pariz Ferencz* versekben. Megjelent »Élet képe« czímen 1702. Ujra kiadta *Bod*, »Erdélyi Féniks *Tótfalusi Kis Miklós*« czímen 1767. — *Bod*, Athenas 300—303. l. *Smirnai Sz. Politikápus*, 132—3., 151., 152. l. *Szent Biblia hist.* Szeben 1748. 156—166. l. Ujabban: *Szilágyi Sándor*, Erdély irodalomtörténetében. Bud. Szemle IV. 1858. 225., 227. l. *Bölvös Lajos*: Vasárnapi Ujság 1870. 13. sz. Ballagi A. A magyar nyomdászat tört. fejlődése, 100—7 l. Figyelő 1871. 11. *Dr. Csernátoni Gyula*: Erd. Muzem VIII. 1891. 35. kk. mely azóta ez évben külön is megjelent *Egyes adatok* ezeken kívül elszórva a vele érintkezésben állott férfiak életrajzában, mint pl. *Koncz Józseftől*, Tofeus M. élete. Kol. 1893. 33., 37. l. stb.

² . . . »Onnan indult (t. i. Fogarasról) Hollandiába 350 tallérral, hogy tanuljon az Akadémián is, és a Hollandiában nyomtatandó magyar bibliának légyen correctora.« Pápai Pariz — Bod: Erd. Féniks, 26. jegyzet.

előfán, úgymint a jó lelkiismerettel zöldellő igaz hitnek fáján az Isten régi jámbor vinczelléri különb-különbféle idvösséges gyümölcsöket, mint megannyi aranyalmákat mutogatnak ki minékünk a szentírásnak gyönyörű kertében . . . « még nem is a legvirágosabbak közé tartoztak. Idézeteknek, tanúságos, olykor meglepő elbeszéléseknek vagy hasonlatoknak, — melyeket rendszerint a biblia mellett a klasszikus írók műveiből vettek át — nem volt szabad hiányozni, az azután nem volt baj, ha Isten Thezeüszszel volt is párhuzamba állítva, azon a jogon, mert mindkettő az ügyefogyottak pártfogója, vagy ha a hasonlatnak nem minden része ütött is ki előnyösen, mint pl. ebben: »ha az Isten nagy terhet vet is ránk ottan ottan megkönnyebbíti, mint az útonjáró az ő szamaráról a vendégfogadóba jutván levészi a tele zsákok.« Beszélni lehetett benne a »scythiai eleinkkel sógorságos amazonokról,« szintűgy mint az »Agamemnon leányáról, Iphigeniáról, a ki kétségkívül nem más, hanem Iephtigenia, épen a [bibliai] Iephte fejedelem egyetlen egy szerelmes leánya, az ő példájáról varván himet a fabulás régiség . . . « stb.¹

A Tótfalusi Kis M. orációjában semmi sincs a mi ezekhez csak távolról is hasonlítani, de a ő beteges s a világgal meghasonlott kedélyállapota nem is volt alkalmas ilyenek írására; jobban illet ahhoz a »veszedelmes szeretetű világnak unására való okokról« értekezni; ehhez saját életében is elég »okokat« talált s talán némi megkönnyebbulést és vigasztalást is keresett abban, hogy érzelmeit ily úton kifejezésre juttassa. De aligha csalódunk, ha azt állítjuk, hogy e műve kiadásával csak ellenségei számát szaporította, s ez is egyik ok lehetett, a miért azok oly elkeseredetten üldözték, mert bizonyára nem jó szemmel nézték, ha valaki hivatva vagy hivatlanul az ő működési terőkre csapott át.

Végül megemlítjük, hogy mindkét művet betűhíven közöljük hogy a T. Kis Miklós helyesírási sajátosságait szemléltethessük.

Játék szerző² Pólus Athénásban régen

Mestersége szerint midőn volna ezen,
Mint adná ki a Bút mennél jelesebben,
Mennél hathatósban s világos tükörben;

Történék ez: szintén akkor egy szép fia,

Midőn másra gondgya, véletlen meghala,

A kinek halálát keserűlvén Attya,

Játékát fordítá ottan valóságra.

¹ Idézeteinket a »Temetési pompá«-ból (118., 158., 180., 181. l.) s a Vesselényi Susánna felett tartott Halotti orációból (1739) vettük, de találhat az olvasó hasonlót feles számmal bármelyik XVII- vagy XVIII-ik századbeli orációban.

² *Játékszerző* = színész. Egyuttal fölemlítjük, noha legfeljebb csak annyiban érdekel bennünket, mivel némi tájékozást nyújt affelől, hogy honnan is szedték hasonlataikat az ily irányú művekhez, hogy az itt említett Pólos nevű athéni tragikus színészről Plutarchos szól (Demosthenes 28.)

Mert fia holt testét koporsóba tévé,
 Azt pedig más senki eszébe sem vevé,
 E koporsót theátrumra kitéteté,
 És a játékszerző maga üle mellé.
 Tsudálják mit akar, fel-szóval kezd sírni,
 Sűrű könyhullással orczáját áasztatni :
 És így mind halottján tisztét véghez viszi,
 Mind a Bút a népnek tükörben ki-tészi.
 Erdély Országá is szintén így nem régen,
 Bajait czirkálni midőn gyúlne egyben,
 Szent-András havában, szokott Székes helyben
 Való Búját érzi jó Praesidensében.
 Itt e jeles Urnak ez vala fő czélja,
 Régiség tudásból meszsze látó gondgya,
 ERDÉLY Orzágnak, hogy azt mutogassa,
 Miben lehet, s miben orvoslódgyék Búja.
 Hogy orvosolhassa, nyavalyát keres fel
 Mint jó Orvos tiszt, hogy ott vehesse-fel
 A dolgot, a honnan rendi távozott-el ;
 Orvoslani osztán mert azon nyomon kell.
 Midőn pedig ebben oly serényen munkás,
 Kinek inkább fájna, mert ő vala nem más,
 Irigy halál hasznos eszköznek vermet ás,
 Munka félben marad ; mit tehet, lássa más.
 Mert mikor napestig fáradsága után
 Leült volna, s testnek erőt venni kíván
 Nagy felei között, utolsó vacsorán,¹
 Égből illy Decretum szólíttya meg mondván :
 Elég eddig jó Úr, ne fáraszd magadat,
 Mert nem éred még el fel-tött szándékodat,
 Magad hűségeddel meg-tartod magadat ;
 Bizonytalanságban de hagyod Hazádat.
 Nem léssz már műhelye epesztő bánatnak,
 Eleget fáradtál, mi haszna vólt annak ?

¹ Szaniszló Zsigmond ezt írja erre vonatkozólag : [1696] »November. Fejérváratt az ország gyűlésében egy estve semmi gondja, nyavalyája nem levén praesidens Bethlen Elek uramnak. az gubernator asztalánál vacsora felett ütötte meg a gutta, négy óra alatt meg is holt.« Szaniszló Zs. Naplói. Közli Torma K. Történelmi tár. 1890. 96 l. V. ö. azzal, a mit Cserei Mihály mond : »1697. febr. 26. Ebédre Segesvárra, onnan estvére Keresdre, Bethlen Elek temetésére.« Tört. tár 1893. 244 l.

Mi volt foganattya sok jó tanátsidnak,
 Mellyekkel halálig szolgáltál Hazádnak?
 Munkás, tsendes, józan életeddel példát
 Sokszor adtál ugyan; de nem láttuk mássát,
 Ültél, költél, öttél, elméd gondolattját
 Beszéllette nyelved, s kevés vötte hasznát.
 Hijába-valóság nem kellett Szent Jóbbal,
 Miveltetted földeidet Serranussal,
 Nem kellett a pompa régi Curiussal,
 Jó rendet szerettéll a jámbor Catóval,
 Nem vala olyan rend, mely tőled nem tanólt,
 Két nemből, vén s ifju, ha akarattya vólt,
 Minden Tisztyek aránt elméd tanátsal folyt,
 Mely után oktató nyelved tudományt szólt.
 Te voltál táblája régi Czimereknek,
 Voltál laistroma a Nemzet jó rendinek,
 El-mult Familiák pólczain elmédnek,
 Egymásután rendel hiba nélkül ültek.¹
 Ezt ez URNAK nem szerzették Mesterei,
 Sem nagy Uri Attya rá sok költései,
 Nem lehetett ebben, mint árvának, részi;
 Egyedül magára kellett szorulni.
 Nem járt Országokat soha tudományért,
 Sok olvasásokat kellett tenni azért;
 És így Hazájában ő arra is el-ért,
 A mihez költséges járással más nem fért.
 Mind Schólát, mind Udvert házánál tanult ki,²
 Meg-látta azokat elméjének éli,

¹ Összeállította a Bethlen-család genealogiáját. Említi Bethlen Miklós (Önéletírása I. 145 l.) »Tovább nem genealogizálok, azt a szegény Bethlen Elek elég szépen kicsinálta a régi levelekből.« Ezt dolgozta bele Zilahí Sebes András Bethlen László felett tartott Oratiojába. Említi Nagy Iván is II. 78. l. De hihetőleg kéziratban maradt s elkallódott. (V. ö. Kővári: Erdély nev. családai 1854. 37 l. a ki szerint nyomtatásban is megjelent.) Az alábbi sorok ugyan arra is engednek következtetni, hogy ezenkívül nagyobb genealogiai munkát is írt a magyar családokról, s történelmi művet a magyar szokásokról, intézményekről stb., ha csak Eleket össze nem téveszti itt az író Farkassal, kinek történelmi művét az általa berendeztetett keresdi nyomdában 1683-ban ő kezdette meg nyomtatni s ki is nyomatta a 832. lapig, a mikor a Tököli Erdélybe való betörése azt 1690. félbeszakította: Szabó K. RMK. II. 553 l. Bod. Athenás 42 l.

² Ezzel megegyezik az, a mit gr. Lázár Miklós idéz Bethlen Miklós Önéletírásából: »Otthon tanította az anyja imigy-amugy,« ellenmondani látszik 15-én az, a mit Bethlen Elek maga ír özv. Dániel Istvánnának egy 1690. szept.

Mi légyen a dolog mind benn s mind oda ki
 Minek mi törvénye, mi disze s mi rendi.
 Régiektől tanult, s néma mesterektől,
 Megrakta elméjét ama sok könyvekből,
 Ezek segítették czéljára egyedül,
 Munkájára szállott áldás onnan fellyül.
 Elé rakott innen sok száz esztendőket,
 Szem elibe hozta a régi időket,
 Régen eltemetett Magyar Ur neveket
 Az ujjain elő számlálhatta őket.
 A mi nagyobb, beszéllette szokásokat
 Magok viselését, szavok járásokat.
 Házokat, s kedvesebb s drágább marhájokat,
 Házasságok által elágazásokat.
 Régi fejedelminknek úgy tudta Udvarát,
 Szolgáiknak rendit, étkeit, pompáját,
 Öltözetit s minden alkalmatosságát
 Tsak úgy hozta elő, mint a maga Házát.
 Ebben hala meg is, azt számlálja vala,
 Hány száz volna régi Uri familia
 Nála feljegyezve, kinek mi nálunk ma
 Sem hire, sem neve, sem egy maradéka.
 Sőt látván, hogy némelly unalommal hallja
 E régi dolgokat, ugyan protestála,
 Mondván, holtom után nem lesz számlálója
 Tsak így is ezeknek, a mint én mondom ma.
 Ez Hazának baját viselő Tanátstsa,
 Tizenkét kövekkel tündöklő Korona,
 Bethlen Elek vala ennek Smaragdussa.
 Smaragd kő czímere ő vala és haszna.
 Smaragd kőről írják, hogy elmét erősít,
 A szem aránt pedig látást ugyan újjít,
 Smaragdi erődről nagy elméd bizonyít,
 Szem gyönyörködtetést Sirásod erősít.
 Mert nem vala elég, hogy tsak magad tudnál,
 Nemzeted javára nagy Munkát fogadál,

neki Fogarason kelt levelében: »Ha az Isten betegséget bocsátott rám, mit
 tehetek róla? mert bizony soha iskolában is beleggé nem létteltem magam.«
 (Gr, Lázár M. Erdély főispánjai 172 l. A Vargyasi Dániel család 424 l.)

Mellyet költségeden írásban ki-adnál,
 Mely táblán magad is régiekkel laknál.
 Mert mit ér az arany, míg vagyon Bányába
 Setétben s kelletlen falakban takarva?
 Kit gyönyörködtethet, míg nem jó világra
 Pusztá kietlenben kelletlen Musika?
 Régen várta Magyar ezt a drága kintset;
 De senki nem vött le lud tolról bilintset,
 Illy hasznos munkára hogy nyitna kilintset
 S végre ütne reá fejező petsétet.
 Te voltál egyedül, kitől ezt várhatta
 Régi fényét porban néző Magyar Haza,
 Kinek már seprején ez vigasztalása,
 Hogy elei sorsa nem így vólt valaha.
 Vespasianusnak jó Császárnak társa,
 Munkás ételledel valál nyomozója;
 Nem ülhetél otthon vagy úton hijába,
 Elmédnek mindenkor köz haszon vólt dolga.
 Mikoron ez Császárt intenék Hivei,
 Hogy beteg ágyában szünnének gondgyai,
 Köz oktatásokra ez volt feleleti:
 Fenn-állva kell a jó Császárnak meghalni.
 Minden keresztyénnek ugyan ez a tiszti,
 Van őr-álló helye, mellyről kell vigyázni,
 Mert ha magán kül nints, Országa ez néki,
 Ha maga életét számba s rendbe vészi.
 A Sidók panaszsza, nints jövendő mondó:
 Most Erdélyben telik, oda az uj és ó,
 Elme tárházából kintset elő rakó
 És minden Casusra példával oktató.
 Az elme attól függ, a mit belé raknak,
 Azt kérhetik tőle, a mit oda adnak;
 Mert ezt mind teheted szemetes kosárnak,
 Mind arany és drága gyöngy mives ládának.
 Egy képiró egyszer egy enyésző Napot
 Ira le s utánna egy felleg darabot,
 Ezt írván felibe: A ki az elmúltot
 Nem ismérte, nézze az utánna valót.
 Elsőt másodikbul könnyű megismérni;

Sokszor hólta után szokta megsiratni,
 Sőt a körmével is nem szánná kivájni,
 Kit életben ember nem szokott betsűlni.
 BETHLEN ELEK Úr itt szóm bizonyítója,
 Kinek élete is kellemetes vala ;
 De hogy drágább léssen hólta után java,
 S betsesebb érdeme, azt minden megláttya.
 Igaz Atya valál, s Anya helyett Dajka,
 Ezt árva gyermekid sorsa bizonyította,
 Ezent szólja nem egy árva atyádfia,
 Kiknek nagy Tutorok száll koporsóba ma.¹
 Mi légyen a tisztí a jó Tutoroknak,
 Elég tükör erre példája ez Úrnak,
 Nem fogyatta maradt javait árváknak,
 Sőt nevelte s készen juttatta azoknak.
 Viseltél Tisztet is; ² de nem úgy mint sokak,
 Kiknek csak gyapja kell a szegény juhoknak,
 Kik Tisztet viselni nem köz jóért szoktak :
 Sőt köz jót vesztenek, hogy magok hízzanak.
 Ollyanok ám ezek, mint a beteges lép,
 Maga felfuvódik ; de elszárad a nép,
 Sok szegényen alig vagyon emberi kép,
 El kell sorvadniok, mert fő Tiszt háza ép.
 Nem vólt tereh ennek késérő serege,
 A szegénység javát azokkal nem élte,
 Szükséges emberből állott a tseléde,
 Szükség felett semmi nem kellett nékie.
 Isten áldásával teli vólt a háza,
 Nem vólt feleinek ezzel vér szípojá,
 Szomszédit terhelő nem vólt barátsága,
 És nem járt pászmánként az átok utánna.
 Utálta a lelke Farahó Tiszteit,
 Nem kettőztette meg Izráel tégláit ;

¹ A Bethlen Farkas kancellár és történetíró († 1679) gyermekeit Bethlen Elek neveltette föl. Fiáról Lászlóról azt mondja Z. Sebes András a fölötte tartott halotti beszédben : » . . . jóllehet édes atyja s anyja hólta után árvaságra maradt, mindazáltal édes atyja helyett Istentől adattatott édes atyja, tutora s bátyja *Bethlen Elek* usam házában gyenge korában . . . taníttatott. » (Z. Sebes András i. műve 12. l.)

² Belső-Szolnok megye főispánja, majd tanácsos és országos elnök (præsident) volt s hivatalait egész haláláig viselte. (Bethlen M. II, 234 l. gr Lázár M. id, m, 172—3. és 226. lap.)

Hogy-ha valakinek valamit végbe vitt,
 Nem vigyázta szeme mente alatt mit vitt.
 Eleid fészkevel jól megelégedtél,
 Mesterséges színnel ott nem terjeszkedtél;
 Ígye-fogyott árva után nem leskődtél,
 Hogy igyét fel-vévén javával töltőznél.
 Kezed nem emelted a nyomorításra,
 Özvegynek, árvának nem terhelhet átka;
 Nints kő erőszakkal a faladba rakva,
 Nem igaz jus miá hogy onnan ki sirna.
 Édes attyok vóltál szegény jobbágyidnak,
 Nem tartottad őket pénzen vött raboknak;
 Dolgoztak, de meg vólt határa dolgoknak,
 Nem vötted el minden erejét azoknak.
 Károkban s bajokban segítetted készen,
 Oltalmaztad minden erőszakos ellen,
 Ha békességeket szerezhetted pénzen,
 Könyörültél még abból is szegényeken.
 El-alhattál vólna emberid ölében,
 Olly-igen szerettek, akarmelly mezőben,
 Vólt jóvóltod nálok olyan betsületben,
 Hogy semmi ártalom nem lelt vólna ingyen.
 Ezek már sok jódért semmit nem adhatnak,
 Néznek koporsódra, siratva kívánnak,
 A földet is rajtad kívánnják áldottnak,
 Hol száraz tetemid bé-takarítatnak.
 Senki itt nem vádol, azért bátran mehetsz,
 Semmivel nem terhel, tsendes szível lehetsz,
 Világ Bírójátúl irtózva nem félhetsz;
 Hogy szerettek, arról bizonytságot tehetsz.
 Istenéhez szokott bátor s kész elméje,
 Kit mindenkoron várt, kész ahoz mennie;
 Noha nevetlen gyermeki ideje
 Mint jó Atyát nem kevésbé késérhette.
 Nints is oly bátor szív, mellyet meg nem hathat
 Elmaradó magzatiról a gondolat;
 Nints oly nemes elme, kit nem tántoríthat
 Holta után rajtok forgandó állapot.
 Melly háznál gyermek van, több a gyönyörködés,

De mellette még több azt féltő gyötrődés,
 Kinek gyermeke nints, ott multság kevés,
 De baja sints semmi, nints érték epedés.
 Kivált BETHLEN ELEK egyetlen egy fia ¹
 Kinek nevelése nem utolsó gondgya,
 Ez időben inkább, melynek állapottya
 Minden rendeiben nagyon fel-fordulva.
 Tudgya s keserűli árváinak sorsát,
 Tudgya jó Tútornak igen ritka vóltát,
 Maga példájával de biztatta magát,
 Talám hűségének lesz ki adgya mását.
 Móses által Isten parancsolta vala:
 Ha ki a fészekben madarat találna,
 Fészekből fiait bátor ki-hordaná,
 Az anyyát azokkal együtt ne bánthaná,
 Vissza-fordult kasza a te dolgod Halál:
 Elsőben e Házban az Anyához nyúlál,
 Az után hirtelen Atyától meg fosztál,
 Magokra erőtlen magzatokat hagyál.
 Akár-mikor is tsak nyomorult az árva,
 De nem tagadhatni, hogy nehezebb néha,
 Főképen ez időnk mostohaságába,
 Holott az embernek ember a farkassa.
 Hagyhattál utánnad szép Uri értéket,
 Mellyel gyermekidnek tennék szükségeket;
 Vajha hagytlál vólna e mellett hűséget,
 Árván szánakozó, szerető elméket.
 Másképpen is ilyen megveszett világban,
 A hol a jó dolog nem megyen példában,
 Nehéz a nevelés: mert lakunk sár-házban,
 Melly minket tsak földre nyom önnön magában,
 Szem kell itt, fül kell itt, kell serény vigyázás,
 Hűséggel erő kell és okos dorgálás,
 Hogy se keménységgel ne légyen fajulás,
 Sem nagy kedvezéssel kár-tevő puhulás.

¹ György nevű fia korán elhalt. Leányai: Kata, Anna, Klára, Zsófia, Elek később gr. Pekri Katát a Rákóczy-felkeléskor nagy szerepet játszott gr. Pekri Lőrincz († 1709) leányát vette nőül s ivadékaiban él a család nap-jainkban is.

Tsuda dolog ez is, a mikorra napot
 Tött volna fiának vitetni Tanitót,
 Azon nap készíté szomorú koporsót,
 Melly bé rekeszteni ez atyai gondot.
 Jelentette Isten, hogy magának hagyta
 Ezt a gondviselést, Ő léssen az Attya.
 Óh boldog árvaság, melynek pártfogója,
 Ki könyörülni tud, s ki árváknak Attya!
 Az ember tsak ember, a hatalmasabb is,
 Nintsen oly Méltóság, a meszszebb fénlő is,
 Mellyben remétségünk lehessen meddig is
 Tsak nád szál, nem bir meg, eltörik maga is.
 Gonoszbul is Isten tud jókat ki-hozni,
 A nyomoruságbul jó schólát csinálni,
 Annak leczkéivel, mint gyakran láthatni,
 Eszes, kegyes, tsendes elméket formálni.
 Sok jó elmét vesztett meg a könnyen-tartás,
 Sokat délczeggé tött az utánna-járás,
 Puha betegessé a sok válogatás,
 Embertelenekké szájára botsátás.
 A gonosz szerentse orvosa lelkünknek,
 Mert letöri szarvát a vakmerőségnek,
 Megnyitja szemeket a vak kevélyeknek,
 Kiknek jó intések soha nem kellettek.
 De a jó szerentse ád tsak mind rosz okot,
 Felfujja mi bennünk a rosz kivánságot,
 Nem fogadgya könnyen a józan tanátsot,
 Intő veszsző helyén nyujt ez mind kalátsot.
 Kik Istent szeretik, mindenek azoknak
 Vagy lelki vagy testi javokra szolgálnek.
 Hány, láttyuk, a szélvész; de használ sajkánknak,
 Mert ugyan tsak viszi szélihez a partnak.
 Sőt ugyan azt mondom, a szélvészekben is
 Partot lél a lélek, míg partra nem jut is,
 Mindenütt jelen van, a ki őrzí ott is.
 Az isteni erő, a habok között is.
 Nem vólt erre méltó e mostani világ,
 Kinek szövetsége mást tsaló* hazugság,

Barátsága szines, ingó, mint romlott ág,
Eltörik alatta valaki reá hág.

Mikor azért ez rá méltatlan világba
Igy gyötrődnek, mint Lót kelletlen várásba,
Elküldte az Isten, eljőve Angyala,
Hogy megfáradt lelke pihenést venne ma.

Elérkezék sárga lován Libitina
De kit ékesgetett, nem hallgat Minerva,
Érdemlett jó híre nem halhat meg soha,
Meggzólal felőle a maradék szája.

Koronás Királyunk Personalisának
Sokszor jut eszébe GUBERNÁTOR Urnak,
Kinél jó tanátsi becsületben voltak;
Igaz hű emberek mert kevesen vannak.

Ritkán ötte ez Ur nála nélkül étkét,
Végső vatsorája a mint itt bizonyít,
Nem unta hallgatni tanátsos beszédét,
Olly igen szerette személyét s erkölcsét.

Festék nélkül való igaz szeretetit,
Atyafiságos és elmés nyájasságít,
Betsüllötte eszét, s rendes találmányít,
Közönséges bajok tsendes orvoslásít.

Mint nagy víz, tsak lassan folydogált elméje,
Az ellenző partot, de megszegte véle,
Sietni tanátstsal soha nem szerette,
Mit fel akart adni, előbb jól megfőzte.

Igy vész el az igaz, még sem veszi észre
Senki, ezt tanittya Próféta leczkéje;
Nintsen pedig nagyobb szüksége, mint erre
A Nemzetnek, még sem tudja féltenie.

Nemes ország érzed, szükséged vólt erre,
Mert rá gondaidat rakhattad mint szegre,
Minden tereh alatt ez nem szakadott le,
Nem unta meg dolgod, nem vólt kényessége.

Ő nem szégyenlette nemzete szokását,
Majmoskodva nem hagyta el Magyarágát,
Idegen nemzetnek nem kapta fel nyomát,
Nem követte sem köntösét, sem asztalát.

Hazája ifjait csak arra intette,
 Emlékezzenek rá régi elejekre;
 És ha mi jó dolgot feltalálnak benne,
 Ne szeressék soha a másét helyette.

Szánnya BETHLEN GERGELY Méltóságos Bátyya,
 Ki bánatit véle egyaránt osztotta.
 A mi egyiknek fáj, másik is fájlalta,
 A két szívet öszve illy szép mágnus vonta.

Nem gondolta, Öttsét hogy botsássa elől,
 De így volt megírva ez rend onnan fellyől;
 Bánnya, de fejet hajt Urának a felől,
 Nem áll el a felség akarattya mellől.

Nem gyűlöltek egymást, mint némellyek szokták,
 Kik véreknél az idegent inkább kapják,
 Elárulni ingyen véteknek sem tartják,
 Mert e vér gyűlölő Kain utát nyomják.

De itt a szeretet nem hibázott soha,
 Egyik a másikat örömet hallgatta,
 Mások felett annak tanácsát fogadta
 Idegennek voxát az után próbálta.

Nézi Ötse Házát, nézvéen keserűli,
 Mert előtte vannak árva szép gyermeki,
 Nints egyébb mit tenni, jut eszébe tisztí,
 Attyok akar lenni, míg Isten élteti.

Nints is ennél jobb mód Bú elfelejtésre,
 Mint hogy ember gondot viseljen tisztire,
 A helyén, hogy magát a búval epeszse,
 Jobb annyi erővel tisztire ébreszse.

Keresztyén embernek, keserű vagy édes
 Valami fellyül jó, az mind kellemetes,
 Jó Atya kezéből jó, azért mind kedves
 Kedvetlen dolog is jó hitnek mind rendes.

Talál ugyan okot ember a sírásra,
 De meg-annyit talál a vigasztalásra,
 Ne nézzen láb alá, szemeit szoktassa
 Oda-fel a jóknak gazdag tárházára.

Mulandók s elménknek észvesztő tanátsi
 E föld kedveskedő szép síros hantyai,

Valaki ezeket igen ízelíti,
 Unalomban nála mind a mi mennyei.
 Méltóságos számos több atyafiai
 Szertelen fájlalják, hogy attól kell válni,
 Ki őket szerette s tudta becsülni,
 Nagy áron illy kintset készek felváltani.
 Minden szeretetre köztök tükör vala,
 Lebotsátkozott ott mind kitsinyre nagyra,
 Valamellyikének ha érkezett baja,
 Szintén úgy féltette, mint magájét maga.
 Kétséges dolgokban jelen vólt tanátsa,
 Ha megbetegültek, ottan kész orvosa
 Árván maradtaknak gondviselő Attya,
 Mindenfelé köztök elérkezett gondgya.
 Esmérik károkát, s kesergik tselédi,
 Panaszszát házánál nem mondhattya senki,
 Megvólt itt mindennek rendi s betsületi,
 Fogyatkozás nélkül idejében béri.
 Nem unták volt még meg Urok szolgálattyát,
 Tsak sírnak, busulnak, láttyák szoros házát,
 Mellyel eltserélte fényes palotáját,
 Nintsen a ház díszí, nézik pusztá falát.
 Hozzája s felőle ilyenképpen szóla
 Isteni Decretum, mely mint egy álomba
 Megjelenék nála egy Folyó Guttába
 Fő nedvességinek megfojtó árába.
 Hirtelen halálnak látszik e sokaknak,
 De a természetről itélni nem tudnak:
 Annál inkább bezzeg rosszszul gondolkodnak,
 Kik effélét Isten haragjának tartnak.
 E nyavalyát sok gond szokta készíteni,
 Mert a sok gond a vért sok nyállal meghűti,
 Melly agyvelőt áraszt, a honnan oda-ki
 Érzést mozgást meg fog s tagokat elejti.
 Ez inkább fatuma többire azoknak,
 Kik közjóra élnek, s elmével fáradnak,
 Kik nagy munkájokhoz fő töréssel jutnak,
 Fejek, érzi meg is, hogy főt fárasztottak.

Szavait végezvén fordula Erdélyre,

Ennek Statusira, a három Nemzetre,
Hogy égből jött, lenne emlékezetekre,
Volt Isteni íhlés, a ki megintette.

Lakosidnak, ugymond, vérrel szerzett Haza,
Mellynek híre nagyobb, mint sem a határa,
Három nemből öszve ugy fonódtál vala,
Hogy a hármas kötél könnyen ne szakadna.

Tsuda, hogy még állasz, mert nints Politiád,
Hármas szövetséged magad fejtéd s bontád
És úgy miben volna erőd, megmutatád,
Hogy nyilt résen kiki könnyen jöhetne rád.

Nintsen állandóság semmi is rendedben,
Nints semmi szeretet fő-fő emberidben,
Nem lehet jó függés közép s alsó rendben,
Nem láttya Fejeit közjóra tisztiben.

Öszvegyűltök; szolgál de kiki magának,
Közönséges haszna nincs benne Hazának,
Törvényeket irtok, de mellyek használnak
Egynehánytok maga feltött szándékának.

Mínthogy rosz dolog, azon öszve vesztek,
Hogy egyaránt nem jut, egymást üldözitek.
Gyűlés után Gyűlést különösen téztek,
Ott egymásra törtök, szakadoztok, vesztek.

Mint hogy a szegénység, kevesebb gond arra,
A mint az adója, úgy nő az Ur dolga;
Nem gondoljátok-e, hogy bort a hordóba
Hogy mind meg ne veszzen a sepreje tartja.

Sok Titulus tsusz bé, egyik mástól láttya,
Mint a víz kórságban telik a bőr alja
Lassan-lassan mind fogy az erő azonba,
Mert egyik a másik erejét elvonsza.

Nágy oka ennek ez, mert nintsen tudomány,
A hol pedig az nints, ott a nép tsak sákmány,
Mert nints oly czifrázott és drága alkotmány,
Ha fundamentom nincs, mellyet szél el nem hány.

Tanulj példáidon ERDÉLY s ébredgyél fel,
Hosszasz szunnyadásból szemeidet nyisd fel.

Szokott puhaságban ne menny mind egyre el,
 Néked fáj, tudd meg mi jódra való s kezd el.
 Tanulj jobb Nemzettől, vedd rendbe magadat,
 Viseld szeretettel minden dolgaiddat,
 Kösd össze, hogy el ne törjék nyílaidat,
 Mellyet külön minden szegdelhet és ronthat.
 A kegyesség mivel hogy mindenre hasznos,
 A Tanító közted ne légyen unalmos,
 Félje Istent minden, ne legyen szabados
 Az elfajultt erkölcs, melly most igen számos.
 Ifjaidat neveld avagy tudományba,
 Vagy egyéb szabados szép kézi munkába,
 Vagy mind a kettőbe; mert nem vész el haszna,
 Valaki ő magát gyakorolja jóba.
 Soha dolgatlanság nem ad jó tanátsot,
 Tsak szóval s álommal nem tölthetni gyomrot,
 Nem tud mihez nyulni, hanem tolvajságot
 Választ sok, hogy egyék, vagy orczátlanságot.
 Bűntől őrizd magad, kivált gyűlölségtől,
 S ennek gyümölesétől az ártatlan vértől,
 Felkiált ez akarmint eltitkolt helyről;
 Még most is nem szintén tiszta kezed ettől.
 Példabeszédben vagy hűségtelességért,
 Ebben ne léledzél kérek az Istenért,
 Ne fordíts el mindent egy kis kényességért,
 Hogy ártatlan kösség ne ontson vért azért.
 Tessék embernek a mi Istennek tetszett,
 Szenvedgye békével a miről nem tehet,
 Mert minden erővel egyébre nem mehet,
 Hanem sikeresebb s mélyebb sárba léphet.
 Ezek én szavaim, engem küldött Isten,
 E boldogultt Urnak ki muló képében,
 Térj meg ERDELY méltó romlásod másképpen,
 A mint Isten ÁMEN, hidgyed úgy meg léssen.

HALOTTI ORATIO.

Méltóságos Tekintetes Urak, Ur Aszszonyok, nemesi vérrel s virtusokkal fénlő Felső Rendek, kegyes étettel s tisztességes hivatalokkal az emberi társaságot tellyesítő s ékesítő közép és alsó Rendek, és minden, e szomorú alkalmatosságnak rendinek s véghez vitelének szemlélésére egybe folyt kegyes hallgatók, kiket arra indított élete, életében tisztos magaviselése, jámbor kegyes természete, minden jóknak tetsző társalkodása, és sok jeles virtusi ennek, a kinek hideg tetemei előttünk sokaknak könyhullatási között e setétes gyászszal bévont koporsóban bezároltatván nyugosznak, hogy az ő e világtól való elbutsuzásának szomorú pompáját jelen-létekké feltisztelni méltóztatnák. Bennetek nagyobb részét e meghólttal tiszta szeretettel egybekötött szívek tisztinek megismerését és annak nem tettetésből, hanem tökéletességgel való követését, a belső indulatoknak czégeréi, és a szív hánykódásának hirdetői nyilván mutatják; ugymint kiknek orczájoknak hervattsága, szemeiknek nedvességek, és azoknak a föld felé való lefüggesztetések, a szívbéli gondolatok tengerének szélvészét és annak felháborodott habjainak nyughatatlanul való hánykódását valósággal jelentgetik. A ti szíveiteknek a vígasságnak kies kerteire nyíló ajtai bezároltattak és a szomorúságnak kedvetlen pusztáira kibotsátó tágas kapui felnyilatkozának; sőt némélyitek a nálatok levő világosságnak fáklyáit, a siralomnak patakjaival tsak nem szintén előtötöttök. Mert óhajtyátok azt, a kit a kedvezni nem tudó kegyetlen halál seregetek között kiragadott; száraz szemekkel nem nézhetitek a megrot-hasztó földnek gyomrába való bényelettetését annak, a kinek élete sokaknak életre való hozatadásokra vólt; keservesen válhattok el attól, a kivel öszve szoktatok vólt; és valóba nehezen esik tőletek való végső eltávó-zása annak, a ki e hitván világnak, e nyomoruságok kietlen pusztájának siralmas utáiban vólt hűséges s veletek együtt szenvedő uti-társotok. Siránkozik sűrű zokogással az árvaságnak kenyerére szorult ház tseléd, mert elhunyt szeme annak, a kire ők eddig szemeket vetették: könyben lábbog szemek azoknak, a kiket a természet az emberi nemnek terjedésében ágazati szerint rokonsági közlebséggel e meghólttal egyesített vólt; mert az ő nemzeteknek egy nemes ága leszegtetett, a szomorúságnak nyilaival által-szegesztette szívek fogott azoknak, a kiket az igaz barátság szeretének melege e meghólttal egybe-olvasztott vólt; mert (holott az igaz szeretet több személyeket egygyé téssen) fele részek oda vagon látták: indulattyok felbuzdul ottan-ottan hajok szálainak felborzadásával azoknak, kiknek ötet ismeretségekre az érzékenységek beöltöttak vólt; mert elméjőkből ki nem eshetik annak, a kitől most megfosztattanak, mindennel magát kedveltető társalkodásának emlékezeti; mindeneknek továbbá ebben a gyülekezetben, ha az én szemeim előtt szívek kiterjesztve nintsen is de gondolatomnak szemeivel által-látom, lelkeknek nem kitsinné való megindulását, és sok szomorú gondolatoknak fulákjaival való sértegettetését; mert e szomorú példának előttök forgásának alkalmatosságával, a minden élőknak természetivel ellenkező halálnak követtye szavára, az ő e világnak szerelmében elszenderedett lelkek felébred az ő elméjek a

kegyetlen halálnak disztelen, sőt rettentő ábrázattját előttök képzelik, a halandóságról való elmélkedések szívekbe ötlenek, ez életnek elmulandóságáról, e világnak tsalárdságiról, annak javainak haszontalanságiról, és e világiakon kapó embereknek sok szorgalmatoskodásoknak hijjába való-ságáról gondolattokat hántorgatták. Mellyet óh vajha az emberek gyakran forgatnának elméjekben, bizonyára sok akadályokat a halálnak uttyáról elháríthatnának: mert tsak annak lehet boldogul avagy tsak kevesebb keserűséggel és nehézségekkel a halálnak nyugodalmas tartományába, e szüntelen való vándorlással fárasztó világnak határiból átköltözni, a ki arról való gyakor gondolkodásával magát arra készíti és annak ízít aprónként kóstolgtatván, magát ahoz szoktattya; sőt e világi életnek tetejéről a halálnak völgye felé, mint menedék lejtőn alább-alább szállogat: hogy ne kénszeríttessék reméntelen és igen véletlen e világi boldogságnak szintén tetejéről, avagy a testi bátorságnak magassan felemelkedett meredek partjairól a halálnak feneketlen völgyébe hanyat-homlok rohanni. Nem kívánhattya az a más világnak boldogságát, a ki ennek bóldogtalanságát nem isméri; a következő életnek állandóságát s tellyes valóságát nem várhattya az a ki ennek mulandóságát, hijánosságát és sok gonoszokkal tellyes voltát észre nem vézi, avagy magával el nem hiteti. Imé azért én is ez elméteket szorongató, de embernek mind e jelen való életben dolgainak okosabban való rendelkezésére, mind ez élet után következő állapottyának bóldogságára nem kevésé használó gondolatokban úti társul, sőt segédül, sőt (ha kérkedés nélkül azt mondanom lehet) vezérül adom magamat hozzátok, és e sok bajjal fárasztó, az együgyű emberi nemzetet méznek színével s édességével magához hitegető, de végtére halálos méreggel fojtogató tsalárd világnak álnok praktikáit rövid beszéddel előttetek kifedezem: hogy annak fényes dítsőségét és színes javait magatok előtt gyanósokká tévén, azoktól, mint végső bóldogtalanságnak maszlagatól szorgalmatos vigyázással magatokat megójjátok. Itt pediglen (hogy ezt eleinten beszédemnek kezdetiben megjelentsen) e világnak nevezetin a mellyről számlálhatatlan emberi nyelv tézsen panaszkodást, és a melyről én is mostan beszédemet intézni akarom, nem értetik a Teremtőtől a semmiből kihozatott és külömb-külobb formákra osztatott s böltsen rendeltetett testeknek befoglalása. Mert a mostani vizsgálódásunkra feltétetett gonosz világ nem egyéb hanem e világiaknak gonosz életek, melly a vétkekből úgy áll mint a materialis világ az állatokból. Ugyanis itt a földnek helyette vagon a fösvenység, mellynek erőssége, fundámentoma e világi jóknak rakása mellybe reménségének, sőt bóldogságának hajlékát építi a halandó ember; a tűznek helyette vagon ebben a világban a kívánság, a melly gerjeszti, égeti, vagy mozgásra és nyughatatlankodásra izgattya a szíveket; a víznek helyette vagon itt az állhatatlanság; sík ugyanis és folyó e világnak beszéde, fogadását meg nem állya ígérít meg nem tellyesíti, változik kedvében, haboz beszédében és szörnyű hánykódással s elmerítéssel veszedelmezteti azokat, a kik ő felette evezni, és így ő töle szárazon lenni hajókázva akarnának. A levegő égnek helyette vagon itt a világiak gondolatinak és dolgainak fontosság vagy valóság nélkül való volta, levitása, könnyűsége, bolondsága, mellyben a gondoknak

zivataros szelei, az indulatoknak sűrű fellegei, a haragnak mennydörgési, a gonosz nyelvek zörgésinek szapora jégesői és az irigységnek verhenyős szemekkel pillantó villámási uralkodnak. Továbbá a hegyeknek és magas kőszikláknak helyette vagy on is a kevélység, mellyel az alázatosoknak, vagy alacsonb sorsuaknak, mint lapályos földeknek és völgyeknek felettek e világ fiai felemelkednek; a virágoknak és egyéb világ szépségének helyette vannak itt a gyönyörködtetések, a magas fáknak helyettek, a felemelkedett s ide s tova ingadozó gondolatok, a mélységes tengernek helyette vagy on is az ő titkos rejtekiben álnok praktikákat forraló szív, melly a nyughatatlan szorgalmatoskodásoknak habjaival szüntelenül hanyatlatik és állandó tsendességben nintsen. Annak helyette a fényes Napnak helyette vagy on is az embereknek kedvek szerint folyó szerentsés állapot; a nevedést s fogyatkozást szenvedni láttató Holdnak helyette vannak itt a szüntelen való változások, mellyeknek szerzésében a Mindenhatónak szabados dispositiojából vagy engedelméből ugyantsak a világ fiai és a magunk veszett indulatink, mint *secundaria* causák forogni szoktak. Végezetre az ember életét ha megnézzük, azon kívül, hogy az ember kisdéd világnak nevezetik a Böltsektől, az ő életének részei ekképen egyeznek meg az esztendőnek részeivel, mellyekkel mérsékeltetnek, és a mellyekkel együtt folynak e világi dolgok: Annak gyenge és az aérnek sokféle injuriára kitétetett virágával a sírás kezdő goromba gyermekség, a Tavaszt; a hijába valóságokra hanyat-homlok rohanó indulatokkal és ártalmas kívánságokkal szintén az izzadságig melegedő ifjuság a Nyárt; a hanyatlani kezdett s öszüldögélő tunya vénség számára minden alkalmatosságokat nagy szorgalmatossággal, sokszor per fasque nefasque készítő emberkori állapot az Őszt; és végtére a természeti melegtől megfosztatott nyavalyás vénség, a mindenre alkalmatlan Telet igen szépen kiabrázolja: ez, ez ám a gonosz világ, a ki minket szüntelen való bajjal fáraszt, ki a mi tsendességünket háborgattya s életünket vadászsa, ez a jóknak rettentője, a gonoszoknak magát szeretető s édesgető anya, ez a más javainak tékozlója, a magájának szűkön költője; ez minden gonoszságoknak kovátsa s minden jóságos tselekedeteknek hóhéra; ez az övéit hizelkedéssel s hazugságokkal táplálja, az idegeneket magához hitegeti és fűsthöz hasonló reménségekkel hizlalja, hogy, mint egyfélélt, a mézárszékre vigye; ez a hóltaknak ditséreteket ellopja, és az élőknek hireket nevetek élettekkal együtt eltolvajolja; ez mindenektől számot vérsen, ő tőle venni senki nem mér. Oh hijába-valóságoknak hijába-valósága! az hol mindenek a hijába-valóságnak szagával dohosok. Régi szokása e gonosz világnak, hogy a kiket az Elsőknek méltóságos rendi közzé ültetett vala, majd az utólsóknak alá-való seregek közzé vessen és valamennyi tisztességgel illeti őket, valamennyi ajándékival terheli, azt nem egyébert cselekszi, hanem hogy a mellyeket aprónként adott, mindazokat egyszersmind egy szempillantásban viszszaragadgya. Noha pediglen külömb-külobmféle az embereknek az ő ábrázattyok és magok viselése, de sokkal nagyobb külömbség vagy on az ő kívánságokban s indolattyokban, mind az által az ennyi *seculum*oknak elfolyása alatt sok experienciával megtanult és ravaszult világnak készen vagy on külön-

külön minden mestersége az embereknek minden nemeinek megfogására, mert a kevélynek és nagyra vágyónak a tisztességeket és nagy állapotokat mutogattya; a tobzódóknak a testnek kénye szerint tápláló eszközöket, a puháknak a henyélésnek, heverésnek párnáját rakja fejek alá; a fősvényeknek a gazdagságot fordította elejekbe; ezeket pedig és egyéb efféléket a végre, hogy minek-utánna, mint a halakat, őket megmaszlagosította, a vétkeknek hálójában őket könnyen megfogja. Mind ezeknek szomorú igen az ő kimenetelek, holott e világnak minden édességi megszoktak keseredni és az örömöknek végin siralom szokott lenni. Innét mondgya egy Tudós, hogy minél barátságosabbnak mutattya magát e világ, annál ártalmasabb és veszedelmesebb az és sokan annak ártalma miá megromolnak. Nintsen bizonyára soha ártalmasabb s veszedelmesebb ellenség, mint a ki ellenséges indulattya szorgalmatosan eltitkolván, magát az embernek baráttjának tettet. Mellyre nézve Antigonus Ásiának Királya mindennapon könyörög vala az ő Isteninek, hogy az ő baráttitól óltalmaznák meg őtet. Ugyan-is az ember, az ő nyilvánosságos és tudva tartott ellenségitől magát megózza és óltalmazni igyekezi, de a szívvvel ellenség, szájjal jóakaró, a kinek nyelve édes mézzel folyó azonban az ő szive nem egyéb, hanem mérges nyilaknak tegze, azt az ember az ő baráttjai közzé számlálván, még az ő szívének rejtekibe is béviszi, az ő titkainak, mint elrejtett kintseinek megtekintésére; és így, attól tartani nem tudván, sőt magában bátorságos lévén, az által ejtetik legnagyobb romlásba. Ezt tselekeszi e gonosz világ a boldogtalan emberi nemzettel, hogy sok hizelkedésivel, tsalárd hitegetésivel magát azoknak kedvekbe beszínelvén, elődeden magát nékiek nem tsak baráttjoknak, hanem ugyan édes annyoknak lenni tettet; azonban minekutána magához foglalta, majdan őket halálos gyűlölséggel, étető méreggel, alattomban, vagy nyilván, halálra üldöző gonosz mostohának, sőt lelkeknek és testeknek kegyetlen hóhérának lenni tselekedetivel megbizonyította. Ekképen nem külömb indulattal vagyon hozzánk, mint a madarász a levegő égnek állatához, az együgyű madárkákhoz, a ki azoknak szavokhoz alkalmaztatott sípnak süvöltésével azokat egybe gyűjti, hogy avagy megvetett hálójával meglepje, avagy enyves lépes veszszeivel megnyügöztesse. De mit mondok? Annál is ravaszabbul s egyszersmind gonoszabbul bánik velünk ez az embereknek álnok madarásza e tsalárd világ. Ugyan-is nem elég neki, hogy minket hálójába kerít álnok mesterségivel, hanem egyszersmind úgy elfoglalja és mintegy elaluttya eszünket, érzékenységinket és ítéletünket, hogy a mi ő általa való megtsalattatásunkat és megfogattatásunkat meg ne ismérjük, észre ne vegyük. Innét vagyon már, hogy midőn magunkat szabadon lenni álltjuk, akkor alattomban való őrizet alatt tartatunk; mikor magunkat egészségeseeknek gondoljuk, akkor minden meggyógyulásnak remésége kívül való nyavalyában vagyunk; midőn magunkat bővölködni ítéljük, akkor minden szükséges jók nélkül szűkölködünk; midőn dolgainkat okosan rendelni, viselni és állapotunkat jó karban lenni gondoljuk, akkor, mint minden okosság nélkül valók, a boldogtalanságnak rabotás házába bérekesztünk; midőn sok esztendőkig magunk kívánatos gyönyörködtetésével egybe-köttetett tsendes életet ígérünk magunknak, akkor az irgalmatlan

halál alattomban lest hány a mi életünknek; midőn a mi értékünket, javainkat szaporítani láttatunk magunknak, akkor a mi javainkban, sőt lelkünk ismérétében is megbetsülhetetlen kárvallással hajótörést szenvedünk: Summa szerint, a mely uttal a mi tisztességünknek, betsületünknek és életünknek megmarandóságát keressük, azzal mind tisztességünket, hírünket, nevünket, mind életünket minden vissza nyérésnek reménsége nélkül elvesztjük. Oh tisztátalan világ! melly kitsiny idő alatt minket mind befogadsz, mind kivetsz! miképen minket mind magadhoz vonsz, mind tőled eltaszítasz; megörvendezesz és megszorítasz; hozzád édesgetsz és megsanyargatsz; felemelsz és ismét földhöz versz. És végezetre annyira eszünket veszted a te hozzád való szoktatásnak bolond hagymázával, hogy lenálad nélkül teveled legyünk, és midőn a mi falainkon belől vagon a topó, annak nyomozására házunkból ki megyünk. De ámbátor némellyek arra mehessünk is, hogy az utánnunk tolvaj módra leleskedő világnak nekünk vetett tőreit észre vegyük; de ez a legnyomorultabb és szánakozásra méltó dolog, hogy azokat semmiképen el-nem kerülhetjük. A vizekben szabadon uszkáldogáló halatskák, hogy ha észre vészik (hogy így szólják) a nékiek béeresztetett étel között elrejtetett hegyes horgot, avagy elejekbe kiterjesztett hálót; az éltető égbe szárnyakon levegdegelő repeső madárkákat, hogyha az érzékenységek megintik az ő megfogattatásokra vetetett töröktől; az erdőknek, kietlen helyeknek, barlangoknak lakosi, a vadállatok, hogyha az ő utánnok nyomozó vadász ebeknek tsiholásokat meghallándják, noha mindezek oktalan állatok, mind az által magokról gondot viselnek és a jelen való veszedelemből magokat kiragadják: és így egyéb állatoknak is, majd mindeneknek, okos lélek nélkül adott a természet olyan tehetséget, és óltott is beléjük olyan hajlandóságot, mellyel a gonoszt elkerüljék és életüket óltalmazzák azok ellen, mellyeket ártalmasoknak lenni az érzékenységek mutatnak. De az emberi nemzetiségnek az okos lélekkel, és nagy dolgokra kiterjedő bölcsességgel is nem adott arra elég okosságot és tehetséget, hogy e világ tsalárdsága ellen magát megóhassa. A mi ez életben sok dolgokban előforduló egyéb akadályokat illeti, azok felől ugyan nem panaszkodhatunk a Természetre; mert mindazok ellen mutatott minékünk valami orvosságot. Ugyan is ha a Napnak hévségétől süttetünk, árnyék alá megyünk; ha ellenben a hidegnek miatta meglassul a vérnek folyása testeinkben, a tűzhöz közelítünk, vagy tömött köntösökkel testünket fedezgettyük, hogy a testből kiszármazó meleget vissza verjék és hogy el ne oszljon, tartóztassák; ha gyalog általjuk, lovokon, vagy szekereken vontatjuk magunkat; ha tengereken vagy egyéb mély vizeken által-menni akarunk, hajókba ülünk, ha esőkkel, záporokkal háborgattatunk, hajlékot, házakat építünk, s barátinknak szolgálattyokkal élünk, vagy egyéb erősségekkel magunkat óltalmazzuk és így egyéb akadályos dolgok ellen is találtott a Természet az emberi elmével olyan mesterségeket, mellyekkel azok ellen a magok alkalmatosságára vigyáznának s élnének; de erre mégis nem terjedett a Természetnek anyai indulattya, hogy e világnak gonoszsági, tsalárdsági ellen is nyujtana mi nekünk orvosságot. Mert ha mind renddel kérdezkednénk is a világ udvarában felneveltettektől, avagy annak zászlója alatt

a hijába-valóságnak földgye meülett vitézkedőktől, ha tellyességgel résztleneké a világ komor dőlősségének zivatarában, avagy találtak-é hathatós orvosságot, annak sok gondokkal fonnyasztó mérgének ellene és álnok praktikáinak megjászdóttatására; e földnek minden szegelete nem ad egyet elő, a ki ezzel kérkedhessék. Mert ha a dolgot ugyan voltaképen megvizsgáljuk, ha mi orvosságok itt lehetnének, sokkal bajosabbak azok, mint magok a gonoszok, mellyekkel e világ illet bennünket: mint a testi nyavalyáknak gyógyítására adatott olyanorvosságok mellyek nagyobb szenvedést indítanak emberben, mint magok a nyavalyák. Mellyhez képest sokan a betegek közül, a kiknek szintén elnehezedett és megrogzított nyavalyájok nintsen; inkább akarják azt szenvedni, hogy sem afféle nehéz orvosságokkal magokat kinozni. Úgy e világ bajait majd jobb embernek szenvedni, hogy sem azokat, kivált a magától tanátsoltatott orvosságokkal magáról elhárítani igyekezni. Majd ha azt javalja, hogy egy ellenünk jött boszszuságot megboszszuljunk, azt cselekszi ő, hogy annak megboszszulásában más tíz annyi boszszut és gonoszokat vakarjunk fejünkre ha egy valamely gondból akarjuk magunkat kioldozni azt tselekszi e világ, hogy mások véghetetlenek nevedegyenek helyette és minket szorossabban megkötelezzenek: ha a szorult állapotnak, szegénységnek nyűgét akarjuk lábainkról levetni, azzal azt cselekeszszük e világnak hozzánk való idegensége miá, reánk való irigysége miá, hogy a gazdagságnak keresetiben, ezer annyi akadályok, fárasztó munkák, életünk s betsületünk szerentséltetése igyekezetinkben, feltött szándékinkban való gyakor megsalattatás miatt elméinkben buslakodtató gondok és egyéb, minden nyugodalomtól, gyönyörűségtől megfosztó s ellenben nagy bóldogtalanságot magokkal hordozó bajok forduljanak nyakunkba: ha alaton állapotunkból való felemelkedésünkben fáradozunk, e világ ellenben azt tselekszi, hogy felemelkedett állásunkból annál nagyobb alatsonságra letaszítassunk. Sysiphus felől írják az ő elméjeket a költeményekben gyakorló s gyönyörködtető Poéták, hogy illyetén büntetése vagyon a Pokolbéli tartományban, hogy egy igen nagy gömbölyeg követ szüntelenül néki egy nagy hegyre felfelé hömpölygetni kell: úgy hogy, mihelyt azt a hegynek tetejére nagy epeséggel felhengerheti, onnat az ismét legördül a völgybe, mellynek ujjolag utánna kell menni és ez ő neki szüntelen való baja. Bizonyára Sysiphus kövei előttünk e világban való sok bajok és terhes gondok, mellyeket midőn a mi munkás és fáradtságos életünknek hágóján előlünk el akarunk hömpölygetni és a nyugvásnak helyére a tetőre feljutni, ottan azon, vagy más gondok onnét minket levonnak, elébbenni bajoskodásunknak, fáradtságunknak és a miatt való elhágyadásunknak nevededésünknek való viselésére. Fordítsad rá bár elmédet ember, és próbáld meg magadon, ha nem úgy van-é a dolog, e világi életnek akár melly nemében foglaljad magadat és e világi hivataloknak, állapotoknak akár mely gradusán helyheztetett, légy, valld meg, ha nem vitt-é egynehányszor vizre e tsalárd világ, és az ő ígéretein fundáltatott reménységed sokszor füstbe nem ment-é? Oh melly sokat tézsen fel az ember szándékában e világnak biztatására, a mellyben szörnyű szégyen vallással és keserűséggel, keserü bánattal megsalattatik. A kal-

márkodással kereskedést űző ember sokszor eleinten még otthon felvetegeti, s elméjében számba vészi, mennyi haszna fordulhat ő neki felveendő uttyában, sőt néha talám, mintha már kezében vólna, úgy tarttya a nyereséget azonban hirtelen, siralmas kárával, magának szörnyű bánattyával, és sokszor megépülhetetlen romlásával, a szerentsétlenségnek szoros-saiban eseti történik. A maga javait, jószágit, kintseit szaporítani igyekező ember feltészi néha magában, hogy ha még erre vagy amarra szert tehet, ha még ennyit vagy amannyit gyűjthet, tehát azzal osztán megelégszik s megnyugszik, magát többnek gyűjtésével nem fáraszttya s nem emészttyi; hanem a keresett jókkal minden gond nélkül élni fog gyönyörűséges ísendséggel és nyugodalommal. Azonban nem vészi eszébe, hogy az ő gyűjteményinek szaporodásával szaporodik a gond, nevekedik a bú, újjul, éled és gerjed a kívánság, a telhetetlenség és így a vártt nyugodalomnak helyette az alunni nem hagyó törődéseknek és nyughatatlan szorgalmatosságoknak sokkal erősebb, erőszakosabb zivatari zudulnak meg az ő elméjében. A ki házat épít, feltészi magában, hogy ő abban nyugodalmas életet éljen; a ki szőlőket plántál, gyümölcs fákat ültet és egyéb e világi életnek hasznára s ékítésére való alkalmatosságokat elkövet, azt tész fel végül, hogy ő sok fáradsági után azoknak hasznaival s gyönyörűségeivel ő magát táplálja, de jaj! mely sokszor ellenkező kimeneteli vagyton az ő dolgának; mert gyakorta azokból kiűzi őtet a fegyver, kiűzi gyakran a tűz, kiűzi gyakran, a váratlan vendég, a kegyetlen halál és így ő azoktól, azok is tőle elmaradnak.

Így folydogál el ez hijába-valóságoknak hijábalóságával tellyes élete a halandó embernek, és így játszik ő vele, mint szerentse laptával e gonosz és tsalárd világ, szines ígéretekkel magához édesgetvén, hazugsággal táplálván; azonban minden mesterségeivel azon vagyton, hogy avagy a sok gonoszoknak meglábolthatatlan örvényébe borítsa, avagy, ha azt nem vitheti véghez, az ő ártalmának utolsó dandárával, a váratlan halállal, annak szolgálva, a halált hozó nyavalyákkal együtt ugyan tsak meglepi. Elég példa erre stb.

Közi: DR. DÉZSI LAJOS.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

Guzmics Izidor a »Tudományos Gyűjtemény« 1830. évi II. kötetében megemlékezik Révai azon 89. leveléről, melyek Paintner Mihály prépost és győri főigazgató kézirataival a magyar benzések központi nagy könyvtárába Pannonhalmára kerültek. Egynehányat Guzmics kivonatolva közölt és Révai jellemzésére idézett is. Utóbb Méry Etel győri benzés tanár a m. tud. akademia számára az egész kis gyűjteményt lemásolta. És ezen másolatot használta részben Csaplár Benedek, Révai Miklós Élete című, eddig befejezetlen művében.

Legnagyobb része Révai ezen eredeti leveleinek azomban még nincsen közzétéve és azért jónak látom Révai egyéniségével foglalkozók számára

ezen tanulságos irodalomtörténeti adalékok nyilvánosságra hozatalát. Kezdem mindjárt azokon, melyek az »*Antiquitates Litteraturae Hungaricae*« kiadására vonatkoznak.

Mindenekelőtt megírta Paintnernek, kikhez fordult ezen kiadás ügyében, azután sajátkezűleg lemásolta és megküldte ezen jó barátjának ez ügyben más felé írott leveleit.

Paintnerhez 1802. aug. 24-én kelt levelét, mint a legtöbbet, latinul írta.

I.

Nicolaus (Révai) Michaeli suo (Paintner) Salutem.

Quum te cupiam eum videre, quem omnes boni esse volunt *Superiorem* Districtus Jaurinensis *Directorem*; satis poteris vel ex proximis literis meis intelligere. Ipsas adeo comminationes adhibui, ut te ad petendum incitarem. Detuleris, credo, iam aliquid tot amicorum votis, remque faustis auibus certe promoueris.

Non te offendat *adclusum* hic *exemplar litterarum mearum*.¹ Vide, quid mihi tentandum suadeat *egestatis* metus. *Tuo* aliorumque pulcro *subsidio* iam emersi ex debitis.² Haec pecunia, mutuo sumpta, si comparem, *novi officii*³ mei initia iterum debitis obruo: ob quae postea diu sum miser futurus. Hoc vitare volo, ut animo sim tranquilliore ad postremos istos vitae meae labores. Ecclesiae Veszprimiensis quatuor Nobilioribus Columnis et Musarum, ut mihi videntur, Amicis supplico: *Zsolnaio*, *Kapuvario*, *Hertelendio*, et *Nedetzkió*. Tu quod commode in hoc agere potes Patriae et Musarum amore, velim, agas fervidius. Duo facile convenies Veszprimii. Literas tuas, quibus et mei mentionem iniecisti, exhibuit mihi Schedius. Multum te suspicit, te tam illustria molientem, te *Litterarum* amicum. Schwartner oggessit mihi leuiuscule, quasi iocans, notulam meam de quinquaginta viuis *Scriptoribus Hungariae* nostrae. Gloriatur et hic, se apud te gratia valere. Vide, quantus sis, ut haec etiam causa te quantocumque *Superiorem Directorem* esse oporteat. Ego Pestini hospitium iam conduxí, sed Budae tamen dego curandae et firmandae valetudinis causa. Literas tu tamen Pestinum diriges, quibus me solare volueris . . . Te amplector et deosculor. Vale quam optime!

II.

A veszprémi káptalan négy oszlopához intézett levele a következő:

»Tekintetes és főtiszteletű Kanonok és Apát Úr!

Kegyess Uram és pártfogóm! A magyar nyelvnek igaz tulajdonságát és belső valóságát már régtől fogva törekedem világosabban meg-

¹ Az alább közölt leveleket érti, melyeket Paintner 63-b. jellel látott el gyűjteményünkben.

² Paintner sokszor segítette őt adósságainak törlesztésében.

³ Akkor lett pesti egyetemi tanár.

fejteni; hogy így Nemzetünknek egyszer valahára egy tökéletes Grammatikája lehetne. Erre arányozó készüléteimet bátorkodom számon adni a Főtiszteletű Apát Úrnak. Én ezeken már sokszor elkeseredtem: hogy mind eddig csak el sem kezdhettem a nyomtatást. A múlt télen az első darabért közel 700 forintot kívántak a Bétsiek; s majd igen annyiba telnék egyenként a többi is. Boldog Isten! hol találhattam volna, most kiváltképen, oly tiszteős Mecaenásokra? De megvidúltam most: hogy Vályi András helyébe az Universitásnál Magyar Nyelv Tanítóvá rendeltetvén, a Magyarságnak igen különösen kedvező Felső Fejedelmünkötől azt a kegyelmes végzést is megnyertem, hogy ezen Munkáimat az Universitas Typographiája nyomtassa. Azzal a bizodalommal vagyok, hogy a Főtiszteletű apát úr, mind állapotom fel emeltetésén, mind pedig ezen szerentsémen szívből örvend. Mert régen tudom, nemesen érző Nagyságos Lelke mi igen óhajtja a Magyarságnak előmenetelét és virágzását. Tapasztaltam nagy vigasztalással hozzám hajló, ritka kegyességét is: hogy ugyan ez tőzélra törekedő igyekezetemért, bátor alatsony személyemhez is jelesebb tekintettel lenni és engem szinte kedvelleni méltóztatnék.

Ugyanez bátorit most annyira: hogy a Haza szolgálatjára a legrszőbb alkalmatosságot már elértemben egyedül csak azoknak elhárításokra kérnék alázatosan kegyes segedelmet; a mikkel az idő mostohasága hivatalom kezdetében szorít és háborgat.

Az első esztendővel igen sokat kell küzködnöm: mert nehezen bírhatom pusztá szegénységemet. Jól mondják, hogy a költözködés mindannyi tűzzel való megégés. Sokat költöttem Bétsben a hivatalomra szükséges, Orientalis és Finnis drága könyvekre. Felkelletett magamat valahogy ruháznom is. Sokat evett meg lejövetelem. Sokat kíván gyarló egészségem megerősödésére a fordés s a szükséges orvoslás. Új gazda létemre holmi ingó jószágotskát is kell szereznem, a min ülhessek, irhasak és megnyughassam. Reám jó a rettenetes tél. Hozzá járul mind ehez a mostani időnek keménykedése. Ha az Isten még eléggé meg nem büntette hazánkat; megbünteti minden bizonynyal az irlgalmatlan uzorás nyerekedők miatt. Szörnyű nagy a drágaság. Veszettül meg adatják mindennek az árat. Szakad a szegény ember szíve. Éktelen drága a szállás, a fa, az élelem és minden egyéb mő. Igen nagy szorultságban vagyok. Már hivatalom kezdetében is meg kell szűkknem; ha kegyes jótévéimtől nem gyámolittatom.¹

A Tekintetes Nemes Káptalannak négy Jeles Oszlopaihoz folyamodom ezen egy uttal; a kik hozzám való kegyes hajlandóságukkal bennek való bizodalommat felgerjesztették: a Főtiszteletű Apát Uron kívül a Méltóságos Zsolnai püspök és Nagy Prépost Urhoz s' a Főtiszteletű Hertelendi és Nedeczky Kanonok és Apát Urakhoz.²

A mit négyen könnyebben összeveteendek jó szántokból, azzal rajtam, kimondhatatlan, mi igen fognak segíteni. S valamit adandanak,

¹ Ezt a kis részletet Méry Etel főnebb említett másolata nyomán Bánóczy is idézi »Révai Miklós Élete és Munkái«. Budapest 1879. 294. lapján.

² Minthogy a négy »columna« közöl itt háromra hivatkozik, ezen levelenek a negyedikhez Kapuvári apát-kanonokhoz kellett intézve lennie.

azzal a Hazának tesznek áldozatot; hogy ugyan a Haza szolgájának tsüggedő terhes állapotján olly készséggel könnyebbitenek, őtet hivataljának nehéz kezdetén ugyan annak kellemetesebb folytatására felébresztvén.

Nemesen gondolkodó Nagy Lelke a Főtiszteletű Apát Úrnak minden jutalmát a köz gümölytsön gyönyörködő meglegedésében helyezteti; a mellyet tőlem bizonyosan vár a Magyarságra nézve. De azon kívül is örök hálaadatosságomnak érzékeny jeleit nyilván fogom adni: a ki magamat ezen kegyes jótéteményeért le köteleztetett adósának mindég örömetst vallo; és a' legmélyebb tisztelettel holtomiglan állhatatosan megmaradok

A' Tekintetes, s' Főtiszteletű Kanonok és Apát Úrnak
Kegyelmes Jótévőmnek Pesten, 24. August. 1802.

Alázatos Hív Szolgája
RévaŸ (sic) Miklós, m. p.

III.

A másik oldalon:

»Excerptum ex Supplici Libello.«

»Dudum et merito obiicitur nobis onconstans nostra Orthographia; obiiciuntur et non fixa, immo iam praepostera plane Linguae Praecepta; quae modo praesertim, ab annis aliquot, Scriptorum nostrorum intemperantia ingenti nisu obruduntur, Patrii quidem Sermonis puritate, si iste perversus durat fervor in monstrosam barbariem sensim abeunte.

Sensi haec vitia inde esse: quod Scriptores nostri proprium Linguae Patriae genium non noscerent; neglecta nimirum, quae huc plurimum faceret, antiqui Sermonis nostri cognitione; neglecto et Orientalium Linguarum Fennicarumque auxilio. Tanto huic malo opportune occurri posse putavi: si, his omnino subsidiis adhibitibus, ea cumprimis, de quibus inter nostros non conuenit, variis disquisitionibus paullo diligentius excuterentur; et, cum satis fuisset disceptatum, veritasque satis eluceret, tum enimvero Grammatica Patria concinnaretur, legibus tandem certissimis circumscripta.

Jam prope vigesimus labitur annus: ex quo passa dedi vela, ingens hoc mare ingressus. Multo labore congestans habeo Observationes, duplici titulo edendas; si Deus et Vita Sacratissimaeque Maiestatis Clementia faueat: Antiquitates Literaturae Hungaricae Voluminibus III. et Disquisitiones Grammaticas, ad Grammaticam Hungaricam certius figendam, voluminibus IV. Horum Elenchum exhibeo.

Antiquitates Literaturae Hungaricae

Volumen I. quod complectitur duas Allocutiones Funebres, genuinae veteri pronuntiationi restitutas, et commentario Gramatico illustratas Monumentum, inter Manuscripta Hungarica, quae sciuntur, omnium vetustissimum. Etc.

(Ezután szörol szóra megvan ezen levélben Révai művének az a

tervezete, melyet az »Antiquitates« végén »Nuncium« cím alatt utóbb kinyomatott.) Munkája másik részének ekkor még a következő címet adja ezen kéziratában:

»Disquisitiones Grammaticae,

ad Grammaticam Hungaricam certius figendam.« És itt ismét ennek négy részének tervezetét adja. Utóbb az Antiquitates végéhez csatolt irodalmi jelentés-ben¹ Kilián és Eggenberger kiadókkal ezeket mondatja:

»Disquisitiones Grammaticae *effecerunt* volumina quatuor. Sed horum tria priora translata sunt in »*Elaboratiorem Grammaticam* etc. Postremum volumen quartum . . . manet singulare hoc titulo insignitum: *Vocabula Hungarica Orientalibus Cognata*« etc.

Ezután így fejezi be a négy veszprémi kanonokhoz intézett levelét:

Apparatur demum Jussu Altiore »*Grammatica Hungarica ad genuinam Linguae Indolem Orientalem, quanta potuit accuratione exacta.*

Studio et Opera Joannis Nicolai Révay (sic) *Presbyteri Secularis*² Dioecesis Jaurinensis in Regia Scientiarum Universitate Pestinensi, Linguae et Literaturae Hungaricae Professoris Publici Ordinarii.

Ezen latin szöveg után következik ez a magyar »postscriptum«:

A Főtiszteletű Apát Úr kegyes adományát, hogy azzal mennél előbb felsegíthessem magamat, tsak közönséges kis levélben, minden egyéb jelentés nélkül, bátran feladhatja a Postára, szállásom feljegyzésével: »In der Ungär Gasse Peym (sic) Adalbertus Römer, Hafner Meister, Nro 421 in oberen (sic) Stock.«

Bánóczi³ az ezen levelekben tervezett »*Antiquitates*« kiadásáról Guzmics után azt mondja, hogy Révai e munkájának első kötetét Paintnernek akarta ajánlani, de — ugymond — később az ajánlás elmaradt. Ez tévedésen alapszik. Bánóczi valószínűleg oly példány birtokában volt, melyből ez ajánlás talán ki volt véve. Rendünk pannonhalmi főkönyvtárában 5 példánya közül az egyik példányból csakugyan szintén hiányzik ez ajánlás és az utána következő »*Monitum*« is; de a többiben megvan és ezen szavakkal kezdődik:

»Prodit tandem in lucem et *in Tuo quidem nomine*, amice *Michael* (Paintner)! *lucubrationum* mearum, quae *Linguam Patriam* explicant,

¹ Antiquitates Lit. Hung. Pestini 1803. 360. lap után.

² Tehát győregyházmegyei »világi pap«-nak és nem secularizált papnak mondja magát mint Bánóczi tévesen írja.

³ Bánóczi I. »Révaj Miklós Élete és Munkái« Budapest 1879. 295 l.

occasio et principium: duae Allocutiones Funebres aeui remotissimi, Commentario Grammatico illustratae: unde hoc natum est »Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen I.«

Ez elég világos beszéd. Sőt a mi főkönyvtárunkban megvan Paintnernek magának az a példánya, melyet Révai maga adott ama jó barátjának és jótevőjének.

Ezen érdekes példányba úgy az első tiszta lapra, mint az ajánlás egyes kifejezéseire Paintner *sajátkezűleg* a következő verseket írta:

Ad Paintnerum Révai.

Felix auspicio bono
Annus Te recreet novus
Et iam pronus ad exitum
Jucundas properet dies!
Et multa serie redux
Cursu sospite vergat!
Pulchris usque benignior
Coeptis, incolumi tibi,
Factis grandibus inclyto,
In Regem et Patriam pio,
Virtute et meritis tuis
Dignos reddat honores!
Quos musae celebrent, *tuae*
Testes munificentiae,
Et testes animi boni,
Quamvis exiguae, tamen
Sinceras memori lyra
Promptae solvere grates.

Az ajánlás V. lapjának első sorához Paintner * alatt sajátkezűleg ismét ezt szúrta be példányunkban:

R. R. Paintnero Révai

Te quondam tenera mihi consuetudine intexit
Par animi affectus, par prope conditio.
Hunc mihi, utut parvo, neque nunc subducis amorem,
Cum te Praepositum splendidus ornat honor.
Corrigis eximie, quod vulgo fertur; honores
Non mutant mores, dulcis amice, tuos.

Az ajánlás VII. lapjának 14. sorához * alatt pedig ezt jegyezte:

Stravit Révauium manans per viscera tabes
Exanguem, et fractum membra labore gravi;
Jamque, diu varia nil proficiente medela,
Intendère feras ultima fata minas.
Ille lyram increpuit vel languens blanda sonantem
Carmen ut extremum concinat albus olor.
Mors stupuit: retulitque pedem suffusa pudore,
Excidi ut saeva falx nocitura manu.
Nunc veteres reparat vitiato in pectore vires
Herbis ipse Pater promptus Appollo suis

Paintner,

Bánóczy Révainak Mártonfi Józsefhez (1803. nov. 20. Pesten) intézett levelére is hivatkozik,¹ de ismét nem érti. Ebben azt mondja Révai »Bezzeg! Megjártam volna a tánczot minden pengő eszköz nélkül: ha Paintner Barátom rajtam nem könyörült volna. »Sok dús Magyar Nagyságnak szégyenére az ő kész adakozása neki (az ő számára) *ragadta el a halhatatlan dicsőséget* . . . (Marczibányi) nekem a második darabnak mennél előbb való kinyomatására 500 forintot adott. Halom, hogy még mások is buzognak s Paintnert *megtorolják*. De ugyan Paintner *is örvend* ezen, hogy majd kibujik a bőréből.

Minek örült volna Paintner, ha nem ő kapja az első ajánlást? Mit kellett volna megtorolni, ha nem a Paintnernek való ajánlást?

Különben Révai határozottan mondja, hogy Marczibányi a *második darab* kiadására adott pénzt.

És ezt is az »*Elaboratior Grammatica*« II. kötetére, mely tényleg neki van ajánlva; míg az I. kötet Zsolnai Dávid, Hertelendi Gáspár és Nedetzki Károly veszprémi kanonokoknak van ajánlva, a mely ajánlatra vonatkoznak tulajdonképen Révainak ime közlöttem levelei.

DR. RÉCSEY VIKTOR.

KAZINCZY EGY KIADATLAN LEVELE

A hatvanas években elhunyt Fáy Alajos, emődi birtokos levelesládájából került a tibold-daróczi Péchy grófok birtokába; ezeknek kezéből vált Foltin János, egri kanonok tulajdonává.

Méltóságos Fő-Ispáni Administrator és
Referend. Úr,

nagy kegyességű, nagy tiszteletű Mélt. Uram!

A' Méltóságos Úr bennünket, gróf Török József' és Lajos' maradványait, a' Szendrői birtok eránt folyó perben a törvény útjáról az eggyezés útjára méltóztatott általhívni.

Hálás szívvel ismerjük meg a' jótétet, 's midőn azért alázatos köszönetünket tesszük, óhajtjuk, hogy a' Mélt. Úr bennünket kegyességeire érdemeseknek találhasson.

Én a sógoromat tudósítottam a' történetek felől, 's Kázmérban lakó Fiscalisa által megkértem, hogy e' szüreten jelenjen meg, de kétszeri levelemre sem kaptam válaszát.

Nála nélkül a próbát megtenni haszontalan volna és minthogy feleségemnek 's gyermekeimnek gyengélkedések engem' is eltílt a személyes megjelenéstől, ki ezen a próbán nem csak feleségemnek 's testvé-

* Török J. »Hazánk« 1868. évf. Danielik János, Révai M. Emléke eredeti levelekben VI. 364. l.

rének D' Ellevaux Jánosnének, hanem az özvegy Török Józsefnének is viselném képeket; bátorkodom alázatosan kérni a Méltós. Urat levelem által, hogy a' czélt közelíteni méltóztassék.

Azt kérdvén magamtól, hogy a' Méltós. Urat mely okok indíthatják kérésünk teljesedését késlelni, egyebet annál képzelné nem tudok, hogy a' papíros pénz és az ezüst pénz nem egygy becsűek, 's illő, hogy annyit adjunk, a' mennyit vettünk.

De engedje azt terjesztenem viszont kegyes ítélete elébe, hogy most nehezebb ezer forintot papírosban csinálni, mint régen ezüstben.

Ezen felül légyen kegyességgel a' Méltós. Úr, ki gazdag 's *gyermekkel el nem terhelt Úr*, a' Török József özvegye 's két árvája eránt, kik az ég alatt semmit nem bírnak, 's egyedül azon pensióból éidegélnek, melyet a' kegyes Fejedelem e' szerencsétieneknek meghagyott.

Légyen kegyességgel a' Méltós. Úr a' Török Lajos' ieányai eránt is, kik atyjok halála után még tíz esztendővel is semmiben nem succdáltak, 's kénytelenek azon keveset a' mit nekik atyjok hagyta, testvérbátyjokon az Eperjesi Tábla előtt keresni.

Vége tekintetben, hogy feleségem 7 élő gyermek anyja 's én magam 7 testvérnek vagyok egygyike.

Vége tekintetbe, hogy azok a' kik a' Méltós. Úr' kegyességéért könyörögnek, vérei, atyjafiai a' Mélt. Úrnak.

Az egyezés megkészlülhet, ha a' Méltós. Úr valakit Eperjesen felhatalmaz, hogy vele, a' District. Tábla Mélt. Előülője előtt, alkuba ereszkedhessünk, és engemet ezen emberem által vagy postán, kegyes végezése felől tudósítani méltóztatik.

Ajánlom magamat, feleségemet, gyermekeimet a' Méltós. Úr' boldogító indulatjaiba, s változhatatlan mély tisztelettel maradok.

A Méltós. Referendarius Úrnak

alázatos szolgálja

Kazinczy Ferencz

Széphalom, Újhelyhez egy órányira, Novemb. 5-dikén. 1820.

Közli: HUTTKAY LIPÓT.

KOSSUTH LÁSZLÓ TUDÓSÍTÁSA FIÁNAK, KOSSUTH LAJOSNAK ELFOGATÁSÁRÓL 1837. MÁJ. 6.

Számos Ns Megyék kegyeskedtek a' nemzeti lelket s alkotványos életet fejtő, az értelem haladását, s egyesültét eszközölő Törvényhatósági tudósításokat nemcsak pártolásukra méltatni, hanem szerkezőjüket Kossuth Lajost megbízott levelezőjüknek nyilatkoztatni, — és így ő nem mint magános polgár, hanem mint azon Ns Megyék levelezőjök, nemzeti parancs következtésében állván e pályán, hatalomkarrali leléptetésére annál kevésbé számolhatott, mentül tisztább lélekkel s szentebb czállal tölté be polgári kötelességét, mentül melegebb kebelvel buzgott a' Haza s Fejedelem közös, elválhatatlan érdekének, az értelmességnek kifejlődéséért; nem is ok nélkül remélheté, hogy a' nemzeti nyilvánosság jogának pár-

tolói, azon számos lelkes megyék, mellyek e jogot tulajdonuknak vallák, nehéz pályáján felfogják tartani s hinnie kellett, hogy a Nemzet igazságos és alkotványos felszóllamlása legfelsőbb helyen is viszhangra s méltánylásra fog találni, annyival is inkább reméllé pedig ezt, mentől inkább tudta, miszerint a nemzeti nyilvánosság jussa egyes polgárral el nem eshet, annak állásától fel nem függesztethetik, és így kormány is őt csak mint egyes eszközlőt fogja tekinteni; — azonban f. h. 4-ről, 5-dikére éjjeli egy óra tájban Eötvös József kir. Fiscalis egy kapitány, egy strázsa mester és számos katonaság társaságában, az Zug-ligetben, hol két héttel (sic!) óta orvosi javaslat következtetésében kinn lakott, elfogattatván, Budára a várban lévő katonai lakományába vitetett, s reggeli 4 óra tájban ugyan azok által Pesti szállásán, irományai s levelei is elfoglaltattak; — mit tisztelt levelezőinek, különösen pedig az őt megbízó Ns Megyéknek alázatosan tudtokra adni kötelességének ismeri az Atya. — Pest, Május 6-án 1837.

Kossuth László.

(Eredetije a M. Nemzeti Muzeum levéltári osztályában.)

Közli: DR. DÉZSI LAJOS.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Hetedik közlemény. —

5. *Vasárnap.* 5¹/₂-kor gyergyát gyűjtván 9¹/₂-ig Just tanultam, akkor fölkelvén, Ovidiusból e következő verseket fordítottam:

Hirtelen az feketés mocskok által kormos irigység
Lakját megkeresé üregének völgye között mély
Rejtekbén, napnak soha mely nem látja világát,
Lengedező szellő erejét sem szívja koránt is,
Csak szigorú mindig s tompító lakja hidegnek; —
Tűz nélkül fanyarog, bőv ködben úszik örökké. —
Hol mikorán megjött az haddal rettenetes nő
Háza előtt áll meg kívül (bémenni tilos volt)
S csakhamar ajtóját ujjal koczogatja keményen.
Mely is megnyilván az irigység mostoha képét.
Bünei táplálmát viperáknak húsait éve
Bent meglátja s szemét tüstént elfedni igyekszik.
Im de amaz fel kell resten s ott hadja a félig
Már már megrágott kígyóknak testeit, és nagy
Lomha tunyán menván lassún lépdelve elő áll.
S meglátván a csinos fegyverrel s arcczal el ékes
Isteni nőt mélyen megajdúl, s Isteni képét
Szánakozás s az szülte sóhajtásokra fakasztja,
Sápadtság lákik ajkán, arczán, teste egészen
Asszodt szárazság, nincsen tűz szikra seholsem
Keblében, — megavúlt fogain sárgállik a reztsda.
Mejjén zöld epe fut, s agg mérge nyelve lapátján, —
Nem mosolyog soha, csak mikor az más kinjait éri.
Távol az álomtól, gondoktól tartatik ébren,
Látja az embernek boldog jó dolgait és azt
Látva eped s gátló szándékiba kölcsönösen önn
Vésze szövetve vagyon, — s Tritónia gyüli bár őt,

Ekként szól röviden hozzá szép mézes ajakkal:
 Mégeddel töltsd be Czekropsznak szültjei egygét,
 Aglaurósztn ennek így megtörténnie szükség.
 S többet nem szólván szaladásnak hajtja keményen
 Lábaik, az földet dárdával hátra nyomitván. —
 Az kinek is mikor ez fél szemmel utána tekinté
 El mormogta magát lassún, fájlalva Minerva
 Dolgai jó folytát, s bothoz nyúl melynek ezernyi
 Borzasztó tövisék sűrűen fedve takarják —
 Oldalait s azzal, (környülvétetve borúval)
 Az habzó gabonák fejeit mind romba borítja
 Merre csak elszáguld, pipacsot ront, füveket éget,
 Városokat, falukat s népeknek egybe csoportját
 Ferde leheltének ragadós mérgével egészen
 Bé mocskolja. Az ész, gazdagság s béke alapján
 Épült várához végtére Tritoniának
 Eljut, — alig tartván s tarthatván könnye özönjét
 Hogy minden mosolyog, s siralom nem lakja vidékét.

Az ebéden több vendégek voltak nálunk, s Apostol collegámmal megszámlálván, 230-szor nézett reám a Guszti Comtesse. — Nem tréfa! — 4—7-ig correpetitiónk volt, 7—9-ig Ovidiusból e következő Hexametereket fordítottam.

Ámde midőn köszöbén bélépett csalfa örömmel
 Czekropsz szültjének teljesíti Minerva parancsát,
 Mejjét vas rozsdába kevert öklével apasztja, —
 Szívének tájját szúrós tövisekkel előnti, —
 Ártalmas büszhödt mirígyet fúj csontjai közzé, —
 S dúló mérget ereszt tüdejének gyenge körébe. —
 Hogy pedig ez rossznak sikerét majd el ne halaszsa, —
 Testvérét egy szép Istennek boldog ölében,
 S több csudadolgot is mihamarban tüntet elejbe; —
 Mellyeket ez látván titkos fájdalmak emésztő
 Ingeri marczongják, — éjjel mint nappal örökké
 Nyögve s epedve szegény sirjából tönkre kiszárad
 Mint mikor az ragyogó napnak sűgári az éjszak
 Durva szelétől erős jegeket híg vízre simítják. —

Vacsorán a grófné, Laczi s Guszti nem voltak itthon. 10—11¹/₂-ig Just tanultam. — Csaknem egész nap esett az eső. S. Jósi volt nálam s megadta a húszast.

6. *Hétfőn.* Reggel 5¹/₂-kor gyertyát gyújtván 8¹/₂-ig Just tanultam, akkor a gróf lehvátván, két levelet adott irni, — egyet gróf Reviczkynek, a másikat Fáy Ferencznek, mind a kettőt egy tárgyban. — Patakon t. i. a mint a Cancelláriusnak a grófhöz intézett, s másban Fáynek is megküldött leveléből kitetszik, — a mult esztendő december 4-kén a vendégfogadóban szállt három szökő Lengyeleknek cántust s muzsikát csaptak egy néhány Juristák, — a kiknek sapkáikhoz mindnyájoknak vörös rózsák voltak tűzve, — ugyanazon hónap 9-kén ugyan-csak a Juristák a többi más tanulókkal, akik szinte veres rózsát k:zdetek viselni, azon rózsák miatt összeverekedtek, végezetre mind ezen rózsákat összeszedvén, magok jószántából az oskolai Jurisdictionak által adták; — a gróf erre a Cancelláriusnak, a ki abból, hogy azon rózsá-

kat az ifjak magok jó szántából tették le, s azoknak viselői meg nem fenyítették, az oskolai fenyíték gyenge lábon állását következtette, azt felelte, hogy ezen vád nem a legigazabb alapokon épült, mivel ezen említett két kihágás két különböző szempontokból néződéhető, a rózsákat pedig a Professoroknak parancsolatjára, még pedig a legelső felszólításra tevén le, sem a Professorokat hibásoknak mondani, sem az kihágókat engedelmségek miatt megbüntetni nem lehetett. — Fáynak pedig csak azt írta, hogy mind a mellett is az ifjúságot szemmel tartásák, az oskolai törvények szoros megtartására szorítsák, s a kihágókat érzékenyen büntessék. Ezen leveleket 2 órára leirtam, ámbár 10—12-ig Sessióban is voltam, — de semmi olyas nevezetes per nem levén, a végit be nem vártam. Itt hallottam Szmercsányi Laczitól, hogy szegény Comáromy V. Ispánné, az én egykori igen jó principálisném megholt, — nem különben a Láczy Kubi atyja Láczy János. Ezt pedig onnan tudja, mivel a Kassáról tegnap jött Wouvermanstól hallotta, azonban Kelcz Vinczének is írták. — A Janitort Pavonicsot megkértem, hogyha a Septemviralis tábla prothocollistájának pensiói resolútiója megérkezne, a mit ő — amint mondotta leghamarabb megtudhat, azonnal adja tudtomra. Ebéden Döbrentey volt nálunk; 4—7-ig correpetitiónk volt, — Thomka Laczi kimaradt. — 7—10-ig Ovidiusból ezen Hexameteket fordítottam:

S élte szerencse virággal ékes béke-folyamját
 Herzesnek látván dagadó keblében irigy tűz
 Lappang; — mint mikor az tövises kőróknak alatta
 Tűz rakatik, lángját melynek nem láthatod épen
 Lassúdan hamuvá azokat megemészti de mégis.
 Hogy pedig ilyeneket másszor szenvedni ne köljen
 Gyakran halni akar, — rideg apja élbe gyakorta
 Bűne gyanánt, zokogó hangokra fakadva beszélni, —
 Végezetül a jövő Istent elzárni akarván
 Ülve marad küszöbében, a hizelkedve könyörgő
 S lány szavakat hintőnek imigy szól: szűnj meg, — eminnen,
 Nem mozdulok elébb, — el nem kergetlek a miglen
 Tégedet. — Ám lássad! fogadásod álljon örökké!
 Hirtelen így szól az Czillénei s ajtaja zárját
 Vesszeje bűbajos erejénél fogva kinyitja. —
 Mellyre amaz felkéltni akar s mozdulni, de minden
 Tagjait ültében tunya restség terhe nyomítja. —
 S bár egyenes derekát menten felemelni ügyekszik,
 Térdei csiklőit merevedtség fogja; s hidegség
 Futván körmeit, — az halaványság minden erének
 Véréből üresen hagyatott részében eloszlik. —

Vacsorán a grófné Laczival és Gusztival ismét nem volt itthon, Budán levén a Ferdinánd főherczeg báljában, — Laczi minekelőtte a bálba ment volna, feljött hozzám megmutatni a csupán ezen bála készített szűk német nadrágát, selyem kapczáját s cipőjét. Vacsora után 11¹/₂-ig Just tanultam. Délig tisztább idő volt s a nap is süttött, de délután elborult s eső esett.

7. *Kedden.* Éjfél után három óra tájban Sárközy Jósi (amint a füttyéről elismertem) az ablakom alatt elkezdvén azon notát füttyülni »kiszáradt a tulipán« — felébredtem s fel is akartam kéltni, hogy

koczogtassak nékie az ablakon, de már akkor mikor elhatároztam magamat, haza ment, — ekkor tehát gyertyát gyújtván 5-ig Just tanultam, de elálmosodván ismét aludtam 7-ig; hétkor a tanúshoz fogtam s tanultam 9-ig. Máriássy Menyus nálam toppant, az paraplümet haza hozta, 9-kor a gróf lehivatván magához, azt kérdezte tőlem, hogy hogy hívják azon fiskálist Szántón, a kinél az én bátyám volt? én mondván, hogy az Szabó Károly, s nem Szántón, hanem Tállyán lagnék, azt kérdezte, hogy ha nem tudom-e, ha Abaúj vgyében szokott-e ágálni? s én erre ismét azt felelvén, hogy a herczeg Regéczi uradalmában épen ő a fiskális, s Tállya is, ámbár Zemplény vgyében fekszik, a Regéczi uradalomhoz tartoznék, — azt mondotta, hogy menjek el a Végh Itélő mester Juratériájára, s hívjak el egy Jurátusát, a ki előtt Prókátorának vallhassa, — a hová én vagy egy óra multával, a mely idő alatt Just tanultam, elmenvén, az Expeditor által délutáni 1 órára egyet a grófhöz rendeltem. — Innet haza jövén, e következendő, még a mult tavasszal írott verseimre akadtam:

Itt a tavasz, — leng a szellő
Szép Katiczám röppenj elő
Ha kebled karomra terül
Éjjelem hajnalra derül. —

Barna szemed gyémánt fényre
Szivem egyetlen reménye
S angyali szád mosolygása
Pünkösti rózsa nyílása.

Téged rebeg ott a halom
Ormán nyelvem, szép angyalom,
Téged síkján itt az érnek
Partjain nyugovó térnek.

Téged rebegnek az érczek
Vállain zöldelő bérczek,
Tégedet a jádзи völgyek
Keblen büszkélkedő tölgyek.

A százszegeű kövecseken
Csörgő ezüst csermelyeken
Simuló habok nevednek
Betűin csörögdőgelnek.

Nélküled komor éjjelem
Virradtát sehol nem lelem,
Keblem olyan mint egy romvár
Melyből az élet ki holt már.

A tavasz legszebb reggele
Zordon borúkkal van tele
S az egész nap minden szaka
Haragos sötét éjszaka.

Gondolatim minden tárgya
Alapját benned találja,
Lelkem csak egyedül neked
Hódol, — utánad sír, eped.

Árva nyögő gerle módra
Tekintgetek szép lakodra
Felsőhajtok ezerszer is
S nem láthatlak meg egyszer is.

Jöszte tehát kedves alak
Szivemhez hadd szorítalak
S hadd mondjam ajkad csókjánál
Nincs szebb a szép barna lánynál.

ebéd után 4—7-ig correpetáltunk, 7—9-ig a Hajóban voltam, s ottan több más Censurára készülő Jurátusokkal, nevezetesen Jakovics Jósival disputáltam a Jusból, 10—11^{1/2}-ig Just tanultam. Sáros esős idő volt.

8. Szerdán. 5—7-ig Just tanultam, 7-kor a Hajó utczában épen velünk által ellenben a 3-dik ház kéménye kigyúlván, azt néztem az ablakból, mint oltották el. 9-kor Idrányi Jancsi Kazay Nácziival hozzám jövén, egészen 11. óráig itt beszélgettek, s sok szép időmet elragadták, — a Recsky históriáját is említette a Lőcsei pap leányával s több más-eféléket, — 11—1-ig Just tanultam, — 4—7-ig correpetitiónk volt, 7-kor Idrányi Jancsi hozzám jövén panaszkolta, hogy az atyjától épen

ma kapott 50 frtot, s Börzébe lemenvén ott a Makaón egy krrig mind elveszítette, itt pedig a gazdája, a kinek a kosztért s szállásért adós, utána tovább várakozni nem akar, — s annyira desperatióban levén, hogy előttem önn föbe lövését is kinyilatkoztatta, ügykeztem minden módon vigasztalni, s megígértem nékie, hogy véle elmegyek holnap vagy Fogarassyhoz vagy Balogh Imréhez, s kieszközlöm, hogy pénzt kaphasson kölcsön. — Vacsora után a grófné egy bál billétet küldvén fel számomra a Laczitól, parádéba kaptam magamat, s fiákkeren elmentem a Noble piqueniquebe, a hol többekkel nevezetesen Patay Jóseffel s Gerzonnal is találkoztam. — A leányok közül több ösmerősöm a Matkovich leányokon, s Högyészi Julin kívül nem lévén, de különben is magamat a tanulásra alkalmatlanná tenni nem akarván, 4 tournál többet nem táncoltam, kettőt a Högyészi leánnyal, kettőt pedig a Matkovich Emmával, — az Ottival is szerettem volna vagy kettőt fordulni, de egy kis Cadét a ki, a mint Emmától hallottam gróf Almássy volt, nagyon, még pedig szorosabban taposván körülötte, s a Courját a leány által elfogadtatni észrevevén, — alkalmatlan lenni nem akartam. Emma pedig annyira járt utánam, hogy én szinte magam szégyenlettem, s másoknak is szemébe tünt, nevezetesen Szüts Peti azt mondotta, hogy az a leány én belém rettenetes szerelmes, — mert akár hol meglátott, mindég coquetirozott velem, sehová nem eresztett, a Credenczbe kétszer is béhivott, — s kárhoztatott, hogy miért nem látogatom meg őket gyakran, — én mindenekezt csak a Censúra nyakába vettem, s ígértem nemesi parolámra, hogy Censúra után gyakran meg fogom őket látogatni; 3 óra után haza jöttem, s még vagy egy félóráig Just olvasván, elaludtam. Ködös esős idő volt.

9. *Csütörtökön.* Reggel 6—9-ig Just tanultam, 10-kor Idrányi Jancsi hozzám jövé, véle által mentem Budára Balogh Imréhez, s őtet a szobájában nem találván, a folyosón vártuk egész 11¹/₂ óráig, akkor elő jövé 12-ig nála mulattunk, s pénzt is kértünk tőle, de a pénze mind kamatra lévén kiadva, nem adhatott; — innen haza jövé, az atyámtól ismét egy rész szerint örvendeztető, a mennyiben 30. v. frtot küldött, rész szerint nagyon kedvetlen tárgyú levelet kaptam, — s mellette még egyet a grófnénak szólót az anyámtól Dani iránt, — mást pedig Ternyeynek szólót, — 4—7-ig correpetáltunk, — Máriássy Menyusnak vissza fizettem az 5 ezüst forintját, s véle együtt lementem a Fehér Hajóba; ott találkoztam Kunch Lajossal s egy Lengyel kívándorlott tiszttel, — Király Laczi is bejövé, ott volt; — s egy darabig Somoskövyvel beszélgettünk a Jusból, — onnan haza jövé az atyámnak levelet irtam, — később pedig 11¹/₂-ig Just tanultam. Szép tiszta napos idő volt.

10. *Pénteken.* Délig Just tanultam, egy Szántai 'sidó ismét az anyámtól hozott levelet s egy pár lábra valót, — az anyám levelét a grófnénak levivén, s ő azt elolvastván ezt mondotta: »írja meg az úr az anyjának, hogy az öcscsét Eszterháznak már ajánlottam. Korponayt pedig az adjuvánsát nem esmerem ugyan, de azért annak is bizonyosan fogom ajánlani.« — S ezt én az atyám levelében mind-

járt be is irtam; — ebéden egy Horváth nevezetű úr volt nálunk egy kis púpos fiával, ebéd után Somoskövy hozzám jött, s megkért, hogy járhasson ő is hozzánk legalább halgatni correpetitóra; — 4—7-ig correpetáltunk volna, de Laczi gróf feljövén hozzám, körülbelől egy fél órányi időmet ellopott. Estve ismét Just tanultam 11—1-óráig. Szép tiszta napos idő volt.

A Comtesse Jeanette megkért estve, hogy holnap minthogy Laczinak születése napja lesz, menjek el valamelyik pipa metszőhöz és vegyek egy 25. vagy 30. forintos tajték pipát az ő számára. Vacsora után Király Laczival egész 12-óráig beszélgettünk, s ő említette, hogy az öcsémnek ha a Gárdába be akar jutni, nem kell azt várni, hogy a herczeg felhívassa Bécsbe, hanem magának kell mentül elébb felmenni; — továbbá azt mondotta, hogy a Palatinális Cancellistaság eránt nagyon jó lábon áll a dologom, s ha az el sül, mindjárt commendál egy leányt a kinek minden esztendőben lesz 1000. forint jövedelme.

11. Szombaton. 6—9-ig Just tanultam, 9-kor elmentem a Zrínyi czim alatt levő pipa metszőhöz a Kishíd-utczába Király Laczival, s ott három pipát, egy 22. frtost és két 32. frtost kiválasztván, azt a Comtessenek levittem, — a ki is bent lévén az annyánál, a szobaleányok szobájában vártam meg, s akkor a Guszti Comtessel kijövén, a 22. frtost választotta, s az árát a kezembe adván, azt a pipametszőnek azonnal el is vittem; — s annakutána Sessióba indultam, de hirtelen nagy lélek-telen elébb Kapczy, azután bedig Menyus szaladván hozzám, jelentették, hogy a Censúrára való jelentetés jelentése ki vagyon téve, annak oká-ért elindultunk mind a hárman Jancsóhoz a Personális Expeditorához mentünk megtudni, ha vajjon lesz-e még ezen a terminuson más insinua-tio, de épen a garádicson találván egy jövő Jurátust, a kinek nagyon gorombán adta tudtára, hogy még más is lesz márczius 10-kén, — ezen szándékunkról letettünk. — A kapu alatt tanácskozásunk alkalmával Somoskövy is oda jött, s nagyon unszolt bennünket, hogy jelent-sük be magunkat s kövessük az ő példáját, — a ki valósággal azonnal be is jelentette magát, mely megtörténvén, ő hozza mentünk, s ott egynehány felvilágosíttatása végett előmbé tett törvényi kérdéseit meg-fejtvén, Sessióba mentem, de Criminális perek folyván, azonnal ott hagy-tam, menet Acsádyval találkoztam, s meghítt, hogy holnap délután men-jek el hozzá, ő meg fog censeálni. — Jövet Gábry István úrral talál-koztam, s említvén, hogy a Czukor-utczában a 309-dik szám alatt vagyon szálva, s hogy a felesége is itt van, — megígértem hogyha időm lesz meglátogatom, — haza jövén, egyenesen a Jusnak feküdtem erősen, mert még el nem határoztam magamat, ha bejelentsem-e mostan vagy sem, — délután 4—7-ig correpetitiónk volt, — s tűz támadt a várososon, de mi azért csak tanultunk. — 7—12-ig ismét tanultam mindig. Reggel ködös, déltájban szép tiszta napos idő kezdett lenni,

12. Vasárnap. Egész 1 $\frac{1}{2}$ óráig ebéd után reggeli 6-órától kezd-vén mindig tanultam, — ebéd után Máriaassy Menyus mindjárt ide jött, s elmentünk Acsády felé, de őtet otthon nem találván, vissza jöttem s correpetáltunk 7-ig, s úgy egyeztünk, hogy Menyus és Tamás mer-

jenek el holnap 9-kor magához Jancsóhoz személyesen, s tudják meg ha lesz-e bizonyosan még más Cenzúrázás, hogy így bolondjába félig meddig készületlen neki ne menjünk a Censúrának, — annyival is inkább, mivel azt halottuk, hogy a Personális nagyon feni a fogát, hogy nem egy könnyen fogja eresztetni a Jurátusokat a prókátorságra, — s egyszersmind azt is tudják meg, hogy a 4-dik terminusra feleeresztik-é az embert. 7—11-ig ismét Just tanultam. Szép tiszta idő volt.

13. *Hétfőn.* 6—9-ig Just tanultam, 9-kor Menyus és Tamás idejövén, s jelentvén, hogy Jancsó őket bizonyosokká tette a felől, hogy 10-dik márcziusban bizonyosan lesz még egy insinuatio, — s hogy folyamodás mellett 4-dik terminusra is lehet Censurát adni, elhatároztuk magunkat, hogy mostan tehát csak folytatjuk tovább a tanulást. — Somosköy épen ekkor ide jövén, nagyon kezdette bánni, hogy ő már bejelentette magát, s azon gondolkozott minden módon, hogy mi módon másolhatná meg tettét. — Ebéd után alig hogy össze jöttünk a correpetitióra, nagy örömmel szaladt hozzánk Somosköy, hogy Jancsó mind az aranyát, mind a Testimóniálissát visszaadta, s kihúzta magát, — 4—7-ig correpetáltunk, s a Just másodszor is elvégezvén, úgy egyeztünk, hogy ezután délig 10—12-ig egymást fogjuk mindig censeálni öszve vissza, kivévén a vasárnapot, a midőn practicus kérdéseket fogunk fejtegetni, délután pedig 4—7-ig 30. levelével kezdvén a 2-dik Liberen folyvást fogjuk a correpetitiót tartani. — A gróf ebédután 2 levelet adván leírni egyet a Szabólcsi E. alispánnak a Contributio iránt, melyben azt is írja a gróf, hogy tavaszra ha csak lehet bizonyosan lemegy Szabólcsba restaurálni, a másikat pedig Szatthmáry Superintendensnek, melyben arra kéri, hogy Puky Istvánt a Coadjutor Curátort, a kinek hivataláról leköszönő levelét szomorúan vette, igyekezzen közös munkálódással minden módon megmarasztani; — 3—4-ig és 8—9-ig azokat irtam, 7—8-ig pedig Somoskövyvel a Fehér Hajóban voltam. A háromdob-utczában gyűlés volt. Estve vacsoráig ezen jegyzéseimet irtam, vacsora után pedig 12-ig Just tanultam. NB. Reggel 9¹/₂—12-ig Sessióban voltam, a Királyi Fiscus perét referálták bizonyos bankócsinálók ellen. Szép, tiszta napos idő volt.

14. *Kedden.* Reggel 6—9-ig Just tanultam, 9—10-ig öltözködtem s Kapczy Tamással beszélgettem Idrányiról, a kit tegnap a gazdája nálam keresett, hanem tudok-e felőle valamit, mert szőrin-lábán elveszett — én a Principálisához Bajkayhoz útasítottam, de alig hiszem, hogy haza nem ment azon Szántai 'sidókkal, akik nékem a levelet hozták, mert nagyon kérdezgette tőlük, ha üresen vagynak-e, vagy nem, — 10—11-ig examináltuk egymást mind a 4-en, — de 11-kor Balogh Imrétől egy levelet kaptam, hogy menjek által hozzá Budára, valami nevezetes dolog fog vélem közleni, — Menyussal által mentünk, s azon közleni való dolog a volt, hogy én ő velem correpetáljak a Jusban, mert Sós Jancsi, a ki eddig mindig nagyon ígérte, hogy együtt fog velem készülni s Alcsúthra is, sőt Pozsonyba is el fog velem menni, ha Diaeta találna lenni, megfélejtkezvén eddig véle közlött jótéteményeiről s jószívűségéről, s a még ezután véle közölhetendőkről, azt felelte most, hogy ő Alcsúthra

ki nem mehet, mert abból nékie semmi haszna sem volna, — avagy ha ki menne is, csak azért, hogy Imrének használhasson, s hogy Imre majd valaha elmondhassa, hogy ő tette szerencsésé, s ő tanította meg a törvényre, — holott az ilyenek nékie nagyon nehezen esnek; — én erre csak azt feleltem, hogy én most leteszem ugyan a Censúrárt, de fel nem szándékozom esküdni, s így Censúra után ha tetszik szivesen correpetálhatok vele, — annyival is inkább, mivel a mint mondotta, így a Herczeggel is személyes esmeretségbe jöhetnek, s fel tett célomat nagyon könnyen elérhetném, — ezekután ő egy kevés időre bé menvén a kis Herczeghez, az alatt Sós Jancsi oda jött, s minden szavából úgy néztem ki magam is, hogy némű némű büszkeség feszíti paraszt agyát, de Imre kijöven a kis Herczegtől, semmi idegenséget íranta nem mutatott, hanem kölcsönös tréfákkal töltvén az időt 12-óráig, akkor Menyussal, azzal az ígérettel eljöttünk, hogy ő rövid idő alatt meg fog bennünket látogatni. — Haza jöven az anyámnak e következő levelet irtam:

»Drága Kedves Asszonyám! Azon Szántai Zsidótól küldött levelét édes asszonyámnak vévén, sok foglalatosságaim miatt arra mind ekkoráig sem válaszolhattam. A mi az ingemet illeti, azok még mind jók, s addig míg haza mennék, bizonyosan meg nem szorúlok a fehér ruha dolgában, — a pénzem is elég lesz egy darabig, ha csak valamely környül állás elő nem adja magát, hogy t. i. vagy csizmám, vagy valamely darab ruhám hitetlenül s reménytelenül el nem hágy, — mert hál' Istennek az inason s mosáson kívül egyébre nem kell költeni, ámbár a küldött pénzből is egy aranyat mindjárt a Diplomaért kell adnom, — mindazonáltal, ha haza találnék menni Husvételre, akkorára elkerülhetetlenül szükségem lesz egynehány frtra, — a mit inkább hiszek mint nem. — Ami Danit illeti, a mint a legközelebbi levelemben irtam édes uram atyámnak, a mlgos grófné, Eszterházy herczegnek már ajánlotta, s Korponaynak is megígérte, hogy fogja ajánlani, — hanem én eddig mindig azt gondoltam, hogy Danit a Herczeg majd felfogja Bécsbe hivatni, — s most tudtam meg a napokban Király Laczitól, hogy azt nem kell várni, mert úgy élülhet itéletnapig is, minthogy a Herczeg senkitem szokott felhivatni, — hanem az ajánlások felküldése után magának kell személyesen előtte megjelenni, s valaki által magát a Herczegnek bemutatni; — a dolgot tehát úgy kell intézni, hogy Bónis VÍspánnal kell egy levelet iratni Sebes Lászlónak, s azzal Danit felküldeni Bécsbe, hogy az a Herczegnek azon levélnél fogva azonnal bémutassa, — e szerint tehát Daninak szabadságot kellene kérnie az Ezeredtől vagy 4 hónapra, haza jönnie, s úgy valamely alkalmatosságon Bécsbe felmennie, — különben nehezen lesz a dologból valami. — Egyébiránt kezei csokolása mellett, anyai grátiájába zárt, fiúi alázatos tisztelettel vagyok. D. K. A. tisztelő engedelmes fia.«

Az ebédnél említette a grófné (a gróf nem volt itthon, sem Laczi) hogy a Horváthországi bán egy bizonyos Sopronyi származású Wlaszics nevű Generális lett, a ki Deákul egy szót sem tud, hanem csak magyarul és németül, és a kit ezelőtt senki nem is tudott, ha van-e a világban, vagy nincs, — 4-kor Menyus, Tamás, Somoskőy és Thomka meg-

jelenvén correpetáltunk, — János deák is itt volt, — 6 óra tájban Idrányi Jancsi megérkezett, s a mint mondá exhibícióban volt a Bajkay részére, — 7—8-ig Somoskövy holmi mulattató históriáskákat beszélt, — nevezetesen ezt: »*hol tanultál púderolni,*« — az ifjú gróf La Motteról és egy fiatal menyecskéről. — 8—9-ig ezen jegyzéseket irtam. 9—10-ig Just tanultam, — vacsorán csak négyen levén, a gróf, Petrovics és mi ketten, a gróf beszélt, hogy az új bán Wlasics Szala Vgyéből jó nemes Horváth eredetű nemzetségből való, s hogy nagyon becsületes ember; a Horváthok is nagyon szerették eddig, ámbár azt nehezen veszik, hogy a Zágrábi püspök munkája által lett azzá, mert a püspökre haragszanak, — egyébiránt jól tud Deákul, s már 70. esztendőn felül van. Vacsora után 11¹/₂-ig Just tanultam. Hideg, fagyos, de szép tiszta idő volt.

15. Szerdán. 6—9-ig Just tanultam, — 10—12-ig examináció volt, — ebédig beretváltam, ebédnél említette a grófné, hogy Wlasics jesuita is volt, — s hogy tegnap gróf Czébrián és báró Baldácsy valami csekélységért duellumra kelvén. Czébrián Baldácsinak a száját harántékosan egészen ketté vágta, úgy hogy a foga is kilátszott, s szánakozván rajta, a gróf csak azt mondotta, hogy úgy kell az olyan vitéz embe reknek, bár mindegyiknek ketté vágnák a száját, — mindjárt kevesebb lenne a már annyira módiba jött duellum. Ebéden Vay János Zabolchból báró Podmaniczky Mihály, Desewffy Emil gróf és a Terézia városbeli Plébános levén nálunk, gróf és a grófné minden módon igyekeztek reá venni, hogy magyarul kezdjen néha papolni, s a gróf megígérte, hogy az első magyar prédikációra maga is elmegy a templomba, — de ő erre csak azt felelte, hogy hiszen ő mindig kéri a magyarok Istenét, majd meglátja ha csinál-e magyarokat, — s a gróf erre azt mondván hogy nem ér az semmit ha magunk nem csinálunk, — ő erre azt felelte viszont, hogy igen de nekem nem szabad csinálni, — s ezen nagyon kacagtunk. — 4—7-ig correpetitiónk volt, — Thomka kimaradt, 7—9-ig Just tanultam, — a vacsoránál csak hárman levén, a gróf ezzel nyitotta meg a vacsorát: az úr bátyja úgy-e Munkácson Fiskális? Én mondám igen is mtgos uram. A gróf: »hát mi fizetése van ott az ur bátyjának?« Én mondám: 800. frt. — A gróf: »de még egyéb is.« Én mondám: 10 köből búza, 20 köből gabona, két ló tartás, azaz 50 köből zab, 103 mázsa széna, s diurnum, s néhány esztendők mulva penzió is. — A gróf: »No hiszen abból becsületesen élélhet kivált Munkácson.« Én mondám: »Bizony abból meglehetősen élélhet.« A gróf: »hanem a szüleitől ugyan messzire kell neki lakni.« Én mondám: »bizony mtgos uram három napi járó föld, sőt a midőn oda ment én is elkísértem s negyed fél nap értünk oda, — hanem visszafelé Nyírnek jöttem, arra közelébb.« A gróf »de hiszen én úgy gondolom, hogy arra még messzebb, ámbár Szabolchnak a felső részén talán mindenképen keresztül kell menni.« Én mondám: »de bíz' én hamarabb haza jöttem arra, mert Munkáctól egészen Naményig mindenütt igen jó töltés van.« A gróf »hát Kárásznak kell menni?« Én mondám: »Kárásznak s Székelynek.« A gróf: »azután Tokajnak.« Én: »igenis a Királytelken keresztül.« A gróf: »hát privátusok dolgait folytathatja e osztán még a mellett az

úr bátyja?» — Én: »Biz azzal nem szolgálhatok mtgos uram.« A gróf: »Hát nem készül-e még megházasodni?« Én: »biz' azt nem tudom, mert a hogy oda ment, azután mindjárt ide jöttem.« A gróf mosolyogva: »hát levelet nem irt?« Én: »bizony nekem nem irt.« A gróf nevetve: »mert talán az úr sem irt neki?« »Hát a Collegái idősek-e már?« Én: bizony még azok nem idősek kivált a második, az még alig van két esztendeje, hogy oda ment.« A gróf: »tehát nehezen lehet reményleni, hogy mi hamar feljebb mehetne.« »Azt nehezen, — ámbár a Praefectus is még ezelőtt egy néhány esztendővel 2-dik Fiskális volt.« A gróf: »Freistisen?« Én: »igenis.« A gróf: »hát nem az oeconomicus tisztekből teszik a Praefectust?« Én: »nem, azok assessor-ságra szoktak menni, mint most Döbrentei?« A gróf: »hát van-é sok dolgok?« Én: »bizony mtgos uram van nekik sok, mert valamely Urbarialis pereket folytatnak egy néhány városok ellen.« A gróf: »Bereg és Beregszász ellen?« Én: »Munkács, Vári, Beregh, Beregszász ellen.« Ennekutána Sebőkhöz szólt még egy pár szót, s azzal vége volt a vacsorának. Vacsora után 12-ig Just tanultam. Tiszta hideg idő volt.

16. *Csütörtökön.* Reggel 7—9-ig Just tanultam, 9—12-ig examináltuk egymást, — ebéd után 4—7-ig correpetáltunk: 7—11-ig Just tanultam. Tiszta hideg idő volt.

17. *Pénteken.* 6—9-ig Just tanultam, 9-kor elvittem az atyám levelét Ternyeynek, a ki azt mondotta, hogy Gáabri úrtól fog az atyámnak éránta irni, — 10—12-ig correpetáltunk, — Kapczy Tamás mondotta, hogy Majos Dani itt van, s hogy engemet köszöntött, egyszersmind azt is kérdezte, hogy miféle ember, mert igen nagyokról beszél, s nagyot jádzik, — én csak azt feleltem, hogy csak olyan szegény legény mint más, hanem nagyon jószívű fiú, s barátságos ember; 12-kor elmentem Matkovich Baláshoz az Expeditorhoz, hogy a Testimoniumomat kivehetném, — de őtet otthon nem találván Lósihoz mentem s ott mulattam 1-ig; Takács Berti is bejött, nagyon össze volt dagadva a szája; — 4—7-ig correpetáltunk volna, de Majos Dani olyan becsületes ember lévén, hogy meglátogatna, s később Balogh Imre is hozzám jövéen 6-nál elébb el nem kezdhettük a correpetitiót, — 8-ig tehát correpetáltunk, Samarjay is ide jött hallgatni, 8—9¹/₂-ig a gróf munkát adván azt irtuk a collegával. Én a Consiliumnak írtam a Zabolch Vgyei gyűlések Jegyzőkönyveinek felküldetése éránt, — és gróf Desseffy Jósefnek Kassára, melyben azt írja, hogy Kazinczy Ferencznek a még nyomtatatlan munkáit a tudóstársaság ki fogja nyomtattatni, s így az özvegyét némü némü képen megjutalmaztatni, — egyszersmind meghívja a tudós társaságnak márczius 5-kén tartandó közgyűlésére. — A Collegám Desseffynének írt az iránt, hogy az általa ajánlatott Gogh nevezetű ifjat Jurátusának be nem fogadhatja, mivel ámbár csak kettőt szokott tartani, mindazonáltal most hármát tart, s mind a hárman a kezdetén vagyunk a Juratériának, s így hamar nem is lesz vacantia; — egy más levélben pedig Szlemenicset, a Pozsonyi Juris Professort a tudós társaság gyűlésére való jöveteltől dispensálja. — Vacsora után 11¹/₂-ig Just tanultam. Tiszta napos hideg idő volt.

18. *Szombaton.* 6—9-ig Just tanultam, 9-kor Sessióba mentem, de Criminalis Sedria lévén, csakhamar kijöttem, s Apostollal elmentem az ő szállására, 12-ig ott mulattam, holmi régi Gányi familiát illető leveleket olvastunk; 12—2-ig a grófnénak a születése napjára kezdettem írni egy pár versecskét; — 4—5-ig a Laczi gróf volt nálam s véle beszélgettünk, említette, hogy tegnap Csekonicsnál korhelykedtek; — 5—7-ig correpetáltunk; 7-kor Menyussal s Idrányival lementünk a fejér hajóba, ottan elébb Tallián Palival, később Majos Danival, Babóthyval s Demetrovicscsal találkoztam, s egy bizonyos Latinovics nevű, a mint mondották gazdag, de nagyon buta ifjú emberen stomachaliter kacag-tunk. — Dani nékem azt histórizálta, *hogy Bekény Katit Dogály Pepi nagyon szoritja, s hogy Kati már nagyon szoros barátságban van véle, s minden szavában csak Pepit emlegeti, s már az egész tájék neveti véle,* — én erre (minthogy Danit esmervén, neki kevés hitelt adok) csak annyit feleltem, hogy: *»hiszen pajtás én nem bánom, akár mit csinál.«* Ő ehez még ezt tette: *»de ne gondold barátom, hogy én csak azért beszélek, mivel haragszom rájok, hanem ezt úgy hidd el mint igazságot, — s az egész házat már annyira megvetették mindenek, hogy Szemere Péterem, s Dogályin kivel senki sem jár hozzájuk.«* Ravasz! tudom mit akarsz! Kandó Kálmánt s Hrabovszky Sándort is itt találván, s Kálmán holnap délutáni 5 órára egy bizonyos házi mulat-ságba meghíván, ezen Dani által okozott bosszúmnak enyhítésére meg-igérkeztem, s Daninak is, a kihez minden esetre jó barátságot kell mutat-nom, a holnap egy óra tájban teendő visitemet nemesi parolámra fogad-tam. Haza jövén 11-ig Just olvastam. Igen szép tiszta napos idő volt.

19. *Vasárnap.* 6—9-ig tanultam, 10—12-ig examináltuk egymást, 12-kor elmentem Majos Danit felkeresni ígéretem szerint, de a szállá-sára rá nem akadván, kénytelen voltam visszatérni. 1—2-ig a grófnénak készítettem a verseket. 3—5-ig correpetáltunk, 5-kor fölöltözvén bál mássig elindultam a Kandó Kálmán szállására, de őtet nem tudván hol lakik, Steiger Ferit hívtam kalauznak, s hozzá megérkezvén Kálmán Steigert is meghívta, a ki is a míg felöltözködni haza járt, addig Jakovics Jós is felöltözött, s még egy negyedik előttem esmeretlennel elindultunk Jankovicsékhoz, a hol t. i. a tartandó bálhoz szerencsénk leend; — elébb mindazonáltal, minthogy Szmercsányi Lacziék is megigérkeztek, ő hozzájuk is betértünk, s onnan a Szmercsányi Laczi, Bréger, Kelcz Vincze, Pécsy, Felföldy stb. társaságokban a nevezett helyre el is érkez-tünk, s Jakovics Jósi és Kandó Kálmán bennünket a házi kisasszonynak bémutatván, a társaság között, mely eléggé díszes volt, szokás szerint elegyeledtünk. — Minekelőtte a tánczhoz fogtunk volna, a házikisasz-szonynak (minthogy anyjok nincsen) kisebbik testvérje producálta magát a forte piánón, s a mint ezt hallgatám, a harmadik szobában megpillan-tám a Matkovich leányokat is, a kik igen nyájas főhajtással fogadták köszöntésemet, s a táncz elkezdődvén, Emma ismét nagyon csapta a declaratiókat, hogy mennyire örül az én véletlen jelenlétemen, annyi-val is inkább, mivel a több ifjak között egy esmerőse sincsen; — de a kis Otti, a ki nagyon interessan nézett ki, csak olyan félig med-

dig epedő szomorú tekintetekkel pillantgatott reám, — az egész bál alatt többnyire csak ő velek táncoltam, s a Cotillonban (a melyet én nem táncoltam) mind a kettő sokszor választott engemet. — Matkovichné nagyon keményen megkezdett támadni, hogy feléjek sem megyek a mióta onnat eljöttem, s azt mondotta, hogy talán én is mágnás akarok lenni, — (pedig tudnád csak), — egyéberánt azt kérdezvén tőlem, hogy a grófnéval mely időtájban beszélhetne holnap, én megígértem, hogy holnap végire járok s holnap személyesen tudtára fogom adni. Én Emmát kérdezvén, ha meg van-e még a cseresznyemag kosárcája, a melyet nékie készítettem, azt felelte hogy meg van. s kimondhatatlan nagy becsben tartja, s ekkor elkezdett reám mindenféle dicséreteket halmozni, melyeknek csupán a táncz kezdete vetett véget. — Említettem nékie, hogy a Guszti Comtessenek is készítettem egyet, a melyet az mindig a fülében hord, — de ő arra azt felelte, hogy ő azt sajnállaná a fülében hordani, mert ha eltalálna törni, véghetetlen száná. — Matkovichék egy órákor éjjél után haza menvén, mi még 3 óráig ott maradtunk, s akkor szélyvel oszolván, én a Matkovich Thodival jöttem haza. Szép tiszta napos idő volt.

20. *Hétfőn.* Reggel 6-kor felkelvén 9-ig Just tanultam, 9—1-ig a grófnénak a köszöntő verseket készítettem, s egyszersmind correpetáltunk, — a verseket szép metszett forma, mindenféle nemű betűkkel 1 órára el is készítettem, s le menvén Laczihoz, a ki az anyjának szinte holmi versekkel kívánt kedveskedni, nékie kézhez szolgáltatás végett (minthogy a vendégek miatt magam bé nem mehettem) általadtam. A versek ezek voltak:

>A magányos haszon ébreszt
Egyaránt mindenedet,
De a Haza Nemzet s közjő
Csupán csak nagy lelkeket.
Te! kit egyedül ez éleszt
Élj boldogul sokáig
S édes Hazád szeretete
Tartson Élted fogytáig.

Laczi kétszer is megolvastván, nékie nagyon tetszett, s eleinte azt gondolta, hogy rézre van metszve, s bevívén az anyjának, annak köszönését nékem ki is jelentette. — Ebéden csak mi három jurátusok, s Petrovics volt itthon, — a grófék mind Wencheimnénál voltak. — 4—8-ig correpetáltunk. Jánosdeák, Andris és Samarjay a censurát Bedekovics előtt már letévén ide jöttek, s beszéllették milyen könnyen abszolválódtak. Somosköy megkínált, hogyha tetszik a Juristák báljába ad bilétet, hanem ő maga is kívánván megnézni 9 $\frac{1}{2}$ -ig ott marad, akkor menjek a 7 Választó fejedelmi kávéházba, ott fog várni. Hogy pedig el ne felejtsem, ebédután mindjárt elmentem Matkovichnéhoz, s megmondtam nékie, hogy a grófné nincsen ide haza, ez engemet egyenesen a leányaihoz vezetett, s ott a jó szivü Emmával és a szép kis Ottiliával tréfás enyelgésekkel töltöttem 4-ig az időt, — s megígértem, hogy estve

a bálban ismét meglátjuk egymást, — ennek a következtetésében $9\frac{1}{2}$ -kor elmentem a 7 Választó fejedelmekhez, s Somosköy le is jött a billéttel de még igen nagy kedve levén ott maradni, én azt mondtam, hogy mostan még menjen fel, mulassa magát, s jöjjön le, a mit ő meg is tevé, én azalatt a kávéházban Hrabovszkyval, Kandó Kálmánnal, Acsádyval s Baranyayval beszélgettem, 10-kor pedig felmenvén a bálba, s ott a Matkovics leányoknak egy kevésbé udvarolván, 11 óra után 1 fertálykor a különben fényes, de tele dugva levő bált oda hagytam, s 12-ig még Just tanulván, elaludtam. Szép tiszta napos idő volt.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A MAGYAR KÖLTÉSNET KINCSESHÁZA.

Ily cím alatt jelent meg az Athenaeum kiadásában egy terjedelmes anthologia, a magyar költészet történetének, a verstannak s a költői műfajok elméletének ismertetése kapcsán műfajok szerint csoportosított tartalommal. A könyvet Endrődi Sándor szerkesztette Erdélyi Pál, Kardos Albert, Négyesi László és Névy László közreműködésével, kik közül Kardos Albert a történeti áttekintést, Négyesi a verstani részt, a többiek a műfajok elméletének ismertetését írták. A 47 nagy ívre terjedő vaskos kötet, a mint látszik, nagy apparátussal készült s tekintve hogy ilyenmő műre régóta szükség volt, meg is érdemelte a ráfordított munkát és fáradságot. Az eddig forgalomban lévő anthologiáknak közös fogyatkozásuk az volt, hogy részint hézagosságuk, részint egyoldalú összeállításuk miatt az irodalmi oktatás céljaira nem igen voltak használhatók. Egyoldalúságuk abban állott, hogy többnyire a szerzők szerint voltak bennök a művek csoportosítva, mint a Toldy Ferencz-féle (melléleg mondva, még most is leghasználhatóbb) gyűjteményekben, a melyek tehát csak inkább irodalom-történeti szempontból nyújthattak áttekintést. Vagy ha egyik-másik megkísérelte a műfajok szerinti csoportosítást (mint pl. a régiebb nemzeti dalkönyvecske és újabban a Méhner által kiadott ilyen könyvek), az nem elég körültekintéssel s korántsem kimerítően válogatta össze darabjait, semmi tekintettel nem volt a történeti fejlődésre, s a régiebb, továbbá a legújabb irodalom termékeit mellőzte. A jelen könyv, mely, mint a címlap mondja, tisztán oktatási célból készült, szerencsésen egyesíti e két szempontot, midőn a műfajok szerint csoportosított tartalmat mindenik műfaj keretén belül történeti sorrendben állítja össze, tehát akkép, hogy abból az illető műfaj történeti fejlődése is áttekinthető.

Az oktatás céljainak csak még inkább megfelelővé vált e könyv azon rövid közlések által, melyek az egyes csoportok élén az illető műfaj elméletét tartalmazzák; úgyszintén az előre bocsátott történelmi és verstani vázlat, továbbá a végéhez függesztett betürendes specimen által, mely pár sorban megmondja az egyes költőkről a legszükségesebb tudnivalókat. Hogy egy ilyen felszereléssel ellátott könyvre mily nagy

szüksége van az irodalmi oktatásnak, azt a tanárvilág nagyon jól tudja, de elképzelheti bárki is, ha meggondolja, hogy az egyes műfajok legjellemzőbb darabjait a tanár legtöbb esetben az iskolai könyvtárból kénytelen összekeresni, az illető könyveket újból meg újból »megkeríteni«, a mi persze nem mindig, vagy nem a kellő időben, s nem is minden bemutatandó darabra sikerül; úgy hogy bizony nem egy lehet, a ki ebbeli kínjaiban már-már arra fanyalodott, hogy saját használatra kéziratban maga próbált összeállítani ilyen gyűjteményt, vagy legalább is ezt évről évre föltette magában.

De habár méltán nagy örömmel fogadhatja a tanárvilág e gyűjteményt, mindamellett is ráfér a könyv összeállítására néhány megjegyzés, melyeket a következőkben teszünk meg.

A könyv, nem hiába, hogy sokan csinálták, nem elég egyöntetű. Így nevezetesen az irodalomtörténeti rész a tulajdonképeni szöveggel, t. i. a műfaji mutatványokkal nincs eléggé összhangzásba hozva, úgy annyira, hogy némelyikét azon költőknek, és pedig a régiebb korokból is, a kiknek művei ott szerepelnek a mutatványok közt, az irodalomtörténeti rész meg sem említi. Ennek több példáját idézhetnénk, de csak úgy hamarjában említjük fel, hogy pl. Kőröspataki Jánosról, ki pedig elég fontos posztót foglal el, átmeneti alak lévén a XVI. és XVII. század epikusai közt, említés sem történik az irodalomtörténeti részben, míg ellenben a mutatványok a Lupuj vajdából jó darabot közölnek. Fazekas Mihály, a Ludas Matyi szerzője szintén nincs említve a történeti áttekintésben, ámbar az 1772 utáni elbeszélő költészet rovatában külön fejezet szól a komikus époszokról. A mutatványok közt azonban a Ludas Matyi egész terjedelmében közölve van. Az Argirus szerzőjét Kardos Gyergyainak írja a 11. lapon, a könyv 851. lapján pedig Gergeinek van írva. Akármelyik az igaz neve, egy könyvben mégis csak egyiket kellene nevezni. Az Argirusról különben egy különös mondas tűnt a szemünkbe. Azt mondja a szerző, hogy »e szép mese a magyar tündérmeséknek a mintaképe lett.« Ez azt jelentené, hogy a magyar tündérmesék e mese hatása alatt és mintájára keletkeztek, a mi pedig legalább is merész állítás volna, ha t. i. az író maga is csakugyan így értette. Még különösebb az, a mit a mesebeli tündérleányról mond, hogy t. i. a magyar mesék tündérleánya »később a szép Heléna nevének hatása alatt Tündérszép Ilona nevet nyert.« Avvagy csak nem volt tán Offenbachnak is hatása a magyar népmese költészetre?

Egy kissé néhol össze is zavarodtak a műfajok. Így pl. a Rákóczy-nótát, a mely már csak mégis lyrai darab, a historiás énekek közé sorozza a szerkesztő s a Liszti László Magyar Mársa és Pálóczy Horváth Ádám Hunniása közt közli. A historiás énekek közé tévedt továbbá Ányos Kalapos királya is. A Sylvester distichonai pedig: »Az magyar népnek, a ki ezt olvassa« epigrammának vannak minősítve. A népdalok közt van egy pár, a mely nem népi eredetű; így pl. az »Én vagyok a petri gulyás« Édes Gergely költeménye.

A népdal csoportnak különben előnyére válik, hogy nem csak a régi gyűjtemények jelesebb darabjait foglalja magában, de a legújabb nép-

dalköltészet jobb termékeit is. Általában az újabb és legújabb költői irodalom bő ismertetése egyik jó oldala a könyvnek. A legújabb és legeslegújabb költői nemzedék műveiből a legjobb darabok nagy választékban vannak összeállítva, úgy hogy alig van az utóbbi évek költői irodalmában jelentősebb név, mely legalább egy-két darabbal képviselve ne volna. Ezzel az iskolának és az oktatásnak a szerkesztő mindenestre nagy szolgálatot tett, hozzáférhetővé tévén ekkép napjaink költészeti irodalmát azok számára is, kik a régibb korok emlékeinek megismerése után tanulmányaik betetőzéseül a jelen állapotok körül is tájékozódni óhajtanak.

Ki kell azonban emelnünk, hogy a legújabb költészet képviselőinek elismerő méltatása mellett a forradalom utáni korszak néhány nagy alakja meglehetősen mostoha elbánásban részesül. Lévay, Gyulai és Szász Károly egyszerűen mint az első nagy költői triumvirátus (Tompa, Petőfi, Arany) epigonjai vannak emlegetve s költészetük is kissé epéshangú méltatásban részesül. Ez azonban olyan dolog, hogy ha a könyv értékéből levon is egy keveset, épen semmit sem von le az illető írók érdemeiből.

A könyv igen díszes kiállításban jelent meg az Athenaeumnál; ára kötve 5 ft.

HORATIUS.

Irtá Popini Albert.

E munka célja, mint a szerző előszavában mondja, az, hogy »Róma legnagyobb lantos költőjét a művelt nagy közönség előtt népszerűsítse.« Ennélfogva, úgymond, »Macaulay essayinek modorát, mint e célra tán legalkalmasabbat, igyekezett követni.« Ez egy kissé magas hangból van kezdve s túlságos várakozásokat ébreszt, melyeket a mű elolvasása távolról sem elégít ki. Hogy Horatiust népszerűsítse, azaz, hogy a közönségnek a szakférfiak körén kívül eső rétegeivel is megismertesse (valószínűleg ezt érti a szerző a »népszerűsítésen«), arra mindenképpel az kívántatott volna, hogy a költő egyéniségéről plasticus képet adjon, a műveiben levő szépségeket megismertesse, az egész művet pedig jól és vonzóan tudja megírni. A művecske azonban e tekintetek egyikében sem nyújt valami kiválót, sőt azt sem lehet elmondani, hogy az általa sokat emlegetett »aurea mediocritas« mértékét meghaladná. A ki Horatiust máshonnan nem ismeri, e tanulmány nyomán megismerheti ugyan a költő külső életviszonyait, azt is megtudhatja, hogy miféle műveket írt, talán egy pár jellemző vonást is találhat benne róla, de a venusiai lantos költészetéről vagy költői egyéniségéről határozott és maradandó képet nem kelt benne az olvasmány. A legfőbb fogyatkozás gyanánt azt lehet kiemelni a könyvről, hogy ismertetés, sőt népszerűsítés akarván lenni, a költő műveinek szépségeire csak bizonytalan és általános utalásokat tartalmaz; tudós képpel hangoztatja, hogy milyen keccsek a szerelmi költeményei, hogy ezek közt legszebb a csapodár Pyrrhához intézett vers, meg a Lydiával tartott híres duzzogó párbeszéd, hogy a Beatus illé-nek

csábító idylli képei vannak, a Quoquo scelesti ruitis sötét drámai jelenetet fest, hogy a bordalok közt legszebb a »jámbor kancsó«-ról szóló vers stb., de hogy mindezeknek miben áll a szépségök, arról mit sem szól, sőt meg sem ismerteti őket. Világos pedig, hogy a »nagy közönség« sem Popini Albert, sem senki szavára nem sokat ad az ilyen dologban, hanem azt várná, hogy megmutassák neki: íme itt csak is ezek a szépségek vannak. A kiről föltehető, hogy ilyen könyvet elolvas, az bizonyosan úgysis ismeri már e szépségeket — hirtől, ha aztán a könyvből szintén csak híreket hallja, nem vehető rossz néven tőle, ha vállat von és napirendre tér az egész dolog fölött.

Egy Horatiusról szóló tanulmányban mindenesetre érdekes téma lenne az antik és modern lyra közti ellentétet kifejteni. A szerző fel is említi ezt, de lényegileg csak ennyit mond róla: »Az antik világ költészetén csendes magasztos nyugalom ömlik el: Horatiusban homályos, beteges sentimentalismust, észbontó szenvedélyt, Hamleti töprengést, sötét világfájdalmat hiába keresünk.« Ez, úgymond, nem az ó-kor kenyerere. Igaz, de azzal az ég és föld-különbséggel, mely a modern lyrát az antiktól elválasztja, mégis nagyon sommás elbánás az, s a modern költészet légkörében nevedkedett olvasó méltán elvárhatná, hogy e ránézve mindenesetre meglepő ellentétnek okairól, keletkezéséről, fejlődéséről és egész mivoltáról felvilágosítsák. A szerző mindössze másfél lapon végez e témával, de az ott közlött általánosságok és bizonytalan odavetések közel sem hozzák a dolgot az olvasó előtt tisztába.

Általában a könyv azt a benyomást teszi, mit egy meglehetősen doktori dissertatio (valószínűleg annak is készült), s ha magasabb követelményekkel nem lép föl, annak meg is állja a helyet, mert kitűnik belőle mind magának a tárgyalt írónak, mind a rá vonatkozó irodalomnak ismerete, ez utóbbi néhol meglehetősen ostentatióval.

A mű stylusáról már csak némi jóakarattal lehet csupán ennyit is mondani. Homályos fogalmazású mondat lépten-nyomon akad benne, a mellett phrasisokkal dolgozik, miközben nem egy furcsaság is kiszalad a tollából. Pl. Drusust sashoz hasonlítja, kinek szárnyait korán elvágták a párkák. Egy helyt Horatiusról így szól: »Művei a római nyelv fülbemászó harmoniájának legkáprázatosabb diadalai!« Alkaiost, majd ismét Berzsenyit »láva-vérű«-nek nevezi. Néhol meg épen csodálatos összevetéseket alkalmaz, pl. azt mondja: »Octavianus úrrá teszi magában az ördögöt, képmutatóvá lesz, mint Molière Tartufe-je«; vagy: az életökért könyörgő foglyoknak »Siéyes szivtelen rövidségével válaszolja: moriendum est« stb stb.

A könyv, melyhez mellékelve vannak Horatius, Maecenas és Augusz-tus arcképei, továbbá Tiburnak és Horatius villájának térképei, Kilián-nál jelent meg, ára 1 frt.

K. I.

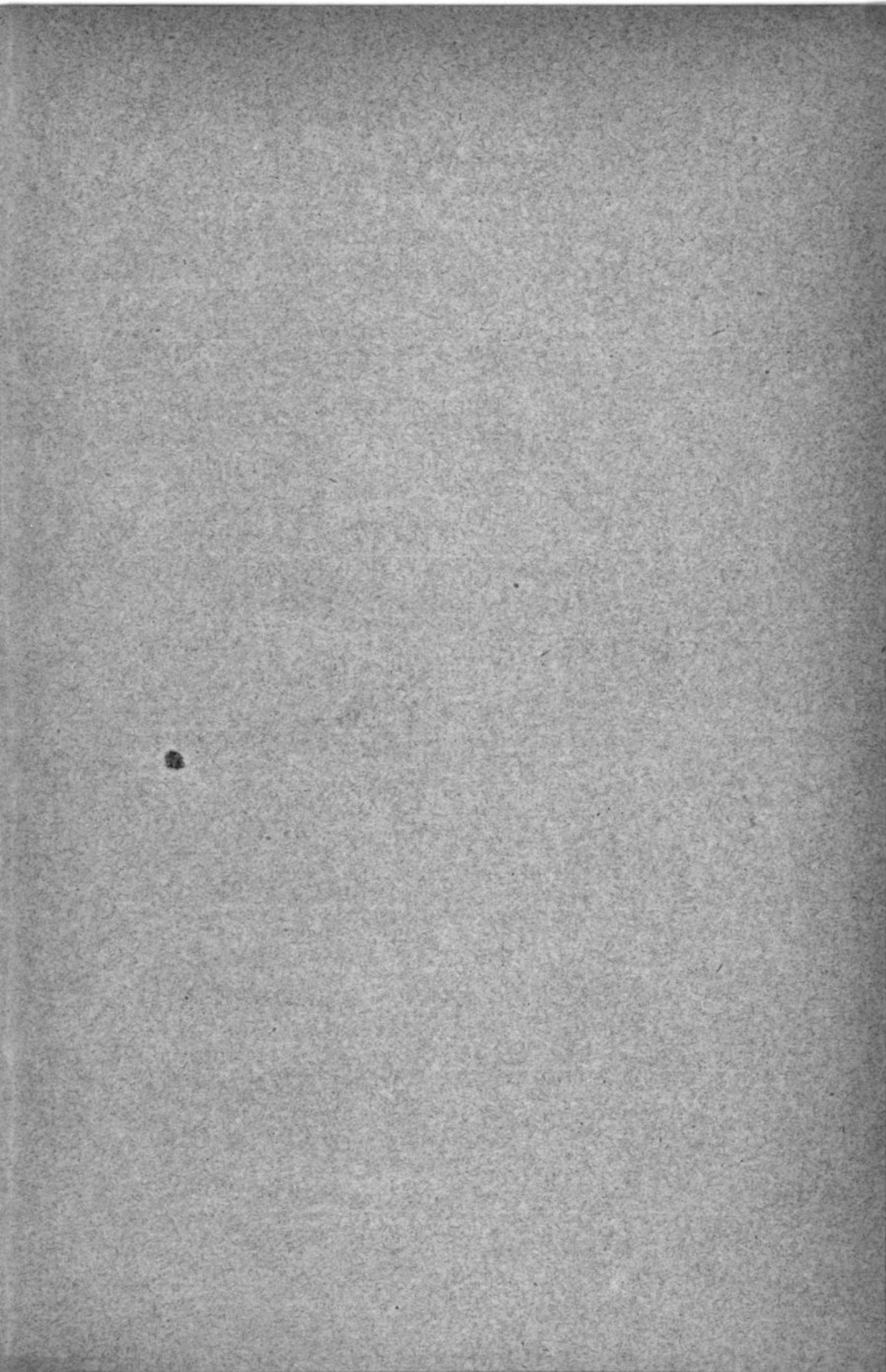
REPERTORIUM.

- Ábrányi Kornél, id.* Erkel Ferencz élete és működése. *Ism. Antolík Károly*
Nemz. Ujs. 103. sz.
- Abonyi Árpád.* A mammuth *Ism. Lázár Béla.* Nemzet 126. sz.
- Acsády Ignác.* Magyar Márs. *Nemz. Ujs.* 103. sz.
- Ambrus Zoltán.* Ninive pusztulása. *Ism. s. f. Föv. Lap.* 126. sz. —
- Magy. Szemle 22. sz. — *Lévay Mih. Nemz. Ujs.* 159. sz.
- Arany balladái. *Zichy Mihály* rajzaival. *Ism. sz. t. Föv. Lap.* 103. sz.
- Br. Bálintt J.* Köttemények. Rövid *ism. Vasár. Ujs.* 20. sz.
- Baráth Ferencz.* Egy Petőfi-reliquia. *Vasár. Ujs.* 22. sz.
- Baráth Ferencz.* Irodalmi dolgozatok. *Ism. Egyetértés* 95. sz.
- Bárony István.* Négyszem közt. *Ism. Egyetértés* 142. sz.
- Békefi Antal.* A kis regényhősnő. *Ism. Sas Ede. Föv. Lap.* 167. sz.
- Beöthy László.* Egy fiú és két leány. *Ism. Lázár Béla.* Nemzet 126. sz.
- Beöthy Zsolt.* Színházi esték. *Ism. Lázár Béla.* Nemzet 115. sz.
- Beszkid István.* Félhomályban. Rövid *ism. Vasár. Ujs.* 22. sz.
- Boros Gábor.* Berzsenyi eszthetikai és kritikai munkássága. *Erd. Múz.*
4—6. füz.
- Bubics Zsigmond.* Eszterházy Mars Hungaricus. *Ism. Acsády Ign. Alföld.*
101. sz. — *Magy. Hirl.* 102. sz.
- Buday László.* A reformátor. *Ism. Lázár Béla.* Nemzet 126. sz.
- Czeckó Antal.* Simai »Váratlan vendég«-e és »Mesterséges Ravaszság«-a
Phil. közl. 392—400, 474—480. l.
- Égly Mihály.* Verőtény. *Ism. Auer István.* Magy. Állam 89. sz.
- Endrődi Sándor.* A magyar költészet kincsesháza. *Ism. Lévay Mihály.*
Nemz. Ujs. 159. sz. — *Nemz. Iskola* 19 sz. — *Lehr Vilmos.* Phil. Közl.
488—490. l.
- Felsmann József.* György magyar vitéz vezeklése a purgatoriumban. *Phil.*
Közl. 439—459. l.
- Fenyves Furherr. B.* Szerelem. Rövid *ism. Vasár. Ujs.* 21. sz.
- Gabányi Árpád.* Színészek utazása 40 év előtt. *Föv. Lap.* 103. sz.
- Gárdonyi Géza.* Pöbolyék. *Ism. Lázár Béla.* Nemzet 126. sz.
- Gyarmathy Zsigáné.* Asszonyokról asszonyoknak. *Ism. s. f. Föv. Lap.* 141. sz.
- Györkönyi Károly.* Novellák. Sopron. Rövid *ism. Magy. Szemle* 23. sz.
- h—l.* Erkölestelen költészet. (Ajánlva Telekes Bélának.) *Hazánk* 127. sz.
- Haldsz Margit.* Nőalakok Jókai két regényében. *Zala* 40. sz.
- Hamvas József.* Versek. Rövid *ism. Magy. Hirl.* 128. sz.
- Hervay Frigyes.* Versek. *Ism. Vasár. Ujs.* 23. sz.
- Hevesi József.* A gordiusi csomó. *Ism. Sas Ede. Föv. Lap.* 141. sz.
- Hevesy Sándor.* Komjáthy Jenő. *Zala* 35. sz.
- Hodossy Béla.* Kazinczy emlékezete. *Sátoralja* 24. és köv. sz.
- Horváth Cyrill.* Codexeink Mária-költészetéhez. *Bud. Szemle* 82. köt.
426—441. l.
- Illésy Gyula.* Alföldi nóták. *Ism. Kálmán Farkas.* Egyetértés 95. sz.
- Kálmán Farkas.* A magyar nótákról. *Egyetértés* 108. sz.
- Kardos Albert.* Legujabb költészetünk. *Egyetértés* 121. sz.
- Köbor Tamás.* Fagy. *Ism. Lázár Béla.* Nemzet 94. sz.
- Kollányi Ferencz.* Illicini Péter. *Magy. Állam* 127—131. sz.

- Kolmár József.* Világézet, satirák és epigrammokban. Ism. Gyürky Ödön. Kath. Szemle 498. l.
- Komjáthy Jenő.* A homályból. Ism. E. P. Hazánk 92. sz.
- Kovács Antal.* Kazinczy Ferencz pályája 1803—1808. Phil. Közl. 304—319. l.
- E. Kovács Gyula.* Egressy Gábor halála. Bud. Hírl. 100. sz.
- Kövösi László.* Vadnay Károly. Rövid ism. Magy. Hírl. 102. sz.
- Kupa Árpád.* A napszámosok. Regény. Ism. ö. Bud. Hírl. 130. sz.
- Lázár Béla.* Myria. Ism. Bodrogi Lajos. Hazánk 126. sz. — b—m. Egyetértés 115. sz. — Weszely Ödön. Nemzet 121. sz. — j. ö. Föv. Lap. 105. sz. — Vasár. Ujs. 22. sz.
- Lukács Móricz* munkái. Összegyűjtötte Gyulai Pál. Ism. Sz. D. Századok 458—466. l. — P. Napló 92. sz.
- Maczki Valér.* Népszerű felolvasások a magyar irodalom köréből. Ism. Irod. Közlöny. 1. sz.
- Madách Imre* összes művei. Rövid ism. Magy. Szemle 22. sz.
- Malonyay Dezső.* Vergődés. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
- A muzeumi könyvtár czímjegyzéke. Ism. Nemz. Ujs. 96. sz.
- Nemzeti színház. Nemz. Ujs. 128. sz.
- Orosz Adám.* Ida vagy a pusztai sír. Beszély ige nélkül. 4. kiad. Ism. J. Irod. Közlöny 4. sz.
- Pajor István.* Kisfaludy Károlyról. (Egy érdekes adat.) P. Hírl. 160. sz.
- Palágyi Lajos.* Nemzeti Dalok. Ism. Szana Tamás. Fövár. Lapok. 94. sz. — Egyetértés 95. sz.
- Pázmány Péter* összes munkái. Ism. Dedek Cr. L. Magy. Állam 109. sz. — Fabius. Irod. Közlöny. 1. sz. — Pintér Kálmán. Kath. Szemle 478—485. l.
- Perényi József.* A naturalizmus és Zola. Erd. Híradó 85. sz.
- Ráth György.* A pannonhalmi sz. Benedek-rend nyomtatott imakönyvei. Ism. Kollányi Ferencz. Könyvszemle 174 l. — Erdélyi László. Századok 572—575. l.
- Ráth György.* Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája. Ism. Dézsi Lajos. Könyvszemle 175—177. l.
- Robin.* A szeretet költője. P. Napló 150. sz. (Komócsy Józsefről.)
- Silberstein Adolf.* Dramaturgiai dolgozatok. Im. Strome der Zeit. Ism. Ábrányi Emil. P. Napló 98 sz. — II. köt. ism. Sebestyén Károly. Phil. Közl. 406—409. l.
- Somló Sándor.* Fra Girolamo. Tragédia 5 felv. Először adták a Nemz. Színházban ápr. 19-én. Ism. Robin. P. Napló 107. sz. — Keszler József. Nemzet 108. sz. — s. f. Föv. Lap. 108. sz. — A. Z. Magy. Hírl. 107. sz. — Koroda Pál. Magyarország 108. sz. — E. P. Hazánk 107. sz.
- Szabóné Nogáll J.* Elbeszélések. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
- Szana Tamás.* Dombormű Petőfőről. Föv. Lap. 166. sz.
- Székelly Aladár.* Arany János Toldija. Rövid ism. Magy. Szemle 15. sz. — r—t. Phil. Közl. 510. l.
- Szomaházy István.* Huszonnégy óra. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
- Tábori Róbert.* Korhadt oszlopok. Rövid ism. Magy. Hírl. 128. sz.
- Telekes Béla.* Káprázatok. Ism. Magy. Génius 23. sz.
- Tóth Béla.* Szájról szájra. Rövid ism. B—t. Irod. Közlöny 3. sz. rdl. Bud. Szemle 82. köt. 467—470. l.
- Tutsek Anna.* Viola története. Ism. Lázár Béla. Nemzet 126. sz.
- Váczy János.* Egy derék magyar huszár. (Csehy József.) P. Napló 106. sz.
- Vámbéry Ármin.* A magyarság keletkezése. Ism. ö. Bud. Hírl. 102. sz.
- Violet Gyula.* Mintszenty Gedeon hazaszeretete. Irod. Közlöny. 3. 4. sz.
- Violet Gyula.* Mintszenty, mint korszakalkotó. Egri Ujs. 43. sz.
- Wahlner Géza.* Az én virágaim. Ism. Julius. Irod. Közlöny. 1. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS
AZ
IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK
ÖTÖDIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénzutasványok, reklamatiók a Magyar Tud. Akadémia kiadóhivatalához (Magyar Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM“

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magyar Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot indított. Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.

A pénzutasványok, reklamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magyar tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap.

Ára 2 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István hirlapi cikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállította: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV. és 564 lap.

Ára 5 forint.

MŰVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Fordította: GEÖCZE SAROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap.

Ára füzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapesten.